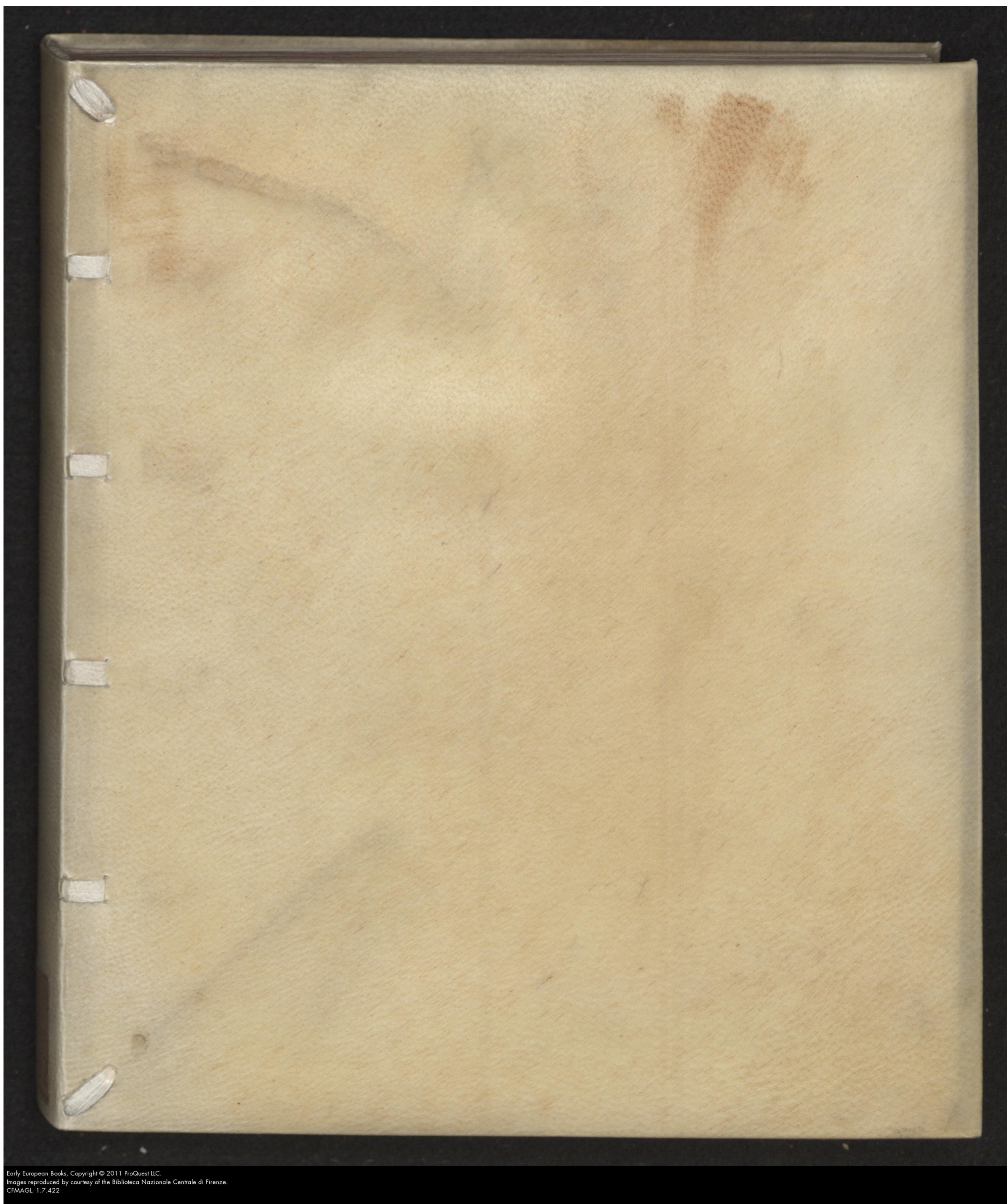
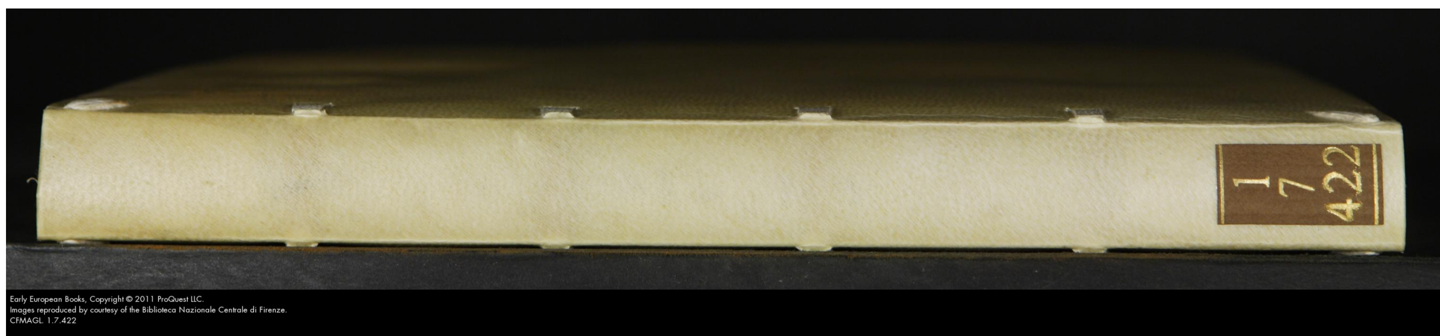
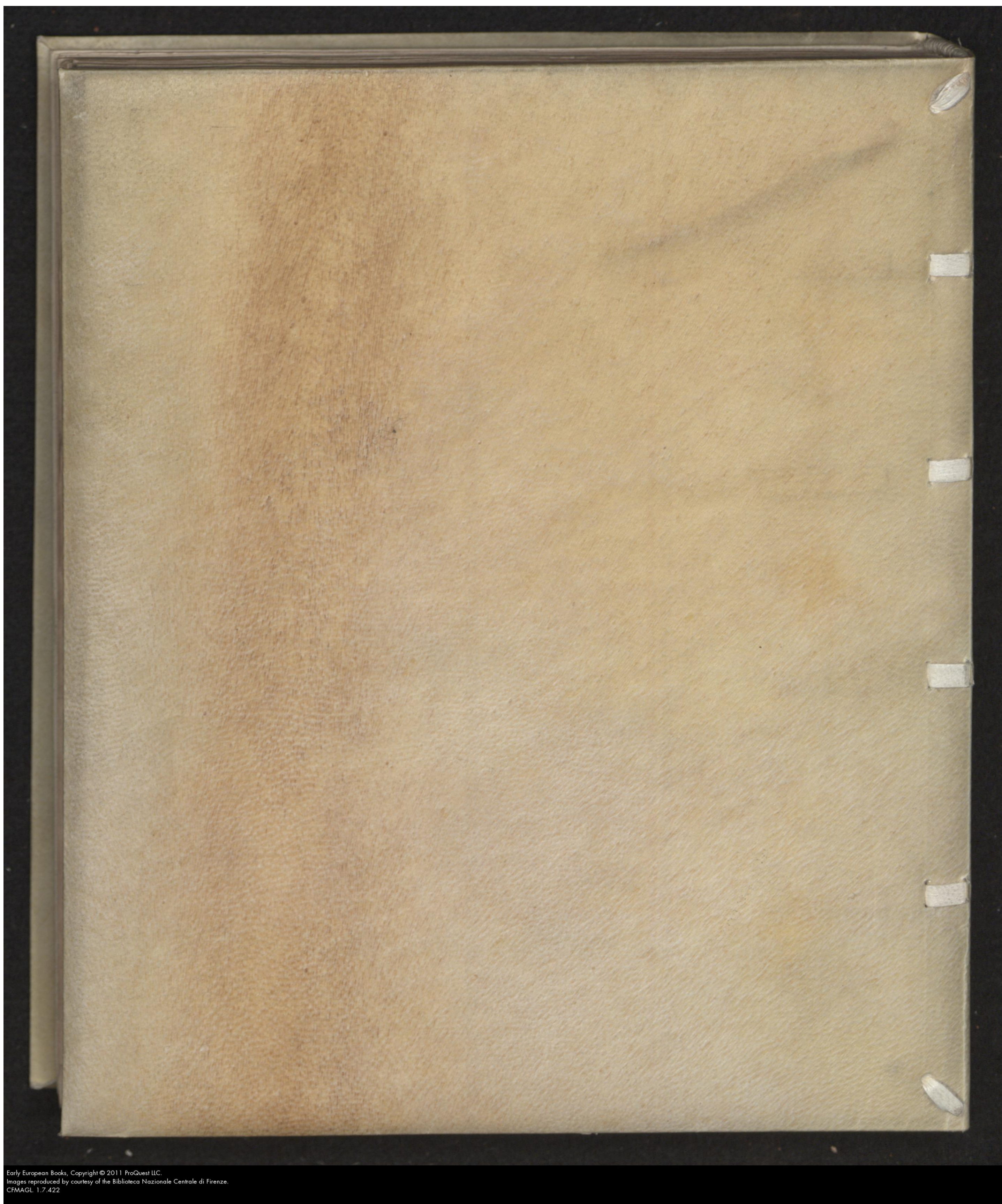
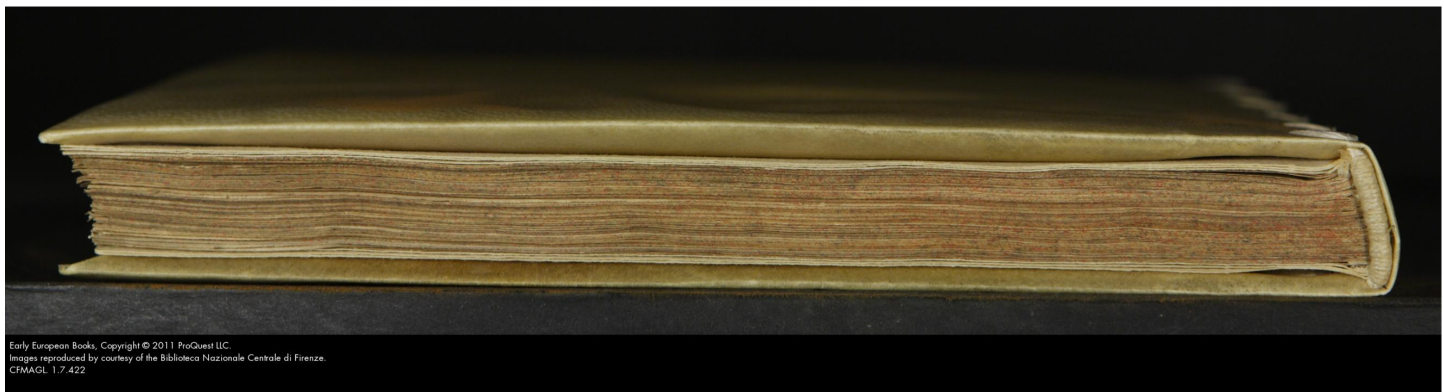
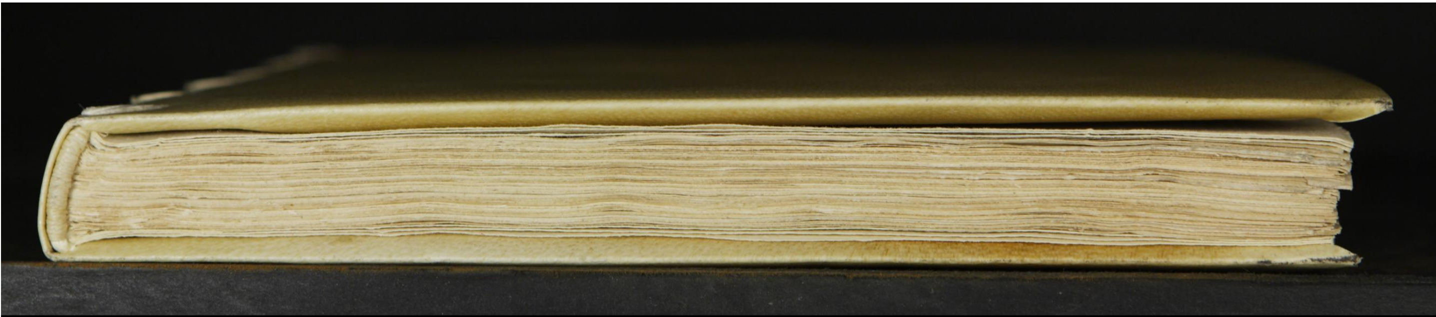

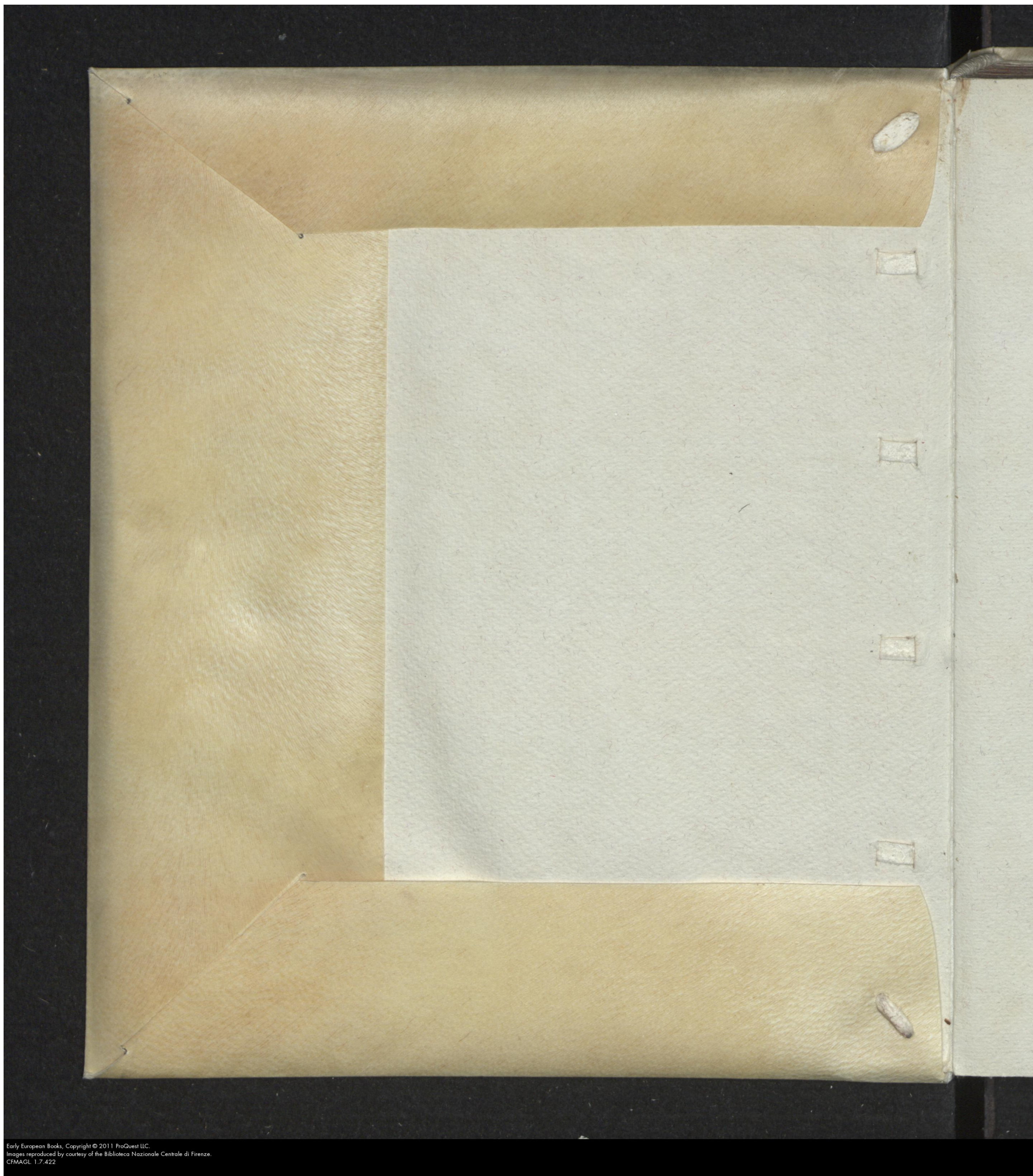

1
7
422

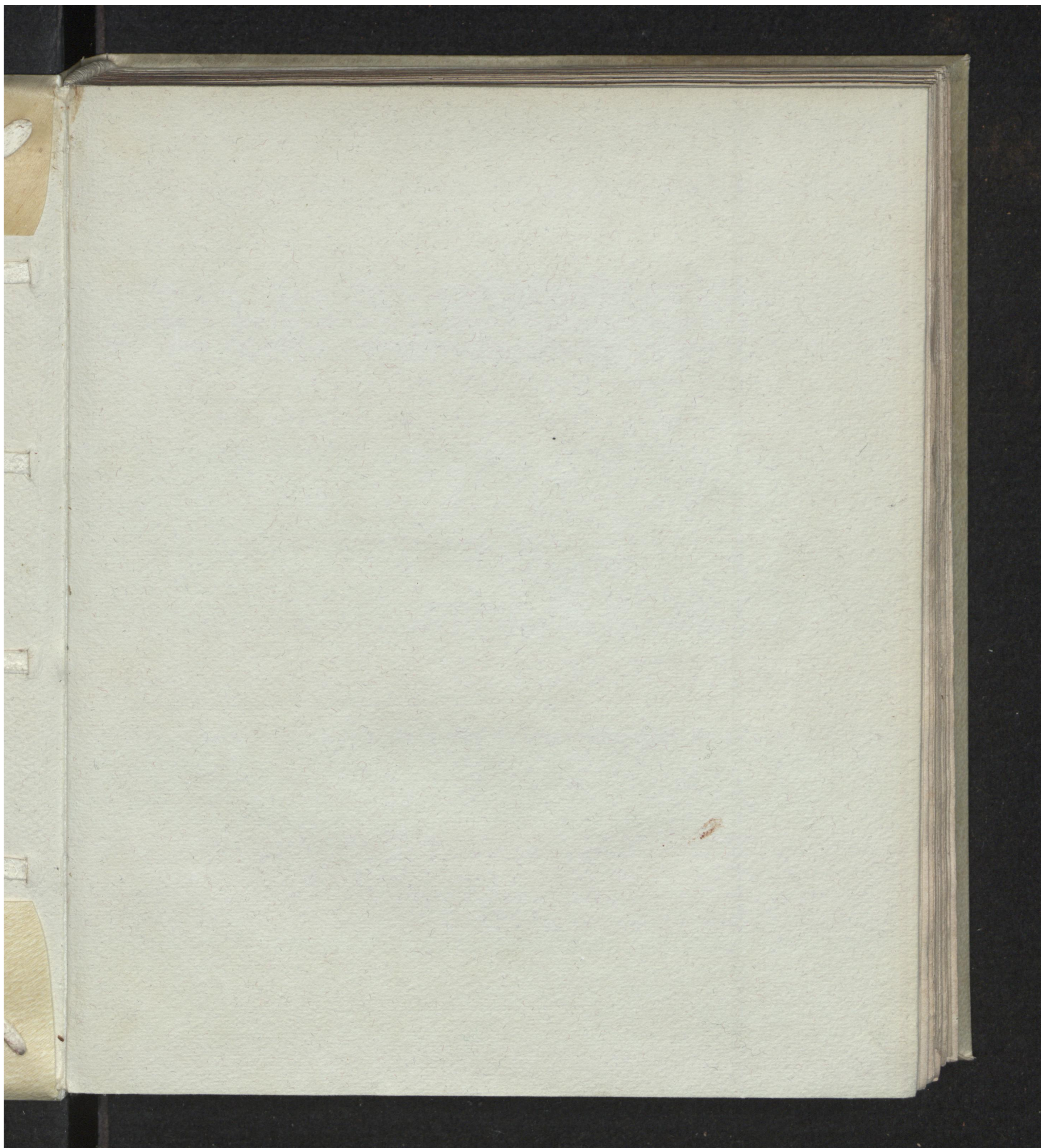

De Fabrica Triremium

XXVIII

MEIBOM

de fabrica triremium

De Fabrica Triremium

MARCI MEIBOMII

De

FABRICA TRIREMIUM LIBER.

AMSTERDAMI,

CIↃ IↃ C LXXI.

POTENTISSIMIS SERENISSIMISQUE

REGIBUS, PRINCIPIBUS, REBUSPUBLICIS CHRISTIANIS,

MARIS INTERNI ACCOLIS,

MARCUS MEIBOMIUS FEL.

Ntiquæ formæ naves, ex quibus potentissimorum regum, ac rerumpublicarum, classes olim constitisse legimus, non è navalibus, in quibus subductæ ad hæcusque tempora steterint; sed è veterum venerandis literarum monumentis erutas, in mare rursus deducere hoc libro sum conatus Nihil apud veteres auctores triremibus celebrius: sed cujus illæ formæ naves fuerint, adeo comminisci nemo, tot jam seculis, potuit, ut in absurdas opiniones, velut in scopulos, errore obscuræ noctis, delati præstantes doctrinâ viri, eruditæ famæ naufragia passim fecerint. Primus ita eas paravi, remigioque justo instruxi, ut non modo in altum procedere; sed & vetustæ navalis gloriæ æmulæ videri cupiant. Eu-

ropæ totius judicio, & veſtro in primis, potentiſſimi reges, principes, ac reſpublicæ, hæc, veterum olim, nunc mea inventa, humillimè cenſenda offero; ut, ſi quâ ingenii felicitate à me reſtituta videantur, vobis, qui Chriſtiani nominis dignitatem adverſus iniquiſſimos hoſtes mari tuemini, uſui eſſe poſſint. Primam inventionis gloriam Aſia ſibi vindicet: quum inter res deperditas jam numeraretur triremis, nudumque ferme nomen ſolùm reſtaret; & hanc inventionem, Europæ (ita velit Deus) utilitati & gloriæ, in publicam lucem reducere adlaboravi. Nec alieno tempore hoc facere videbor; quando jamdudum interni maris pleraque loca, non modo parvis navigiis; ſicut olim lembis, myoparonibus, atque hemioliis; infeſta piratæ habent; ſed jam magnis navibus, viris armisque formidabiles, innumera damna Chriſtianis populis inferunt, & plura inferrent, niſi veſtra ſæpius cura atque impenſa tam nefarii conatus reprimerentur. Magno olim animo caſtigandæ barbaræ ferociæ in Africam exercitum transportavit Carolus V. Romanorum imperator, & Hiſpaniæ rex fortiſſimus. Cujus veſtigiis, niſi tenera adhuc ætas obſtaret, inſtiturum ſperaremus Carolum II. Hiſpaniæ Indiarumque regem. Pro maris libertate, tutandiſque populis veſtris, perpetuas navales vires alitis Italiæ, utriusque ordinis, principes. Ve-

netam rempublicam, tot annos nuper bellum gesſiſſe adverſus Othomannicam perfidiam, orbis terrarum admiratur. Et inſtructas identidem grandiores monocrotas adverſus piratas mittere, quum magnum ducem Hetruriæ, tum Genuenſem rempublicam, & Melitenſis ſacræ militiæ magiſtrum, nemo ignorat, niſi qui Chriſtianæ reipublicæ curam ad ſe nullam pertinere arbitratur. Sed rerum humanarum ordine quodam difficillimum hoc negotium majori potentiæ reſervatum videtur. Hercule adulto opus eſt, ad tot monſtra domanda, aut exſcindenda. Tuæ virtuti, Ludovice, rex potentiſſime, tot monſtra in Africa, quæ gignendis iis ſemper infamis fuit, nunc ſuccreviſſe ſtatuas. Herculis virtute orbis indigebat, quando monſtris, & iniquorum injuriis, adfligebatur. Aliquam Divinæ providentiæ cauſſam eſſe puta, cur tu, regum omnium, quotquot Gallorum glorioſum imperium unquam tenuére, maximus, regno undique pacato, viris armiſque quàm maximè floreas. Nulla magna virtus, aut potentia, in terrarum orbe unquam adparuit, quin ſimul campum, in quo, pacis bellique tempore, juſte ſe exerceret, invenerit. Felix erat Hercules; & Dei filium propterea volebant; quod, quum vera virtute, juſtitia ac fortitudine, omnibus ſui temporis hominibus præſtaret; magnis, & humano ge-

neri ſalutaribus rebus, ad quas nihil opis ceteri mortales adferre poterant, perficiendis à Deo impelleretur, & ſufficeret. Lacrymabat olim Alexander adoleſcens, quod omnem exercendæ militaris virtutis occaſionem, à patre Philippo ſibi præreptam putaret. Sed divinæ providentiæ rationem non perviderat, quæ patris res ad id faſtigium evexerat, ut Perſarum impotentem dominandi libidinem, qui ad Græcos debellandos bis in Europam jam tranſierant, juſtiſſimè caſtigaret. Tu, Ludovice bis ſeptime, omnibus ſeculis ter felix memoraberis, ſi à Deo optimo maximo, qui regum corda manu ſua verſat, hoc conſequaris, ut virtutem tuam, & potentiam, eò dirigat, ubi humano generi maximè ſalutarem fore nôrit. Monſtra adparuiſſe legimus, poſtquam Herculem adoleviſſe orbis ſciret. Ecce tres urbes, velut hydras totidem, tuo ſeculo, navibus, tanquam capitibus multis, formidabiles! quorum aliquot ſæpius ab externis fortiſſimè reſecta ſunt; ſed eo ſucceſſu, ut plura ſemper renaſcerentur. Tua forti manu ita cædentur, ut renaſci nequeant. Ipſi virtuti bellum latrociniis ſuis piratæ inferunt. Quid enim iniquius, quàm quòd omnem maritimam oram Chriſtiani nominis, latrociniis infeſtant, &, captivitatis metu, vaſtam ac deſertam reddunt? Quid terribilius, quàm quòd commerciorum cauſſa per altum ve-

ctas onerarias, tanquam immanes belluæ, cum viris armisque deglutiunt? Quid humano generi damnosius, quàm gentem tolerare innumeris perjuriis fœdam? quæ pacis federa cum Christianis populis init, ut vehementius fallat; quæ solo ferme sudore ac sanguine Christiano (quippe thesauris, ad redimendos injustè captivos quotannis missis) tot jam annos pascitur? Omni virtuti tollendæ natam eam gentem, & tolerari, dicere possumus. Ut posteri nostri, pacato olim mari, miraturi sint, potentissimos Christianos reges atque principes, tam insignem perfidiam, impunè fere grassantem, tanto tempore pati potuisse. Ecce igitur, magnanime rex, tertiam veteris, eóque nobilioris, orbis partem, hactenus majore sui parte incognitam, ingenti virtuti tuæ recipiendæ à Deo destinatam! Triumphi non ab una & altera urbe, aut Europæ provincia, occupata quærendi tibi sunt, sed ab novo orbe: in quo plura tu regna condes, & urbes Ludovicias, quàm olim in Asia passim Seleucias rex Seleucus; aut alius rex ab suo nomine adpellatas vidit ac florentes. Gallo-Græcorum nomen formidabile in Asiam virtus transalpinorum Gallorum invexit: te Cisalpinorum duce, Gallo-Libyas, in Africa stabilitos, lætetur posteritas. Nec solùm in maritimas oras, piratarum metu passim desertas, gentem Christianam redúces; cujus servator, & pater, tu

adpellaberis (quæ vel una res ad tantum negotium ſuſcipiendum te movere poſſit) ſed & innumerabiles populos, tanquam perpetuas Gallorum colonias, in tot aliis regnis, ac provinciis, à te factis, feliciter collocabis. Omne Chriſtianum nomen Chriſtianiſſimo hoc beneficio tuo æternùm tibi devincies. Quod ſi dicere liceat; & generoſus animus tuus veniæ fiduciam facit; cœleſtium quoque rerum cura, quam tu mirifica laude tua ſuſtines, in Africam te, etiam reluctantem, trahere videtur; ut montium altiſſimo, Atlanti, quem ſapientiſſimus olim rex, aſtrorum ſcientiæ perficiendæ delegerat, antiquam laudem, & celebritatem, reſtituas. ut inter creſcentes ibi arbores, thyini ligni odore, in ſacro codice, celebres, innumera Gallica lilia, circa illum montem à te plantata, hymnos Deo cantent, regiamque induſtriam æterno laudum carmine celebrent. Quin & ipſos piratas, barbaroſque Africæ incolas, iniquitatem ſuam exoſos, ad pedes tuos provolutos orare puta, ut ab iniquo agendi modo, ad juſtitiam; ab belluina ferocia, ad humanitatem; ab latrociniis, ad terræ cultum, veramque virtutem, quæ labore ac induſtriâ nititur, ab Hercule quodam, & Dei filio, traducantur. Nec ingratam Deo fore pietatem boni cenſent, ſi, ut Aſiæ originem noſtram, inſtituta, ſacra, artes, omnem denique vitæ cultum acceptum ferimus (neque enim id negari

poteſt ,et hiſtoriæ abunde teſtantur) viciſſim Africæ incolas, in optimarum rerum ignorantia viventes, et barbarie horridos, ad animorum cultum excitare, atque ex denſis vitæ tenebris ad clariſſimam Europæi orbis lucem, primus omnium, producere dignéris. Regium verè eſt, ſplendidis virtutum ſuarum radiis orbem terrarum illuſtrare, & populos docere, ad quid homo conditus videatur; animal, tanto ceteris præſtantius, quanto majus lumen ab æterno ſapientiæ igne accepit. Nimirum ut tranquillè vitam tranſigendo, in terra colenda atque ordinanda, quam virtuti ſuæ rudem natura conceſſit, non minus mente quam manibus elaboret; Deique opera quotidie contemplando immenſam ſapientiam ac potentiam humillimo cultu veneretur. Arma, et viros habes, quibus tantam expeditionem ſuſcipias. Ecce naves; triremes, quadriremes, & quinqueremes; quibus Africam olim populus Romanus devicit; ad ingentes copias tuas transportandas. Sequere omen, ut reductis in Europam ab homine Germano antiquis navibus, vetera Europæ in Africam jura reſtituas. Omnes Europæ principes ac populi, tanquam ad ſacrum bellum (quæ majorum tuorum decora ſunt) rurſus invitati, ſigna tua, ut Chriſtianiſſimi regis, læti ſequentur Pompejum magnum cogita, qui itidem adverſus latrones, haud pauciores, juſto, & huma-

no generi necessario suscepto bello, scelerata instituta admirabili felicitate disturbavit. Major expeditio vix suscepta est, & tam brevi tempore finita; quod suppliciis matura scelera victorem tantùm non advocasse viderentur. Prima nominis tui litera insequentem poscit. Magni cognomen ab submotis mari latronibus, devictoque novo isto orbe adsume. Majore gaudio; re feliciter peracta; coronas tibi adferent, tuumque triumphum prosequentur interni maris Christiani populi, quàm olim ab Græcis exceptus fuit T. Quintius, Græciæ liberator. Et ædificatâ, si jusseris, regiâ nave, quam sexdecim remorum versus agant; hoc est, quæ ab mille ducentis amplius remigibus impellatur, regni tui fluvium aliquem, verè Africanus, intrabis: Paullo Æmilio, qui hujusmodi nave ad urbem Romam est subvectus, tanto illustrior, quanto majus est orbem quàm provinciam subigere. Felicitatem utique, quâ majorem animo concipere mortalis nequit, virtuti tuæ propositam vides: ut ab innumerabili posteritate, quæ pietate ac vera virtute, abs te stabilita sit, mirabilia Dei opera; quæ nova etiam Africa subjiciet; tuaque illustria facta æternùm celebrentur.

A D

AD LECTOREM.

Uod felix fauſtumque omnium eximiarum inventionum largitor, Deus, eſſe velit, triremes, pluriumque ordinum naves, publicæ utilitati ædificare inſtituo. Omnia, quæ ad illarum navium fabricam pertinent, uno tempore prodere nolui. Præcipua quædam me celâſſe profiteor. etiam, ne profuſa quadam liberalitate donum noſtrum vileſceret. Quædam nunc, de quibus monendum te, curioſe lector, duxi; aut, quæ ceteris illis adjungi velim, adducam. Triremis & quinqueremis figuras, æri inciſas, ſi habere citius potuiſſem, ſuo quæque loco inſeruiſſem, quæ nunc ſeorſum monenda reſtant. Figura I. novæ triremis formam habet, reſpondentem figuræ ſecundæ, pag. XXVI. Apertam tamen feci. Longitudo ejus ad CV. pedes fuit. uti antiquæ ſtatuitur, pedum CX. Numeri pag. 27. errore commutati ſunt. ſed ex interſcalmiorum rationibus, & ſedilium, facile, etiam ſine monitu meo, correcti fuiſſent. Medios, ſeu zygitas, lumen indicat. Secunda figura eſt quinqueremis diſſectæ. Habet illa tres remiges ad latus, & duos verſus medium navis, lumine notabiles. Omnia tamen ita clare exprimi nequiere, ut res poſceret. III. figura eandem quinqueremem tectam exhibet, cum defenſoribus ſuper conſtrato ſtantibus. Turriculam quoque in tantilla navis parte, ad proram fecit artifex. Ceterùm remos, non expanſos pingendos curavi (quod eorum figura facile animo ſpectatoris ſubjiciatur, & figurâ IV. expreſſa ſit) ſed extra foramina ſua protruſos, ita ut remigum manibus per foramina exertis, ad latus navis in mari firmiter tenerentur, navis ſtabiliendæ cauſſâ. Hanc artem à pleriſque navalibus præfectis adhibitam illis temporibus puto, quoties roſtris impactis naves hæſiſſent, & amplius, injectis ferreis manibus, retinerentur. ut firmo greſſu, velut pedeſtri pugna milites pugnarent; nec vacillatione navis in latera, virtuti eorum impedimentum adferretur, aut periculum, ne navis plane inverteretur. ſicut factum nonnunquam in præliis navalibus legimus. Hoc nos docuit Livius libri XXXVI. fine. *Livius indignatione accenſus, prætoriâ nave in hoſtes tendit. adverſus quam eadem ſpe duæ, quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur, demittere in aquam remos ab utroque latere remiges ſtabiliendæ navis cauſſa juſſit, & in advenientes hoſtium naves ferreas manus injicere.* Primo notandum, prætoriam hanc fuiſſe navem, quæ ſaltem fuit quinqueremis; ſi non hexeris, aut hepteris. Ideoque quia major, etiam latior fuit, & magis ſtabilis quam triremis. Deinde, & hanc, ſicut reliquas, commeatu fuiſſe onuſtam; adeoque ſtabiliorem, quam ſi nullo onere preſſa fuiſſet. Denique, quod ſtabilimentum tamen

prætor suæ navi, utcunque majori, & onustæ, necessariam duxerit. ideoque remiges (saltem ad latus sedentes) ab utroque latere, remos in aquam demittere jusserit. Hunc locum admodum evidentem censeo, ad probandam bellicarum navium angustam latitudinem. Figura IV. est quinqueremis, ad puppim per transversum dissectæ, præsertim ut zygitarum, seu mediorum, in transtris sedentium, remigum collocatio ante oculos ponatur. Ubi illud peccatum, quod via pro portisculo in hujusmodi nave saltem quinque pedum latitudine esse potuerit. Figurâ V. concursum navis Dinocratis; quam hepterem fuisse opinor; cum octére Philippi (ad pag. CL. & CLXIX.) exprimendum curavi. ut intelligatur, quomodo navis Dinocratis, prorâ depressior, percusserit Philippi octérem sub carinam. Ceterùm illud hîc docebo de navium rostris, quum sæpius triplex adpareat in vetustis nummis; medium recta cuspide, & aliquanto longiore; uncâ autem extremum utrumque: in talem usum hæc ita parata videri, ut medio, quod longissimum erat, feriret, si navis sine magna subsultatione inferretur: quod si fluctus navem eo momento, quando percussura erat, attolleret, superius uncum rostrum utile erat; sin autem cum cadente fluctu deferretur, inferiore unca cuspide ictus fiebat. Quod porro ad ligna algymmim attinet, quæ ex Josepho docui, candida fuisse; idem illud confirmat Procopius Gazæus, scholio ad I. Reg. X. v. II. ξύλα πολλὰ σφόδρα πελέκητα.] ἴσως τὰ λεῖα, καὶ ὄζων ἀπηλλαγμένα. ἰώσηππος ἢ πεύκινα ταῦτα φησί, μηδὲν τοῖς παρ᾽ ἡμῖν ἐοικότα πευκίνοις. τοῦ συκίνου γὰρ ξύλου καὶ λευκότερα εἶναι, καὶ λειότερα, καὶ στρυφνότερα. Ligna valde multa, non dolata] *Forsan lævia, ablatis ramis. Josephus pinea hæc vocat, sed quæ nullam similitudinem habeant cum nostris pini lignis: quippe ficulno magis alba esse, & læviora, ac duriora.* Nonnulla hîc notabimus. Primùm mendosam videri scripturam, πελέκητα. quum LXX. habeant, ἀπελέκητα. Errat autem maximè Procopius his verbis: μηδὲν τοῖς παρ᾽ ἡμῖν ἐοικότα πευκίνοις. Neque enim id dicit Josephus; sed hoc solùm: ligna, quæ mercatores pro Indicis pineis eo tempore venditarent, nullam cum verè Indicis similitudinem habuisse. Quippe Indica figurâ similia esse ficulnis, sed magis alba & splendidiora. Accedit, quod pini lignum vulgare ignotum esse nequierit, quum etiam in monte Libano cresceret, & in vicinis provinciis & insulis. Peregrinum itaque & istud lignum fuisse videtur, aut albo colore infectum, quod fraudulenti illi venditores pro Indico subjecerant. Ceterùm similitudinem cum vulgari pini ligno Indicum illud habere debuit, quod nomen inde acceperit. Quod alio insigni S. Scripturæ loco amplius aliquando sum probaturus. Fuisse autem simile illi ligno, quod vulgo *sangboomen-hout* vocant, leve & candidum; vel usus ejus ad instrumenta Musica, evincere possit. De-

nde, quod dicit Procopius, λειότερα καὶ στρυφνότερα fuiſſe Indica, quàm ficûs vulgaris ligna, puto Joſepho hærendum, qui πλέον στίλβοντα vocavit. Si ex ſua experientia loqueretur Procopius, admirarer lignum candidum, in India repertum, quod στρυφνότητα (aut potius πυκνότητα, ut ſcribere debuiſſet) haberet. Nunc inter dubiæ fidei adſertiones hanc ipſius ſententiam ſaltem reponemus. Ceterùm admodum hallucinatur Meurſius, qui pro συκίνου legendum cenſet πευκίνου. Si hunc Joſephi vidiſſet locum, id non ſcripſiſſet. Hinc illud planum fit, errare omnes, quum Hebræos, tum Chriſtianos interpretes, qui illud lignum partim thyinum fuiſſe cenſent, aut ebenum: partim etiam ex America accerſunt; & vel Braſilianum eſſe volunt; vel etiam, ut Mareſii nuper in Gallicis Bibliis, Sacradanum. *ou peut-être de Sacredan.* Alii eadem certitudine ſomniare poſſent, fuiſſe caliaturium, aut Sapanicum; non paullo tamen meliore ratione, quod hæc in India creſcant. Porrò illa verba Belgici annotatoris: *Illud certum, hoc ligni eo tempore in Palæſtina ignotum fuiſſe.* quæ etiam Mareſii probant; *quoi que c'en ſoit, c'étoit un bois jusques alors inconnu au païs de Canaan.* minus certa ſunt, ut quæ nec ab Hebræis firmentur; aut ab LXX. interpretibus, qui habent: οὐκ ἐληλύθει τοιαῦτα ξύλα ἀπελέκητα. tum refutentur claris Joſephi verbis: πάντων γὰρ τῶν πώποτε κομισθέντων αὐτῷ, κατ' ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐνεχθέντα, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διέφερε. Plurima jam ante advecta fuerant; ſed nulla, magnitudine & pulcritudine cum his comparanda. Nec opinari debemus, primos fuiſſe Salomonem & Chiramum, qui in Indiam naves miſerint. Dubio enim procul Ægyptii jamdudum illa Indiæ loca, commerciorum cauſſa, adierant. Unde & mercatores Tyrii, ad eandem mercaturam exercendam, ne ſolis Ægyptiis tanta lucra cederent, eam navigationem ſuſceperunt. Tyrii poſtea Salomonem in ſocietatem adſcivere. Quod ad interpretationem attinet loci Ezechielis cap. 27. diverſas quatuor pag. 145. adduxi. quintam, quæ eſt Ioannis Cocceji, adjunxiſſem eo loco, ſi mihi tum innotuiſſet ejus in hunc prophetam commentarius. Quum nuper caſu in illum librum incidiſſem, cognoſcere libuit, quid novi hoc loco, ſed præſertim, quid veri; quum præcedentes omnes interpretes erraſſent; ultimus hic, Hebræarum literarum cognitione clariſſimus, adferret. Falſi tantum, quantum novi, ab eo viro hîc allatum, ſtatim deprehendi. Ut prætercam errores, verſu III. & IV. commiſſos, ſed vulgares; verſus quinti primo commate, verba *omnes tabulas* Hebræum non ſatis exprimunt. præterea & ineptum eſt ac barbarum, *ædificarunt tabulas.* Altero commate aliam ineptiam primus invexit, vertendo, *apud te.* Ceteri omnes huc uſque verterunt Hebræum עליך, aut κατὰ πόδα, *ſuper te.* Evidentiſſima loquutione & ſententia: aut cum vulgata; *ut facerent tibi malum.* Videre nequeo, quid in hunc errorem impulerit illum

virum. Forſan credidit, voculam *te* ad *Tyrum* referendam. quare commodiorem fore ſententiam, ſi *apud Tyrum*, quàm *ſupra Tyrum*, malum factum ſignificaret. Sed hoc leve præ illis, quæ ſequuntur verſu ſexto. Verſionem hanc prodit: *aſſerem tuum fecerunt ebore in lignis cedri optimæ* (ſive *Theaſchur*) *ex inſulis Chittæorum*. Videamus ſingula. Primò Hebræum קרשך vertit: *aſſerem tuum*. Hanc barbariem Tremellius & Iunius, primi, ni fallor, in Bibliorum verſionem invexére. Latinè Vulgata Exodi cap. XXVI. v. 15. *Facies & tabulas ſtantes tabernaculi de lignis ſetim, quæ ſingulæ denos cubitos in longitudine habeant; & in latitudine, ſingulos ac ſemiſſem.* Quare קרש *tabulam* ſignificat; non autem *aſſerem*. Sed & inconſtans ipſe hic interpres, in commentario vocat *tranſtra*. ut aſſeres & tranſtra, ſynonyma putârit, quæ tamen magna ſignificationis diverſitate apud auctores inveniuntur. Deinde in verſione, *aſſerem tuum*, inquit, *fecerunt ebore*. at in commentario: *tranſtra erant ex cedro*. inconſtanti, & longe diverſa ſententia. *Facere ebore*, & *ex cedro*, quis diverſa eſſe negabit? Tertiò, integræ illæ orationes conſiderentur; in verſione, hæc: *aſſerem tuum fecerunt ebore in lignis cedri optimæ*. iſta in commentario: *tranſtra ex cedro* (alii *buxo*) *& cum eboris incruſtatione*. *Aſſerem facere ebore in lignis cedri*, explicat in commentario, *tranſtra facere ex cedro cum eboris incruſtatione*. Hæc ſi rectè expendantur, planum facere poſſint, parvo judicio ea ſcripta eſſe ab illo viro. Præterea barbara veteribus eſt eboris incruſtatio. *In lignis cedri optimæ* natum videtur ex conjectura, qua pro בת אשורים legendum putavit בַּתְּאַשֻּׁרִים una voce. Sed hanc conjecturam in commentario, ſicut videmus, reprobavit. Quod autem ſcribit, *cedri optimæ*, ex Hebræorum illud traditione adſuit, qui תאשור ita vocatam volunt שהוא מאושר מכל מיני ארזים. Denique verba: *non poſſunt intelligi niſi aſſeres tegendis navibus.* omnino falſa ſunt, & delenda. Primò, quia, ut ſupra dixi, puerili errore, quem lexica quædam inſtillant, aſſeres & tabulas (adeoque tranſtra) ejuſdem ſignificationis eſſe putavit. Tabulæ ſunt σανίδες. aſſeres, δοκίδες. Deinde, quia tranſtra putavit eſſe conſtratum navis, quod tabulatum vulgo dicunt. errore admodum craſſo. Tranſtra ſunt tabulæ, in quibus ſedent remiges; non autem, quibus naves teguntur. Plurimas naves habuere veteres, quæ plane non tegerentur; quum tamen tranſtris tota alvo repletæ eſſent. Denique, quod tabulæ, quibus naves bellicæ tegerentur, ex leviſſimo ligno eſſent. tiliaceas fuiſſe, docet Theophraſtus lib. V. cap. 8. φιλύρα δὲ πρὸς τὰ σανιδώματα τῶν μακρῶν πλοίων. *Tilia ad tabulas longarum navium apta eſt.* Sed & locum in orbe terrarum monſtrare nobis deberent, ubi buxus tanta magnitudine creſcat, ut tabulæ ex ea tegendis navibus, tranſtriſque faciendis, ſecari poſſint. Hîc porro ad confirmanda ea, quæ pag.

141. ſcripſi, unum exemplum adducam, ubi ejusmodi verborum conſtructio reperitur. Cant. Cant. cap. III. v. 10. עמודיו עשה כסף רפידתו זהב מרכבו ארגמן Ubi ſimiliter in binis poſterioribus commatibus intelligitur verbum עשה ex commate primo. Plenè enim foret רפידתו עשה זהב & מרכבו עשה ארגמן Quinetiam Jonathanem ita ſcripſiſſe puto, ut duobus verbis דפין דאשכרוען explicare voluerit vocem אשרים. Tranſpoſita enim duo illa verba videntur, ex ſecundo commate in tertium rejicienda, hoc modo: תרומי תרעך מכבשין בשן דפיל בית חופאה לאתיטרון דפין דאשכרוען ממדינת אפוליא: *Superliminaria portarum tuarum ebore diſtinxerunt: domum operimenti, theatri modo*, fecére *ex tabulis procerarum arborum*, allatis *ex provincia Apulia*. Oblongam fuiſſe antiquam Tyrum, inſigni vetuſti ſcriptoris auctoritate amplius probare poſſum. Ceterùm, ne inanis relinquatur charta, hîc, quæ ad pag. cxxxII. v. ultimum aliquando ſcripſeram, ſum ſubjecturus. Hæc eſt Vulgatæ interpretatio; ſanè mirifica. Quid ab Hebræis hîc opis eſt? Quid omnes illorum ſapientes tanto nomine dignum, hoc, & plerisque locis difficilibus proferunt? Sed ne inter vanos antiquitatis admiratores recenſear, rem aliquanto exactius examinemus. Exæquatâ Vulgatæ auctoritate vulgaribus verſionibus, diſpiciamus, quam, velut ducem, in obſcuro ſanè loco, ſequamur. Hîc jam conſiderandum nobis venit, quæ verba certo ſenſu præceſſerint; quæ ſequantur. De qua re tota hæc oratio inſtituta videatur. Iam illud primum omnes fatentur, & res ipſa tantùm non clamat, ſermonem Prophetæ eſſe de nave. Extra enim dubium eſt ſignificatio maris. Arboribus ex monte Senir ædificatum aliquid hîc dicitur: ſed quid illud ſit, nos ignorare fateamur. At cum præterea ab alio monte arborem delatam dicit, ad malum inde faciendum; quis dubitabit, ſermonem eſſe de navi? Indoctiſſimus quiſque hoc capit. Ergo loquitur de navi, cui malus neceſſarius eſt. Sed quam concinna hæc prophetæ verba de malo ſint, videamus. Non dicit ארזים, ſed ארז. quia de una nave loquitur, cui uno magno malo opus fuit. Malus ad proram, utpote minor, undecunque haberi poterat. At magnus, ille media navi collocandus, nonniſi ex arboribus parari poterat, quæ in arborum procerarum fœcundiſſimo Libano creſcebant. Dicit porro, malum faciendum עליך, *ſuper te*. Quod adeo proprie & convenienter poſitum hîc eſt, ut totam rem non parum confirmet. Nam ſignificatio *ſuper*, notat erigi malum, & ſtare ſupra navi, ita ut ſupra eam emineat. Vocula *te* planum facit, ad navem ſermonem convertiſſe Prophetam. Certum igitur eſt Prophetam loqui de nave. Verum ponamus, incertum eſſe, de quali nave loquatur? oneraria, an bellica. Ex iis quæ hactenus vidimus, illud non liquet. Diſpiciamus, num ex iis quæ ſequuntur, id planum fieri

poſſit. Dicit arbores ex terra Baſan allatas, ut facerent hujus navis remos. Sed forſan ſcaphæ inſtruendæ, aliquis cavillabitur. Refutat ipſum Propheta verbo אלונים Scapha paucis remis contenta eſt; ne tota quidem arbore ad eos indiget. At magna navis, & mirifica, quæ malum maximum ex Libani cupreſſis requirebat, remorum ingenti multitudine indigebat. Sic jam remos habemus. Si pergas, lector, opus eſt aliqua antiquitatis cognitione. Sciendum tibi eſt: quod diſcrimen inter naves fuerit ab antiquis uſurpatas. Habuére longas, ſeu bellicas, & onerarias. Bellicæ ad repentinos caſus comparatæ erant: ut poſt unum atque alterum diem; imò interdum poſt paucas horas, naves, quæ in navalibus per multos annos ſteterant, multis remigum, militumque millibus inſtructæ ac armatæ navigarent, niſi vehementior tempeſtas impediret. Quare remis hæ naves agebantur. & remigum magna multitudine indigebant. Hoc loco de remis loquitur Propheta. quia navis ædificationem deſcribit. Verſu octavo, ubi de inſtruenda nave ſermo eſt, remigum multitudinem ex duabus urbibus, Sidone & Arado, adducit. An dubitabimus certò ſtatuere, loqui Prophetam de nave bellica? de triremi, aut plurium ordinum nave? Nihil equidem, quocunque etiam mens ſe flectat, comminiſci poſſum, quod huic ſententiæ opponatur. Remorum ſolùm uſus eſt in navi; multorum, in navi bellica. Onerariæ velis contentæ erant, & vento favente navigabant. Bellicæ ventorum favorem non ſemper opperibantur. Pergamus ad ſequentia. קרשך עשו שן Hîc non parva difficultas eſt. quia vocabulum קרש tabulam ſignificat: quæ ſignificatio hîc obſcura eſt. Illud tamen clarum invénimus, loqui prophetam de nave remis acta. Videamus, quid in triremi ſit magni uſus; multi operis. Ubi omnia conſideraveris, devenies ad tranſtra: non autem ad cornua, aut antennas, quas Theodoretus, & Hieronymus hîc adferunt.

Quædam addenda, & corrigenda. Pag. XX. v. 24. Theophraſtus è tilia fuiſſe docet. Paginis CV. & CXIX. Joſephi, non ejus, qui Gorionis filius fuit, iſtud compendium eſt. & ſemel tantum ab Munſtero editum. Pag. CXIV. pro *interpres*, ſcribe *librarius*. Pag. CXVII. v. 30. inſerenda poſt *ſperem*. Ultimis enim tertii verſus verbis duo dicit Propheta. Unum, quod Tyrus vocabitur navis bellica: alterum, quod eximia ſit pulcritudine. Inſequente verſu cauſſam ſimilitudinis adfert Propheta. Primùm ejus, quod dixiſſet, comparari eam urbem poſſe cum navi; quia mari undique circumdaretur. Deinde, quod pulcram dixiſſet; quia ut in ædificanda nave naupegi, ita in Tyro exornanda architecti artem ſuam monſtraſſent. Pag. CXXVI. v. 20. *Witte grenen, ofte ſangboomen-hout, ende koſtelik geſteente.* Pag. CLIII. 30. ἐπέπλει. pag. 100. v. 23. *liburna magna*. pag. 130. v. 32. *Hi.*

FABRICA TRIREMIUM RESTITUTA

A

MARCO MEIBOMIO.

ORbis terrarum prima fuiſſe loca mediterranea, quæ coli cœperint; & ſacræ literæ docent, & humanæ vitæ neceſſitates confirmant. Quum enim Deus hominem è terra formâſſet, ab illa quoque, tum quæ ad ſui ſuſtentationem neceſſariò requirere videbatur, petere illum voluit; tum cetera, quæ ad ornandam vitam humanam, commodéque degendam pertinent. Poſtquam autem primorum hominum proſapia ita multiplicata eſſet, ut ſilvæ, & animalia, & quidquid terrarum colere cœpiſſent, ſuſtentandis iis omnibus non ſufficerent, ad colonias in proxima loca mittendas devenire debuerunt. Relictis itaque camporum ſilvarumque deliciis quum ad fluvios pervenirent, ipſumque mare, loca illa, utcunque aſpera, & ventis horrida, non parvas ſuſtentandæ vitæ commoditates habere perſpexerunt. Piſcium præſertim omne genus in fluviis, ipſoque mari adparuit: quos quum in ripa, littoreve ſtantes interdum caperent, & in arena proxima, ſaxóve aſſarent, & parabilem minimo labore victum ſe habere viderunt, & palato vel maximè gratum. Hæc piſcium captura hominum induſtriam excitâſſe videtur, ut conjunctis primum ratibus à ripa atque littore paullum provehi in altum auderent. Excavatis de-

inde craſſarum arborum truncis, lintres fecére, qui ligno circa inferiorem partem aliquanto latiore, ab uno pluribusve, ſtantibus in longo alveo, impellerentur. Prima hæc tam utilis inventionis initia fuiſſe videntur; præſertim quod ex proximorum ſeculorum navigationibus circa terrarum orbem conſtiterit, nullum habitatæ terræ populum, nullam ferme etiam ab deſide gente habitatam inſulam aditam eſſe, cujus incolæ non ſcaphis, aut lintribus, varia arte, ingenioque paratis, uterentur. In majorem poſtea naturæ rerum, artiumque cognitionem quum perveniſſent, navigia ædificare cœperunt ex varia materia; rudimentum artis ponendo in minoribus. qualem Charontis cymbam poëtæ finxerunt, binis remis actam, qua Stygiam paludem trajiceret. Nec vela excogitare difficile fuit, quod multa vi ventorum etiam in terra moveri ſæpius atque impelli, obſervare potuerint. Ita quum paullatim navigationem utilitas commendaret, ædificari cœpere naves, quæ onus magnum portare poſſent, quibus & natas domi merces peregrinis populis communicarent, & alias ex illarum permutatione reportarent. Sed quum magnis oneribus portandis naves fabricari non poſſent, quæ remis commodè agerentur; remorum uſu levioribus navigiis & bellicis, quæ in celeritate vim omnem poſitam haberent, relicto, vela onerariis adplicuerunt. Duobus igitur navigandi modis, remis, aut velis, fermè omnis navium fabrica apud antiquos circumſcripta fuit. Remis bellicæ omnes præcipuè utebantur, ut citò, & reflantibus quoque ventis, ad propoſitum locum venirent: velis onerariæ contentæ erant, ut ſecundo vento, parvis impenſis, merces transportarent. Longâ experientiâ opus fuit, ut utrumque navium genus perficeretur; præſertim quod remis agitur. Sed geſta mari bella induſtriam hominum excitarunt, ut, quæ unice requirebatur, celeritas in navigando, quanta maxima ſperari poterat, obtineretur. Duabus enim rebus armata navis præſtare debet, quum remigum viribus, tum roſtri firmitate, cujus ferme vis omnis ab illorum robore dependet. Quippe uti rapaces aves ceteris antecellere debent, primùm alarum robore; ut ceteris avibus, quas

persequuntur, velociores sint: deinde rostro acuto; quo hostem feriant: ita quoque armata navis, validis remigum lacertis, velut alis, anteire debet, ut ad omnem occasionem cita sit; & rostri firmitate, ut vehementi ictu navem hostis deprimat. Factâ igitur diligenti inquisitione, ad certum hoc experimentum devenerunt, longas naves, adeoque angustas, ædificari debere, quas facili itinere maria transire vellent; accedente præsertim per hanc longitudinem remigum multitudine ab utroque navis latere. Denique quum remiges soli essent, quorum viribus bellicæ naves, in præliis præsertim, incitarentur; invenere ingeniosi homines, quemadmodum naves ita remigibus implerent, ut nullus illius locus vacuus ab remige, aut remo, relinqueretur. quod inventum Sidoniis attribuit Clemens Alexandrinus.

Porrò navium ab antiquis fabricatarum summa hæc divisio fuit; quod aut remis agerentur, aut velis: aut etiam simul remis velisque. Quæ remis agebantur navigia, aut monocrota fuerunt, aut polycrota. Monocrota voco navigia, quæ unum, aut duos versus remigum habent eadem altitudine stantes, aut in ejusdem altitudinis transtris sedentes. Monocrota, quæ simplicem remorum versum habent, duûm generum sunt. quippe unus remex, aut remo uno naviculam ab uno latere impellit; quod fit in monoxylis, seu lintribus: aut duobus remis, singulis videlicet ab utroque naviculæ latere; uti fit in scaphis. Monocrotum, quod duplicem remigum versum habet, est, in qua quatuor, aut sex, aut plures remiges, totidem ab utroque latere, remigant. Polycrota voco navigia, quæ ab utroque latere remiges habent, eosque aut solùm ad navigii latus sedentes, aut simul ad latus & in transtris; in diversa altitudine. Polycrotum, quod ad latus navigii solùm sedentes habet remiges, unius generis est, & dicrotum Græcis, Latinis biremis, dicitur. Ceterùm sedilia remigum in biremibus aut tabulæ sunt, lateri navigii adfixæ, eâ magnitudine, ut unus homo commodè in ea sedeat; aut etiam transtra, seu scamna, per transversum totius navigii posita. Polycrotum, quod remiges habet sedentes

ſimul ad latus in ſedilibus, & verſus medium navigii in tranſtris, ſi unum verſum remigum habeat ad latus ſedentem, & item unum in tranſtris; dicrotum quoque, & biremis dicetur. Sin duos verſus habet ad latus ſedentes, unum in tranſtris; vocatur triremis. Porro, quod duos verſus remigum habet ad latus navigii, & totidem in jugis; vocatur quadriremis. Quinqueremis eſt navigium polycrotum, quod tres remorum verſus, ſeu ordines, ad latus habet, duos autem in tranſtris. Ita hexéris eſt navis, quæ tres remorum ordines ad latus habet, & totidem in tranſtris. Ab antiquis auctoribus præterea memorantur heptéris, octéris, ennéris, decéris, hendecéris, dodecéris, triscædecéris, pentecædecéris, heccædecéris, eicoſéris, triacontéris, & omnium maxima, Philopatoris tettaracontéris. In frequenti uſu fuére triremes, quadriremes & quinqueremes. Dicrota deinde, ſeu biremes, maximè memorantur, & minimæ inter armata navigia formæ lembi ac myoparones, ut pote monocrota. Ceterùm armatæ naves omnes velis quoque utebantur, ut ſecundo vento, aut velis ſolùm, aut ſimul velis remiſque navigarent: at in pugna navali, malo depoſito, collectiſque velis, remos expediebant, quibus ſolis tum utebantur, ut citò, avis inſtar, ad omnem occaſionem ſe movere poſſent; & aut roſtro hoſtis navem percuterent, aut remos ejus detergerent. Quæ etiam cauſſa fuit, ut à remis nomen obtinerent: & actuariæ quoque earum minores, dicerentur, ut quæ remis ſolis agi poſſent. De onerariis navibus, quæ velis ſolùm utebantur, quod mercibus tranſportandis minimo ſumtu inſervirent, hîc agere non conſtitui. Ut tamen adpareat, quantum fuerit diſcrimen inter bellicas & onerarias; ſciendum, onerariæ latitudinem minimùm quartam fuiſſe partem latitudinis; forſan ad trientem interdum acceſſiſſe. Quare oneraria centum pedes longa, latitudine fuit pedum ſaltem vigintiquinque. Hinc etiam onerariæ dictæ fuére naves rotundæ, στρογγύλαι νῆες. Contrà bellicæ, naves longæ, μακραὶ νῆες. Ut quarum longitudo latitudinis ſaltem eſſet octupla. Maximæ formæ onerarias habuére veteres, inter quas eminent, quas Hiero, Siciliæ tyrannus, ædificandas curavit.

Illarum una amplius duo millia onerum (laſtas vulgo adpellant) portavit. ſingulis oneribus quater mille pondo tribuendo. Magnas quoque Alexandrini habuére, quibus triticum Puteolos portabatur. unde porro minoris formæ navigiis Romam. Lucianus dialogo, quem Navigium inſcripſit, Ægyptiæ σιτοφόρου, à ſe viſæ, meminit, cui nomen fuit Iſidi. Longam fuiſſe ſcribit, cubitos CXX. ſeu pedes CLXXX. Latam minimùm pedes XLV. Altam ab ſummo tabulato ad antliæ infimum, pedes XLIII. Narrat tantam vim tritici in ea fuiſſe navi, ut Atticæ toti in annum ſufficere potuiſſet. Lucratam autem ſuo domino eam navem quotannis ut plurimùm talenta Attica XII. amplius undecim millia thalerorum, uti vocant, imperialium. Ceterùm rariſſimæ fabricæ fuére onerariæ, quæ remis præter vela uterentur. Cæſar in ſuis Commentariis has factas narrat in certum uſum. Appianus lib. V. de Bello Civili ſcribit, Octaviam fratri; cui poſt Auguſto nomen fuit; donâſſe, quos ab Antonio petiiſſet, decem phaſélos, formâ miſtâ ex onerariis & longis ædificatos, ut tribus remorum ordinibus agi poſſent. Ita enim verba Græca ſunt accipienda. ἐδωρήσατο δὲ καὶ ὀκταουία τὸν ἀδελφὸν, αἰτήσασα παρ' ἀντωνίου, δέκα φασήλοις τριηρητικοῖς, ἐπιμίκτοις ἔκ τε φορτίδων νεῶν καὶ μακρῶν. Impedimentis quoque imperatorum tranſportandis inſervire potuerunt. Vulgo uſurpatas fuiſſe mercatorum rationes negaturæ videntur, quæ omnibus ſeculis impenſarum minimum modum pro tranſportandis mercibus conſectatæ ſunt. Latiores hæ fuére & altiores bellicis ſeu longis; longiores onerariis.

Circa navigia, quæ remis aguntur, ſi monocrota ſint, conſideranda veniunt, primò remigum ſedilia. Deinde interſcalmium, ſeu ſpatium inter duos remiges ejuſdem verſus. Sed ſi polycrota ſint, præterea ſunt conſideranda tranſtra, id eſt, ſedilia remigum medio navis per transverſum poſita. Et denique ordines remigum in iiſdem ſedilibus. Sed antequam ad hæc explicanda accedo, declarandum eſt, quo pede atque cubito veteres, Græci præſertim ac Romani, uſi fuerint in ædificandis navibus. Certa enim eſſe debet menſura, ſi definire quidquam de

longitudine earum ac latitudine velimus. Dico igitur, pedem Græcum non modo Græcos in fabrica navium adhibuiſſe, ſed etiam Romanos. Argumento eſt, quod Vitruvius ubique in ſua Architectura utatur pede Græco; cujus quoque diviſionem in ſexdecim digitos retinet. Inde autem hoc factum puto, quod commodo ratiocinio inventam omnium partium navis commenſurationem retinendam putarent, ne ad Romanum pedem eandem adcommodando, partibus unciarum difficilem menſuram facerent. Romanum pedem Græcus ſuperavit mediâ unciâ. Quippe XXV. ſemuncias pes Græcus habet, cujusmodi XXIV. Romanus. Quare XXV. pedes Romani æquârunt XXIV. Græcos. Porrò ſtadium, quod ſexcentos pedes Græcos longum fuit, Romanis pedibus ſexcentis viginti quinque æquale ſtatuitur. Uti autem pes Romanus dividebatur in uncias XII: ita Græcus, in digitos XVI. quam diviſionem in hac tractatione retineo: præſertim quum videam, Vitruvium, ut dixi, eam retinuiſſe in Græcis inventionibus. Cujusmodi fuére ferme omnes ad architecturam pertinentes. Græci pedis ad Amſterdamenſem eam rationem invenio, ut cubito Græco reſpondeant pollices ſeptendecim, & quinque partes ſeptimæ, ideſt, $17\frac{5}{7}$. ut pollex Amſterdamenſis, quamvis paullo major ſit, pro duodecima parte Græci pedis uſurpari, ſine magno errore, poſſit. Cubitus erat longus pedem unum ſemis. Heſychius: πῆχυς, ὁ εἷς καὶ ἥμισυ πούς. Suidas: ὅλον τὸ στάδιον ἐστὶ τετρακοσίων πηχῶν. *Stadium integrum eſt quadringentorum cubitorum.* Strabo lib. XIV. de Solis coloſſo: ἄριστα δὲ (ἀναθήματα) ὅ, τε τοῦ ἡλίου κολοσσὸς, ὅν φησιν ὁ ποιήσας τὸ ἰαμβεῖον, ὅτι

—— ἑπτάκις δέκα
Χάρης ἐποίει πηχέων ὁ Λίνδιος.

Præſtantiſſima (donaria) *ſunt coloſſus ſolis: quem, ut ait auctor Iambici carminis,*

—— Septiesdecem
Chares cubitorum eſt fabricatus Lindius.

Qui ſeptuaginta cubiti faciunt pedes Græcos CV. Quos Feſtus

altitudini illius colossi tribuit. *Fuit enim*, inquit, *apud Rhodum insulam statua solis, alta pedes centum & quinque.* videlicet Græcos. Nam si Romanos intellexisset, ignorare nequiit, numerum futurum fuisse 109$\frac{3}{8}$. Plinius cubitos retinet: *Septuaginta cubitorum altitudinis fuit.* Addit: *Pauci pollicem ejus amplectuntur. Majores sunt digiti, quàm pleræque statuæ.* Ælianus libro de Ordinibus militaribus: τεταγμένος μὲν οὖν ὁ ἀνὴρ, κατέχει πήχεις τέσσαρας· πεπυκνωμένος δὲ, κατέχει πήχεις δύο. συνησπικὼς δὲ, κατέχει πῆχυν. Gaza interprete: *Nam homo ordinatus cubita quatuor occupat: densatus, duo: constipatus, unum.* Hoc dicit Ælianus. Miles arma sua habens, & stans in ordinata acie, occupat cubita IV, seu VI. pedes. Idem, si acies densetur, & in arctiorem locum contrahatur, prioris loci dimidium solùm occupat, videlicet cubitos II. seu pedes III. At si ita densetur ac constipetur acies, ut sublatis super capita scutis, testudinem milites faciant, per quam vel eques transire possit, uni militi cubitus, seu sesquipes tribuitur.

Exemplis deinde diversa hæc spatia declarat Ælianus, ex quibus perspicuum fit, sesquipedis longitudine esse cubitum. Nam CIↃ XXIV. milites, secundum primam collocationem, occupant locum quatermillenonagintasex cubitorum, seu sexiesmille centumquadragintaquatuor pedum: qui æquant X. stadia & XCVI. cubita: seu X. stadia & CXLIV. pedes. Polybius quoque disertè pro quatuor cubitis ponit sex pedes. Ex quo pluribus idem probare possem, nisi Vitruvii auctoritatem sufficere putarem, qui lib. X. cap. XXI. ex Græcis Athenæi in Romanum sermonem transtulit testudinis commensum, ubi cubito tribuit pedem unum semis. Cui eò major fides adhibenda, quod mechanicus esset, qui usitatam inter mechanicos commensurationem cujusque operis, & mensuram, nequaquam mutant. Ejusdem Vitruvii tria loca sunt lib. III. cap. I. quibus cubiti mensuram facit pedis unius & dimidii. Illa hìc adscribam. Primus est: *Pes verò altitudinis corporis sextæ* (partis est;) *cubitus, quartæ.* Alter: *Non minus etiam, quod pes hominis altitudinis sextam habet partem; ita etiam ex eo, quo perficitur pedum numero, corpus his*

ſex altitudinis terminando, eum perfectum conſtituerunt, cubitumque animadvertunt ex ſex palmis conſtare, digitis viginti-quatuor. Tertius: *E cubito cum dempti ſunt palmi duo, relinquitur pes quatuor palmorum. Palmus autem habet quatuor digitos. Ita efficitur, uti habeat pes ſexdecim digitos, & totidem aſſes æreos denarius.* Hæc ſi conſideraſſet Cl. Salmaſius, vir ſummæ eruditionis, non tam facile, poſterioris ævi ſcriptorum auctoritate, abreptus fuiſſet, ut cubito duos pedes tribueret, adeoque interſcalmium, quod Vitruvius duorum cubitorum fuiſſe in triremi aſſerere videtur, faceret pedum quatuor. quum ſpatium trium pedum Græcorum ſufficeret in triremi. Sed quum menſura cubiti certa eſſe debeat, ſi omnem rationem commenſûs rectè intelligere velimus, adducam hîc verba ipſius, & ſimul oſtendam, unde hîc error prodierit. In Obſervationibus ad Ius Atticum pag. 720. ita ſcribit : *Ut conſtat illam Ptolemæi Philopatoris navem quadraginta ordinum, ducentos octoginta cubitos longitudinis habuiſſe, cum ſimplex* ἑκατόντορος *longa centenos tantùm cubitos plus minùs haberet. Quinquaginta quippe, vel quadraginta novem interſcalmia in ea fuére, quæ faciunt centenos cubitos. Si pedis menſura datur ſingulis ſcalmis, fient viginti-quinque cubiti. Sic longa erat* ἑκατόντορος *ſimplex, totâ eâ parte quam remi occupabant, centumac vigintiquinque cubitos. Æquè longam fuiſſe oportet biremem* ἑκατόντορον, *& triremem, aut etiamſi forte longiorem.* Ex his primùm adparet, Salmaſium erraſſe in vocabulo *interſcalmium.* Hoc enim intelligendum eſt de ſpatio inter duos ligneos paxillos, qui ſuper remos lateri navis infixi erant, ut remi iis vinculo alligarentur. Si enim ſpatium ſumatur inter duos proximos remiges, ſeu illorum remos, vel ut accuratiùs dicam, inter duos proximos ſcalmos ſeu paxillos; intelligendum id eſt de ſpatio, quod intercedit inter pectus primi remigis, & pectus ſecundi, proximè poſt illum ſedentis. quod idem eſt, ac ſi dicam, interſcalmium eſſe ſpatium inter centra duûm proximorum paxillorum. Quare quinquaginta pedes, quos ſcalmis quinquaginta tribuit Salmaſius, planè intercidunt. quippe nullâ ratione facti. Putavit Salmaſius, interſcalmio in-

telligi ſpatium, inter tergum primi remigis & pectus ſecundi proximè poſt illum ſedentis, corpore remigis excluſo. Sed, uti dixi, ſpatium intelligere debemus, quod intercedit inter duo pectora duorum remigum proximè eodem verſu ſedentium. Unde quoque colligitur, ſi ſecundi remigis pectus hæreret tergo primi, diſtantiam inter duos hos remiges cenſeri, ſecundum craſſitiem corporis primi remigis, & tanto quoque ſpacio inter ſe diſtare illorum remos. Deinde ex iiſdem verbis videmus, Salmaſium duos pedes uni cubito dediſſe; quatuor, duobus. integrum trientem amplius quàm veteres, Romani æquè ac Græci, uti ex Vitruvio vidimus, cubito adſignarunt. Quo fit, ut ingentes illæ veterum naves, quæ an unquam ædificatæ fuerint, propterea dubitare quidam voluére, tertia ſui parte majores ſtatuantur quàm fuerint. Enormis enim magnitudinis navis illa Ptolemæi Philopatoris, longa cubitos CCLXXX. ex Salmaſii ſententia longa fuiſſet pedes IↃLX. quum revera tantum habuerit pedes CCCCXX. Id quod amplius probare poſſem, niſi illa inquiſitio longior futura eſſet. In hanc opinionem venit Salmaſius auctoritate potiſſimum Solini & Heronis. Commentariis in Solinum pag. 1011. ſcribit. *Solino duo cubita ſunt quatuor pedes.* ὁ πῆχυς ἔχει πόδας δύο, *Hero. Aliis duo cubita tres tantum ſunt pedes. Sed hujusmodi cubitus, qui pedem & ſemiſſem habet, vocatur* λιθικός, *&* ξυλοπριστικός. *Eo ligna, quæ ſerrâ ſecantur, & lapides, menſuram accipiebant. Idem Hero:* ὁ πῆχυς ὁ λιθικὸς ἔχει σπιθαμὰς β΄, ἢ πόδα α΄ πρὸς τῷ ἡμίσει, ἢ παλαιστὰς ϛ΄, ἢ δακτύλους κδ΄. ὡσαύτως καὶ ὁ πριστικοῦ ξύλου Hæc Salmaſius. Quibus addi poſſunt, quæ Suidas habet, dubio procul ex Herone. πῆχυς, πήχεως, τὸ ἀπὸ τοῦ ἀγκῶνος μέχρι τῶν δακτύλων τῆς χειρὸς ἔκτασμα. ὁ πῆχυς ἔχει πόδας β΄. ὁ δὲ πούς, δακτύλους ιϛ΄. *Cubitus eſt extenſio à flexu brachii usque ad manus digitos. Cubitus habet pedes II. Pes autem, digitos* XVI. Ex hac difficultate facile nos expediemus, ſi attendamus, auctores illos loqui de pede Alexandrino, qui, imperio Conſtantinopolin translato, ab Cæſaribus illis introductus videtur, ut tributa, præſertim agrorum, ad menſuram cubiti iſtius novi, qui integro triente ſuperabat veterem, exigerentur. Idem

Hero hoc docet, ἐν ὅροις τῶν γεωμετρίας ὀνομάτων, *In Definitionibus vocabulorum Geometriæ*, quem librum MS. habeo. Postquam enim mensurarum nomina exposuisset, addit; τί τῶν εἰρημένων ἕκαστον δύναται). Κατὰ μὲν τὴν παλαιὰν ἔκθεσιν παραλιπόντες τὰ περιττὰ, τὴν νῦν κρατοῦσαν δύναμιν ὑπετάξαμεν. Mendi aliquid habent hæc verba. Forsan scripserat ille. καὶ τὴν μὲν παλ. deinde, ὡς περισσὴν, τὴν νῦν. *Qui valor sit cujusque dictarum mensurarum. Omissâ veteri expositione, tanquam superfluâ, potestatem* (illarum mensurarum) *quæ nunc obtinet, subjecimus.* Paullò pòst: ἐν συντόμῳ δὲ ἔχει ἕκαστον οὕτως, ὡς προείρηται, κατὰ τὴν νῦν κατάστασιν τῆς γεωμετρίας, εἴτουν τῆς ἀπογραφῆς τοῦ κήνσου. *Breviter quæque mensura ita, uti exposuimus, se habet, si agrorum mensurationem, seu descriptionem censûs, quæ nunc obtinet, inspiciamus.* Utroque loco cubiti mensuram facit pedum II. seu digitorum XXXII. Novus igitur cubitus ille fuit, & publicus, Alexandriæ illo seculo usitatus, non in ædificiorum, aliorumque operum, commensibus ad illum ratiocinandis, sed, uti existimo, solùm in censûs exactione. Vetus cubitus, quem, ut à novo discernerent, vocarunt πῆχυν βασιλικὸν, *cubitum regium*, ut tradit Didymus Alexandrinus ἐν μετρήσει μαρμάρων καὶ παντοίων ξύλων, *In mensuratione Marmorum, variorumque lignorum*; aut, ut Hero, ἰταλικὸν πῆχυν, *Italicum cubitum* (unde quoque planum fit, veterem Romanum cubitum Græco æqualem fuisse) antiquum valorem digitorum XXIV. seu sesquipedis, etiam Alexandriæ retinuit. Non video, quomodo hoc in legendo Herone atque Didymo, qui juncti in MSS. inveniuntur, præterire potuerit Salmasius. Forsan etiam verba, λιθικὸς, ξυλοπρισικὸς, quæ in meo MS. non extant, corruptissimè scripta in suo libro invenit Salmasius, pro ἰταλικὸς & βασιλικός. Ceterum non solum duplicem cubitum ponunt Hero & Didymus; sed etiam duplicem pedem. Prior, dictus βασιλικὸς, & Πτολεμαϊκὸς, & Φιλεταίρειος, antiquus pes Græciæ est, mensurâ digitorum XVI. Alter, qui vocabatur ἰταλικὸς, seu ῥωμαϊκὸς (quo non antiquus ille pes Romanus accipiebatur, sed qui Heronis tempore in usu erat Alexandriæ) digitos habuit XIII. & digiti trientem. ita ut posterioris VI. æquarent V. prioris. Digitus,

quamvis etiam in partes divideretur, minima menſura fuit, ejusdemque magnitudinis in diverſis illis cubitis ac pedibus. Ex his omnibus liquere puto, antiquum cubitum Græcum fuiſſe menſurâ ſeſquipedis, ſeu digitorum XXIV. ideoque διπηχυαῖον μεσοσκάλμιον, *bicubitale interſcalmium*, quod Vitruvius poſuit, intelligendum eſſe de ſpatio inter proximos binos ſcalmos, ſeu remos, III. pedum, non autem, ut Salmaſius malè putavit, pedum IV.

Poſtquam ex vetuſtis auctoribus monſtravi, cujus magnitudinis pede atque cubito in ædificandis ſuis navibus veteres uſi ſint, nunc, quid tranſtra, ſeu juga, fuerint in monocrotis, & quibus vocabulis à Græcis adpellata, explicabo. Tranſtra igitur erant tabulæ, aut tigna, per transverſum totius navigii poſita, in quibus remiges ſedebant. Quatuor nominibus ea denotant Græci. Vocant enim ἑδώλια. Heſychius: Ἑδώλια, τὰ τῆς νεὼς ζυγὰ, ἐφ' ὧν οἱ ἐρέσσοντες καθέζονται. Ἑδώλια (ſedilia vocantur) *navis juga, in quibus remiges ſedent*. In Euſtathio ſcribendum: δοκεῖ δὲ καὶ τὸ τῆς εἰρεσίας ζυγὸν, ἑδώλιον εἶναι. *Videtur etiam remigii jugum dici* ἑδώλιον. Sed alîus uſûs eſt, cujus Pollux meminit, ἑδώλιον πρωρατικὸν, ἐφ' οὗ κάθηνται. *Sedile in prora, in quo ſedent.* Vocantur etiam σέλματα. Heſychius: σέλματα, τὰ ζυγὰ τῆς νεώς· ἢ τὰ ἀπὸ τοῦ ζυγοῦ εἰς τὸ ζυγὸν διαστήματα· ἢ αἱ καθέδραι τῶν ἐρετῶν, καὶ συναρμογαὶ τῶν σανίδων. *Tranſtra vocantur juga navis: aut, intervalla ab jugo ad jugum: aut, ſedilia remigum, & commiſſuræ tabularum.* Tertium vocabulum eſt κληΐδες. Heſychius: κληΐδες, τῆς νεὼς τὰ ζυγὰ, ἐφ' ὧν οἱ ἐρέσσοντες κάθηνται. Id eſt: κληΐδες, quaſi *clauſtra* dicas, *ſunt navis juga, in quibus remiges ſedent.* Quartum vocabulum eſt ζυγὸν, quod prioribus tribus explicationis cauſſa additur, frequenter ab auctoribus uſurpatum. Pollux: τὰ μέσα τῆς νεὼς, ζυγά. *Media navis, vocantur juga.* Paullò pòſt: τὸ δὲ ζυγὸν, καλεῖται καὶ κληῒς, καὶ σέλμα. Hæc tranſtra, uti dixi, tabulæ fuére, aut tigna, prout parvum aut magnum eſſet navigium, ab uno latere navis ad alterum pertinentia; ita lateribus adfixa, ut navi firmitatem quoque non parvam facerent. Hoc tum vox κληῒς ſignificat, παρὰ τὸ κλείειν, ἤγουν συνδεῖν, *à claudendo, aut colligando*; videlicet, navis

latera. tum altera ζυγόν. Eustathius : ζυγὰ, οὐδετέρως, αἱ τῶν ἐρεσσόντων καθέδραι· διὰ τὸ συμβεβηκέναι, τοῖς τοιούτοις ζυγοῖς ζευγνύναι τε τοὺς τῶν νεῶν τοίχους, καὶ εἰς καθέδρας χρησιμεύειν τοῖς ἐρέσσουσι. Quæ ita verto : ζυγὰ, *neutro genere, remigum ſedilia. quod accidat, ut hujusmodi juga tum jungant navium parietes, tum etiam ſedilium uſum præbeant remigibus.* Idem : ὡς ζυγῶν λεγομένων τῶν μεγάλων ξύλων, τῶν τοὺς τοίχους δεσμούντων καὶ συναγόντων, δίκην ζυγοῦ. *Quod* ζυγὰ *vocentur magna illa ligna , quæ, jugi inſtar, parietes navis vinciunt atque contrahunt.* Romani, quod vertendo ſæpius hîc obſervavi, tabulam, aut tignum illud transverſum, *jugum* vocant, à *jungendo*; videlicet, navis parietes. Tranſtrum, à *transverſo* poſitu nomen invénit. Sed quum Græcum vocabulum, ζυγὸν, viam mihi aperuerit ad inveniendam triremium fabricam, ſatis cauſſæ habere videbor, cur ſignificationem ejus quàm maximè perſpicuam reddere laborem. Itaque duo adhuc loca hîc adſcribam. Prior eſt Dionyſii Halicarnaſſenſis lib. III. καὶ τελευτῶντες ὑπήγαγον τὸν ὁράτιον ὑπὸ ζυγόν. ἔστι δὲ ῥωμαίοις νόμιμον, ὅταν πολεμίων παραδιδόντων τὰ ὅπλα, γένωνται κύριοι, δύο καταπήττειν ξύλα ὀρθὰ, καὶ τρίτον ἐφαρμόττειν αὐτοῖς ἄνωθεν πλάγιον, ἔπειθ' ὑπάγειν τοὺς αἰχμαλώτους ὑπὸ ταῦτα, καὶ διελθόντας ἀπολύειν ἐλευθέρους ἐπὶ τὰ σφέτερα. τοῦτο καλεῖται παρ' αὐτοῖς, ζυγόν. Æmilio Porto interprete : *Poſtremo Horatium ſub jugum miſerunt. Eſt autem Romanis mos, ut quoties hoſtes traditis armis deditionem faciunt , duas haſtas rectas humi defigant , & tertiam ſupra illas duas transverſam accommodent*, ac ligent, *deinde captivos ſub illas mittant : & ubi tranſierunt, eos domum ſuam liberos dimittant. Hocque ab illis jugum vocatur.* Alter locus eſt Feſti, qui paucis eandem rem ita declarat : *Iugum, ſub quo victi tranſibant, hoc modo fiebat : fixis duabus haſtis ſuper eas ligabatur tertia. ſub iis victos diſcinctos tranſire cogebant.* Hæc duo loca, quamvis, quid jugum ſit in navibus, non explicent; vicinitate tamen ſignificationis admodum hujus vocabuli vim illuſtrant. Jugum autem, ſeu tranſtrum, quod hic declaravi, conſpicitur in monocrotis, videlicet à pariete uno navis ad alterum parietem : verùm in triremibus, pluriumque ordinum navibus, hæc juga, ſeu tranſtra, medio na-

vis posita erant, ab utroque latere ad pedes duos semis remota. Nam tabulas, in quibus remiges ad utrumque navis latus sedent, voco sedilia : transtra autem, seu juga, quæ medio navis per transversum stabant, in quorum utraque extremitate remex sedebat. Porrò hæc transtra certo intervallo inter se distabant. quod interscalmium dicitur à Vitruvio, qui solus hujus rei mentionem nobis conservavit. Verba ejus ex lib. 1. cap. 11. partim ex MS. emendata, hæc sunt : *Et primùm in ædibus sacris, aut è columnarum craßitudinibus, aut è triglypho, aut etiam embatere balistæ foramine, quod Græci* περίτρητον *vocitant, navibus interscalmio* (scriberem; *aut navium ex interscalmio*) *quod* διπηχαϊκὴ *dicitur, item cæterorum operum è membris invenitur symmetriarum ratiocinatio.* Sententia horum verborum hæc est. Ex commensurata proportione omnium operum de magnitudine eorum esse judicandum. Quare navis architectus, seu naupégus, fractæ navis partem videns, ex interstitio foraminum, per quæ remi exierant, judicare potest, cujus formæ & magnitudinis illa navis fuerit. Prout enim parva aut magna navis fuerit, spatium quoque inter proximos binos remos variasse novit. In monocrotis, etiam grandioribus, interscalmium pedum duûm semis meâ quidem opinione suffecisse videtur; quod procumbendo, quando remus propellitur; & reclinando, quando attrahitur, spatium illud saltem ad medium pedem augeretur. At in triremibus statuo duûm cubitorum, seu pedum trium fuisse interscalmium : & deinceps in majoribus navibus, imparium ordinum, crevisse.

His declaratis, quæ ad monocrota pertinent, hoc est, navigia, in quibus omnes remiges in transtris æque altis consident; accedam nunc ad biremium, triremium, pluriúmque ordinum naves : in quibus, aut ad latera tantùm, sedentes in sedilibus, nautæ remigant, ut in biremibus; aut, simul in sedilibus, & transtris, medio navis collocatis; ut in triremibus, pluriumque ordinum navibus. Hic igitur primo declarandæ sunt voces, *versus*, *ordo*. Versus, Græcis στοῖχος, & στίχος, multitudo est in directum posita. σύστημά τι, κατ' εὐθεῖαν κείμενον. Ordo, Græcè

τάξις, eſt multitudo, non ſolum in directum poſita, ſed etiam loci prioris, & ſequentis, conſiderationem conjunctam habens. ita ut, motu accedente, aliquis progrediatur; alius, poſt illum, ſequatur; & denique aliquis, qui dicatur ultimus. Hæc rerum in plano collocatarum conſideratio, etiam altitudinis vocem hûc intulit: ut, cum acies alta dicitur, ob ordines multos, qui, alius poſt alium, in acie conſiſtunt. cujus aciei altiſſimum cenſetur ordo poſtremus. Quin etiam ordo multitudo eſt, diverſâ altitudine locata. ita ut aliud alio altius ſit, ſeu notionem ſuperioris & inferioris habeat. Porro verſus in corporibus, quæ certo loco conſiſtunt, & manent, ſine motu, conſideratur; ut, arbores in verſus poſitæ. Ordo in iis, quæ motum adjunctum habent. Verſus, ſolus eſſe poteſt: ſed ordo, ſine multitudine eſſe nequit. Horum vocabulorum certum intellectum, & verum uſum, non aliunde magis hauriemus, quàm ex ordinibus militaribus. In adjuncta figura ſex verſus ſunt, quorum ſinguli decem habent. Ab B ab K, unus. Ab C ad L, alter. & ita deinceps, ſextus verſus eſt G P. Stans igitur in fronte cohortis, & à B ad G progrediens, video ſex verſus. Sed quia milites in acie collocantur, qui ſe movent, & ſimul progrediuntur, alia hic conſideratio accedit, ut multitudo à B ad G, dicatur ordo, quia progrediendo hi ſex B C D E F G. æquis paſſibus incedunt. Poſt primum hunc ordinem incedit ordo ſecundus, a b c d e f. qui in locum vacuum primi ordinis progreditur. In ſecundi locum ſuccedit ordo tertius, g h k l m n. Demum progreditur ultimus ordo, agmen claudens, K L M N O P. Perſpicuum eſt, non uno tempore motum incipere omnes eos ordines. Primus collocatione, tempore primus eſt qui ſe moveat. poſt hunc ſequitur

		A			
B	C	D	E	F	G
a	b	c	d	e	f
g	h	k	l	m	n
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
o	o	o	o	o	o
K	L	M	N	O	P

ordo ſecundus. ultimo tempore progreditur ordo ultimus. Hoc adeo verum eſt, ut ex verſu primo BK, ſi res mobiles habere conſideretur, fiant decem ordines. qui ſimplices dicuntur, quod ſinguli homines, aut res, in ſingulis ordinibus progrediantur. B enim primum progreditur. deinde, a. tertio, g. ultimo, K. Ita duplici ordine incedunt, juncti B C, primo ordine. ſecundo, a b. ultimo, K L. Si ordo ſit ſextuplex, id eſt, ſi ſex homines juncti progrediantur æquali paſſu, primus ordo B C D E F G. progrediendo locum facit ſecundo. Secundus a b c d e f. dum in locum primi ſuccedit, ſuum locum relinquit tertio. tertius ſuo proximo. Eandem ſignificationem habent Latinæ loquendi formulæ, *ordine incedere*, *ordine agere*. Abſurda autem foret conſtructio, *verſu incedere*, *verſu aliquid agere*. Jam ipſa Æliani verba adducam. τὸ δὲ ὅλον σύστημα τοῦ πλήθους τῶν λόχων, φάλαγξ καλεῖται. *Conſiſtens omnis multitudo decuriarum*, *legio vocatur*. quam hîc conſideremus conſtare λόχοις ἢ στίχοις ἕξ. ſex decuriis, ſeu verſibus; aut cohortibus. Liceat enim ita, explicationis cauſsâ, Latinè hæc interpretari. Primæ cohortis, B K, ordinum ductor, λοχαγὸς eſt B. & οὐραγὸς, claudens agmen, K. Secundæ cohortis, aut verſûs, λοχαγὸς eſt C, & οὐραγὸς, L. & ſic deinceps. ἧς (φάλαγγος) μῆκος μὲν, τὸ πρῶτον τῶν λοχαγῶν τάγμα. *cujus acici longitudo eſt primus ductorum ordo.* videlicet, B C D E F G. Notandum hic vocabulum, τάγμα, *ordo*. Primus hic ordo plura habet nomina. ut & ζυγὸν, *jugum* dicatur. cujus nominis ratio hic ea eſt, quod ordo B C D E F G in directum poſitus, ſit tanquam jugum, & tranſtrum, in cujus utraque extremitate ſtent B, G. Sequentes ordines vocantur βάθος τῆς φάλαγγος, *legionis altitudo*. λέγεται τὸ μὲν κατὰ μῆκος ἐπ' εὐθείας εἶναι τοὺς πρωτοστάτας καὶ τοὺς ἐπιστάτας (ita corrigo mendoſam ſcripturam, τοῖς πρωτοστάταις ἢ τοῖς ἐπιστάταις) ζυγεῖν. τὸ δὲ κατὰ βάθος ἐπ' εὐθείας εἶναι τοῖς οὐραγοῖς καὶ λοχαγοῖς, στοιχεῖν. Quæ ita verto. *Per longitudinem in directum ſtare primi ordinis omnes, & ſecundi ordinis, dicitur* jugum facere. *Per altitudinem in directum ſtare ductoribus, & iis, qui agmen claudunt, vocatur* verſum facere. Quando in primo ordine B cum G, & intermediis, in directum

ſtant, omnes dicuntur jugum facere : ſed ſi unus, aut plures, prorſum amplius progreſſi eſſent, aut retrorſum receſſiſſent, illi non facere jugum dicuntur. At quando in verſu B K, a & g, & ceteri deinceps, in directum ſunt ipſis B & K, nemine ab alterutro latere declinante, omnes verſum facere dicuntur. Hinc planum eſt, Suidæ locum in verbo ζυγεῖν corruptum eſſe, & excidiſſe ibi omnia verba, quæ explicabant verbum ζυγεῖν. nam quæ reliqua ſunt, conveniunt verbo στοιχεῖν. videlicet, τὸ ἐπ' εὐθείας κεῖσθαι τῷ κατὰ βάθος στίχῳ. τοῦτο γὰρ κυρίως λέγεται στίχος. Jam duo loca è Livio adferam, ex quibus perſpiciatur, quomodo hoc verbo uſi ſint Romani ſcriptores. Livius lib. XLIV. *Hæc parantibus his, decem regii lembi, ab Theſſalonica cum delectis Gallorum auxiliaribus miſſi, quum in ſalo ſtantes hoſtium naves conſpexiſſent; ipſi, obſcurá nocte, ſimplici ordine, quàm poterant proxime littus tenentes, intrarunt urbem.* Galli hoc dicunt, *à file.* Suprà hoc, exemplo declaravi. Idem Livius lib. XXXVII. *Et regia claſſis, binis in ordinem navibus, longo agmine veniens, & ipſa aciem adverſam explicuit.* Ordines XLV. fuére, quod tota claſſis LXXXIX. naves haberet. Longum autem id agmen fuit, ſaltem X. ſtadia, ſeu ſexies mille pedes. His ita declaratis, facilius intelligetur, quid hæc verba, verſus, ordo, ſignificent in remigum diverſa multitudine deſignanda. Prout enim navis latera alta fuerint, plura etiam remigum ſedilia ad latus, & in medio, tranſtra extrui poſſunt, omnia in diverſa altitudine. Biremis enim navigium eſt, binos habens remigum ordines, quorum aut uterque ad latus ſedet, aut unus ad latus, alter in tranſtris. ſed utrolibet modo, in diverſa altitudine hi duo ordines ſedent. Ita triremis, eſt navis trium ordinum, quorum duo ad latus navis ſedent, tertius in tranſtris; omnes ordines in

A
a a a a a a
B o o o o o o C
b b b b b b

A

a a a a a a a a

o o o o o o o o

b b b b b b b b

o o o o o o o o o

c c c c c c c c

diversa altitudine. In adposita figura I. literis a & b, ordines ad latus sedentes notavi; medium autem, literis o. Altera figura; quum quinque habeat ordines quinqueremis; literis a. b. c. designat tres ordines ad latus sedentes; literis autem intermediis o, notat remiges medios, seu zygitas. Ceterum Latini auctores etiam dicunt, tres versus remorum agere navem, ut triremem significent. Quæ loquendi ratio inde esse videtur, quod ab latere navis aliquis stans, & oculis, à prora ad puppim, percensens diversam remorum multitudinem, diversos illorum videat versus. Stans enim in A, videt summum remorum versum, literis a notatum: videt infimum & medium. Quod ex usu hujus verbi planius fieret, si quis stans ad B aut C, ad proram aut puppim, illos versus conspiceret. Virgilius v. Æneidis utrumque verbum, *versus*, *ordo*, adhibuit, ut triremem significaret.

Ingentemque Gyas (agit) *ingenti mole Chimæram,*
Urbis opus; triplici pubes quam Dardana versu
Impellunt, terno consurgunt ordine remi.

Servius in hunc locum scribens, diversam horum vocabulorum considerationem non est adsecutus. Ita enim commentatur. Triplici versu. *Omnes triremes fuerunt.* Versu *autem, aut ordine*; *ut, Ille etiam seras in versum distulit ulmos. aut*, versu, *tractu, à verrendo: ut, Æquora verrebant caudis, æstumque secabant. Sane unus est sensus.* Duas explicationes ponit vocabuli *versu*. Prima est, quâ vult, ut idem significet quod *ordine*. Certè exempla Latinorum scriptorum produci possunt, ubi verbum *ordo* usurpatum inveniatur pro verbo *versus*; sed non contra. Verum ignorare non debuerat Servius, uti in Tacticis, ita etiam in longis navibus, verbum *versus* aliam considerationem adferre, videlicet ternam remorum seriem in directum locatam; aliam autem verbum *ordo*, nempe series illas remorum in diversa fuisse altitudine.

Deinde admitti hîc illa interpretatio nequit, quod statim sequatur verbum *ordo.* adeoque ex Servii sententia præcedentis verbi explicationem repetisset Virgilius. Certè duo verba, eandem notionem ingerentia, non posuit simul Virgilius, præsertim de re, suo tempore notissima, loquens. Quare puto, Virgilium, qui accuratissimè locutus est, duas illas considerationes remorum, secundum directum ordinem, & secundum altitudinem, conjunxisse. Nec quidquam obstat, cur non eodem respectu hæc duo vocabula in re navali accipiantur, quo à Polybio, aliisque, Tacticis præsertim scriptoribus, etiam Latinis dubio procul, usurpata fuere. Plane enim ut in figura pag. XVI. vidimus, stans aliquis in A, videt sex versus, qui omnes sunt triplices, hoc est, quorum singuli habeant tres, exempli caussa, remos, a o b. ordines autem videt tres, qui singuli sint sextuplices. supremum, a a a a a a. infimum, b b b b b b. medium, o o o o o o. Hanc explicationem verissimam puto; quæ etiam eo confirmatur, quod *triplici versu* dicat Virgilius, non autem *terno versu.* uti sequitur, *terno ordine.* Triplex versus est remorum in triremi: hoc est, singuli versus habent tres remos; sed singuli ordines saltem habuére vigintiquinque remos. Altera explicatio Servii est, quâ vult, ut *versu* idem significet quod *tractu.* Putavit enim τὸ *versus* hoc loco videri posse deductum à verbo *verro.* eâ significatione, quâ Virgilius dixit, *delphinas caudis æquora verrere.* Sed hanc explicationem non puto recipiendam. Primùm enim, nullum exemplum ex Latino auctore profertur, quo ea significatio vocabuli *versus* confirmetur. Deinde nostra ex Tacticis petita explicatio longè concinnior est; ut inusitatam & planè novam comminisci non sit necesse. Accedit quod illi suæ interpretationi non satis fidere videatur ipse Servius, dum addit. *Sane unus est sensus.* Ac si diceret, utcumque sit, sane unus sensus duobus illis vocabulis proponitur, & una res describitur; sed addere debuisset, eò clarius, quod duas diversas ejus considerationes conjunxerit. Quod autem in Servio legitur, *Omnes triremes fuerunt*, id falsum puto. Scripsit ille; certe scribere debuit; *non omnes triremes fuerunt.* Quas opinionis meæ ra-

tiones habeam, quum longius futurum ſit hîc exponere, alio loco eas ſum adducturus. Parvam antiquæ navalis rei peritiam habuit Servius; alioqui inſigni commentario hunc locum illuſtraſſet. Neque enim dubium eſſe poteſt, quin multa nautica vocabula Romani habuerint, non mutuata à Græcis. Nomina nobis remigum in diverſis ordinibus conſidentium enarraſſet. Thranitas quî adpellarint, & thalamitas, & zygitas; quibus nunc, Latinorum vocabulorum inopiâ, uti cogimur. Præſertim de fabrica triremium, & liburnarum, ediſſeruiſſet ex veterum librorum commentariis (quandoquidem ipſius tempore triremium forma ſimul & uſus exoleviſſet) qui magno numero, Græci ac Latini, in bibliothecis adſervabantur. Servii interpretationem interpolatam hic proponam. Triplici verſu. *Hæc triremis fuit.* (aut, *Non omnes triremes fuerunt.*) verſu *autem, ut: Ille etiam ſeras in verſum diſtulit ulmos.* triplici; *quia ſinguli verſus tres remos habebant.* terno ordine, *videlicet poſiti remiges; ſupremo, thranitæ; infimo, thalamitæ; medio, zygitæ.* conſurgunt. *omnes enim remiges, in quotcumque ordinibus ſedeant, ſimul procumbere debent, quando remum propellendo brachia extendunt.* remi; *per figuram, remiges.*

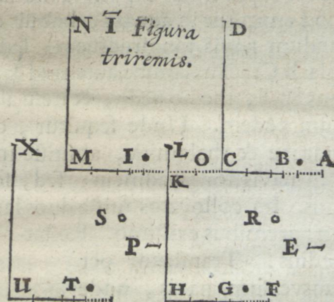
Poſtquam hactenus explicavi, qui pes atque cubitus ab antiquis in navium fabrica fuerit adhibitus. Deinde, quæ laterum ſedilia fuerint, & tranſtra navis mediæ. Ad hæc, interſcalmium quid vocarint. Quid remorum verſibus, & ordinibus remigum intellexerint; quæ hactenus obſcuriſſima fuére: nunc te, lector curioſe, velut errorum quibusdam nebulis liberatum, plena luce ducam in ipſas triremes, ut remigum collocationem, quæ ſummam hactenus difficultatem habuit, attenta mentis acie perſpicias. *Sedile* remigis, Græcis καθέδρα dicitur; quo nomine in triremibus adpellare debuerunt ea remigum ſedilia, quæ ad latus navis fabricarentur; quum antiquum vocabulum *tranſtrum*, quod in monocrotis veterem poſitum habebat, longiori tabulæ, per transverſum navis collocatæ, relinqueretur. Itaque hoc vocabulo *ſedile* propriè intelligi velim, tabulam, lateri navis adfixam, in qua unus remex ſederit. Quum autem in triremi duo

ſedilia fuerint ad latus navis, remex qui in ſuperiori ſedit, Græcis vocabatur θρανίτης. quaſi dicas, *ſellarius*, qui in ſella ſedet. θρᾶνος enim *ſella*, ſeu *ſedile* eſt. Inferior dicebatur θαλαμίτης, quod in *interiori*, ſeu inferiori *parte navis* ſederet. θάλαμος enim interiorem ædium, aut cujusque habitationis, locum ſignificat. Utrumque Græcum nomen, *thranita*, *thalamita*, Latinæ aures ferre debent, quod Romana; ſi tamen unquam facta fuére; cum multis aliis interciderint. *Tranſtrum*, Græcis ζυγὸν, voco in triremibus tabulam longiorem, medio navis per transverſum poſitam, in cujus utraque extremitate remex ſedebat. Vacuo medio ſpatio portiſculus, hortator remigum, qui Græcis κελευστής eſt, incedebat, in apertis navibus. Hoc tranſtrum in triremi, utraque extremitate fulciri potuit: quamvis unum mediæ tabulæ ſuppoſitum fulcrum ſufficeret. Sed in majoribus navibus fulcra ad medium tranſtri removenda erant, ut manus remigis, poſt tergum prioris ſedentis, libere ſub tranſtro moveri poſſent. Remex in tranſtro ſedens, Græcis vocatur ζυγίτης, etiam Latinè, *Zygita*. Sed quum triremium fabricam hic reſtituerim, liceat mihi, tanquam inventori, Romana fingere nomina, quibus Græca illa clarius exprimantur. Barbara ſint nomina, donec ex vetuſtatis abdito Latiniora eruantur. θρανίτης vocetur *ſellarius*. θαλαμίτης, *cubicularius*. ζυγίτης, *jugarius*, ſeu *tranſtrarius*. Ceterùm ſedilia & tranſtra ex abiete, propter levitatem, aut pinu, fuiſſe, nullum mihi dubium: quamvis ex quercu facta, minus loci poſcerent. Si tamen digiti ſemiſſis diſcrimen in tabulæ craſſitie fuit attendendum. Sedilis, ut & tranſtri, longitudinem voco, quæ per transverſum ſeu ſecundum latitudinem navis, conſideratur; latitudinem, quæ ſecundum navis longitudinem. Pono longum fuiſſe ſedile in triremi, pedes II. latum, pedem unum & quadrantem, $1\frac{1}{4}$. Tranſtrum in triremi longum fuiſſe pono, pedes VII. latum, ut ſedile. Ligni aſſulam, digitos duos altam, ſedili, tranſtroque, in latitudinis verſus nates extremitate, adfixam puto, ne natibus ultra ſedilis legitimam menſuram remex evagaretur, & inferiori remigi, poſt ipſum ſedenti, locum anguſtiorem faceret. Hic porro, antequam hos remiges

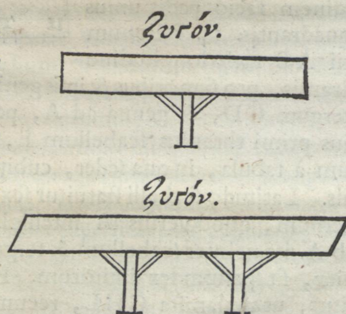
justâ distantiâ sedentes videamus, partium quarundam corporis humani mensuras, ac proportiones ponam, quas occasione hujus inquisitionis, de remigum sedilibus, brachiorumque cum remis motu, observavi. Sicut innumera staturæ varietate sunt homines, ita etiam longitudine variant eorum cubiti: nimirum pars illa brachii, à flexu ad digiti medii extremitatem. Hic cubitus cujusque hominis, parvi, magni, quarta pars est staturæ, seu altitudinis sui corporis. Pro cubiti magnitudine, sedilis altitudo esse debet, in quo quisque commodè sedeat; (calceis nullam altitudinem tribuendo.) Sedile pueruli, staturâ duûm semis pedum, seu XL. digitorum, altum esse debet digitos X. Puer IV. pedes altus, sellam requirit, altam pedem I. Qui V. pedes, seu LXXX. digitos, staturâ æquat, in sella XX. digitos, seu pedem & quadrantem alta, commode sedebit. Hinc generali finitione omne sedilium genus comprehendemus. Sedile quodvis, in quo commode sedere homo possit, ut viribus suis ad laborandum utatur, altum esse debere quartam partem, seu cubitum, ejus corporis, quod in eo sedebit. Sellulariis, aliisque, qui sedentario labore se exercent, corporis fatigationes, hujus rei ignorantia, crescunt; quum minori virium impensa idem opus perficere possent. Pono; auctoritate vetusti scriptoris, quem alio tempore producam; remigum sedilia, transtraque, in triremibus facta fuisse maximæ altitudinis, hoc est, cubiti unius, seu digitorum XXIV. (cum ipso sedilis, transtrive, ligno) pro viris VI. pedes altis. Hæc enim statura, magna semper fuit habita. Vegetius lib. I. cap. V. *Proceritatem*, inquit, *tironum, à consule Mario scio semper exactam, ita ut senos pedes, vel certè quinos, & denas uncias habentes, inter alares equites, vel in primis legionum cohortibus probarentur.* Imperatores Valentinianus & Valens in lege 3. Cod. Theodos. de Tiron. delectum haberi jubent *in quinque pedibus & septem unciis usualibus.* Adrianus Imperator inter milites, etiam prætorianos, recipiebat, qui quinque semis pedum altitudinem haberent. Lepidum est hujus colloquium cum juvene, qui inter prætorianos militare optabat: quod hic adscribam. αἰτοῦντός τινος, ἵνα στρατεύηται, ἀδριανὸς εἶπεν· ποῦ θέλεις στρατεύεσθαι; ἐκείνου λέγοντος, εἰς τὸ

πραιτώριον· ἀδριανὸς ἐζήτησεν, ποῖον μῆκος ἔχεις; (ἐκείνου λέγοντος, ita suppleo) πέντε πόδας καὶ ἥμισυ· ἐν τοσούτῳ εἰς τὴν πολιτικὴν στρατεύου, καὶ ἐὰν καλὸς στρατιώτης ἔσῃ, τρίτῳ ὀψωνίῳ δυνήσῃ εἰς τὸ πραιτώριον μεταβῆναι. *Sollicitante quodam, ut inter milites adſcriberetur; Ubi, inquiebat Adrianus, vis militare? Reſpondentem, Inter prætorianos; interrogabat Adrianus, Quanta es ſtaturâ? Affirmanti, habere pedes quinqueſemis; dicebat Adrianus: Interim inter urbanas cohortes milita. Quod ſi bonus miles fueris, tertio ſtipendio inter prætorianos cooptaberis.* Hinc illud diſcimus, juſtam in milite ſtaturam Romanos requiſiſſe. Virium ratio præcipue habebatur in legendis remigibus. Maximam autem requiſitæ proceritatis menſuram in remigum ſedilibus, tum ad latus navis, tum in tranſtris, ſecuti ſunt veteres, ut remiges, etiam ſex pedes altitudinis habentes, commode ſederent. Vir igitur ſex pedes altus, in ſedili ſuo, alto cubitum, ſedens, ita in terra, aut ſcabello, pedes figit, ut commodè & firmiter ſedeat; ut, ſi perpendiculum ab extremitate genu ſui demittatur, illud tangat extremitatem pollicis pedis ſui. Si enim in ejus altitudinis ſedili ſedens, pedesque ita figens, ſurgere velit, non opus habet, ut pedes vel minimum variet, ut iis firmiter inſiſtat; ſed eodem poſitu manent, in quo erant cùm ſederet. Hoc ita eſſe obſervavi, quum cogitarem, quo loco ſcabellum thranitarum figendum ſtatuerem, ne tergo thalamitæ incommodaret, quando remum attrahendo recumbit. Viri, in ejus altitudinis ſella ſedentis, pars corporis ſupra ſedile erecta, ab extremitate clunium ad capitis verticem, alta eſt pedes III. quæ quoque altitudo eſt ab ſolo pedum ad viri erectè ſedentis papillam. Unde ſequitur, ab extremo femoris, ſeu, ab ſedilis ſuperiore ſuperficie, ad papillam, cubiti eſſe altitudinem. Porro ita ſedentis longitudo, ab extremo clunium ad genu extremum, eſt pedis unius & dodrantis, ſeu digitorum XXVIII. Brachiorum cum manibus, remum tenentibus, duplicem facio extenſionem: majorem, & minorem. Majorem, quando inter tergum tenentis, & remi, manu comprehenſi, centrum, intereſt ſpatium pedum II. Minorem, quando intercedit ſpatium cubiti. Manus autem, remum ita tenen-

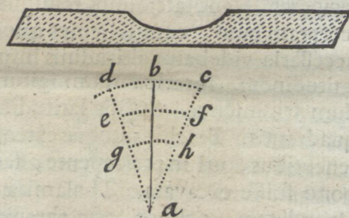
tes, ſunt in medio loci, quem motus remi requirit. Brachiorum extenſionibus reſpondere debent foramina in lateribus navium, per quæ remi in mare extruduntur. Has ex parte menſuras fuiſſe puto, quas veteres in remigum ſedilibus, atque tranſtris, fabricandis obſervarint. Ad collocandos remiges noſtros nunc accedamus. Duplicem in triremi collocationem fuiſſe ſtatuo: antiquam, & novam. Antiquam voco, quâ veteres Græci uſi fuerint in apertis ſuis triremibus, uſque ad Alexandri M. tempora. Menſurarum rationes ſequentes habuiſſe puto. Incipiendo ab thranita BCD, ad puppim ſedente, interſcalmium, ſeu ſpatium inter hunc, & proxime ſequentem thranitam IMN. pono fuiſſe pedum trium. quod intervallum quoque eſt inter AK. Hoc interſcalmium trium pedum ſic divido. Tabulæ BC, in qua ſedet hic thranita BCD, latitudinem facio pedis unius & quadrantis. 1¼. reliquum ſpatii AB facio longitudine dodrantis, pro femoribus & ipſis genibus. ¾. Spatium itaque inter tergum CD, & genua ad A, ponitur fuiſſe pedum duûm. Hujus primi thranitæ ſcabellum E, abeſt ſecundum perpendiculum à tabula, in qua ſedet, cubiti ſpatio; ſeu, pedis unius ſemis. Latitudo ſcabelli ſtatuitur ſex digitorum. cujus primum extremum, quod verſus A intelligitur, incipit ſub ſexto digito ab A. ita ut inter ſcabellum, & tergum ante ipſum ſedentis thalamitæ, ſit ſpatium ſex digitorum. Hoc ſpatium propterea conceditur, ut thalamita GHL, recumbendo tergum inter aperta crura thranitæ OMN immittere poſſit, per dodrantem pedis; nihil impediente hoc ſcabello inferiorem tergi partem. CD, & MN, eſt pars ſuperior corporis thranitæ erecta ſupra ſedile, alta pedes tres. Poſt hunc thranitam BCD, colloco

thalamitam GHL, ita ut tergum ipſius HL ſit in extremitate tertii pedis, incipiendo ab A, ſecundum navis longitudinem. Hujus ſedilis tabula abeſt, ſecundum altitudinem, ab tabula ſedilis thranitæ, pedes duos ſemis : ita ut inferioris tabulæ prior quadrans ſit directe locatus infra ultimum quadrantem tabulæ ſuperioris. Hinc ſequitur, thalamitæ caput, ad medium ſolùm pedem, KL, exſurgere ſupra tabulam thranitæ ante ipſum ſedentis. Id quod neceſſario ita requiritur, ut thranitæ MN, poſt hunc thalamitam ſedentis, remus ſufficientem locum motûs habeat ſupra hujus caput. Thranitæ remus foramen ſuum, per quod emittitur in aquam, habuit diſtans medio pede ab A, ſecundum navis longitudinem; ſed eâdem fuit altitudine quâ tabula BC. Thalamitæ autem HL, remus per foramen exiit, diſtans ab F, medio pede, & item altum ſupra tabulam GH, medium pedem. Unde ſequitur, duo hæc foramina pro remis thranitæ & thalamitæ, abfuiſſe inter ſe pedem unum, ſecundum navis longitudinem; ſed, ſecundum altitudinem, pedes duos. Ita collocatos fuiſſe duos laterales remiges in vetuſtæ formæ triremibus exiſtimo. Reſtat nunc collocandus zygita, ſeu, medius. Tranſtrum per transverſum navis, unde nomen habet, ita colloco, ut diſtet duobus ſemis pedibus ab utroque navis latere. Altum illud facio, ab imo navis, pedes duos & dodrantem. Quare thalamitæ ſedile ſuperat, altitudine pedis & quadrantis. Remus zygitæ per foramen, quod uno quadrante tranſtri altitudinem ſuperat, tranſit : medio ſpatio inter thranitæ & thalamitæ remum, tam ſecundum altitudinem navis, quam ſecundum longitudinem. Quippe tranſtri latitudo, quæ, ut ſupra dixi, unius pedis eſt &

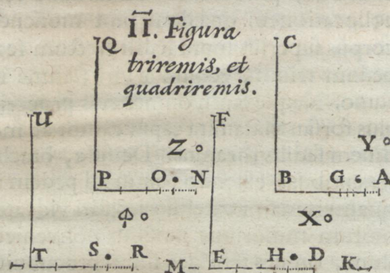

quadrantis, incipit, ſecundum navis longitudinem, ſeu ab A, à ſexto quadrante, & pertinet ad undecimum; medio pede diſtans ab H L. Triremis zygitæ, in utroque extremo tranſtri conſidentes, hanc commoditatem habuére, quòd, quùm ſolum illud ſtaret in medio, brachia in majori ſpatio liberiùs moverent, nec ab iis, qui ante, vel poſt ipſos ſederent, facile impedirentur. Ceterùm medio, per inſertas tabellas, tranſtra illa conjuncta fuerunt, ut viam tum portiſculo, tum aliis per navem euntibus, præberent. Circa hanc remigum in vetuſta triremi collocationem quædam ſunt monenda. Primùm enim, dum corpus ſuperius ſupra ſedili erectum ſedere ſtatuo ad altitudinem pedum trium, requiſitæ viri ſtaturæ maximam menſuram adſumo. Neque enim omnes ejus proceritatis fuerunt remiges. Rarius forſan thalamita caput extulit ad medium pedem ſupra altitudinem ſedilis thranitæ. Deinde, brachia cum manibus, remum tenentibus, extendo ſolum ad pedem unumſemis ab ipſo tergo; quamvis major extenſio requiri videatur. Sed crebrior pulſus remorum minoribus navibus conveniebat. Præterea hîc notandum, omnes remiges ſimul procubuiſſe, remum propellendo; & recubuiſſe, eum attrahendo: unde interſcalmium amplius pedem augebatur. Quarto loco monendum de ſcabello, in quo pedes ſuos ponit thranita, videri poſſe, medio id excavatum fuiſſe ad digitos duos aut tres, ut thalamita in id recumberet. Sicut videre eſt in adpoſita figura. Aliquid certè commenti ſunt, ne ob tibias, quæ & thalamitæ tergo, & remo zygitæ impedimento eſſe potuere, interſcalmium majus fieret. Denique lectoris oculis ſubjiciendum putavi, hominem in ſedili immotis ſedere natibus: inde reliquum corporis ſuperioris eò ma-

jori circuli segmento se movere, quo capiti propius sit, quod maximè movetur. In adposita figura a b ponitur esse corpus erectè supra sedili sedens. a c, a e, sunt corporis motus antrorsum: a d, a f sunt motus ejusdem retrorsum.

Ad alteram collocationem remigum in veterum triremibus accedam. Quum in præcedente triremi spatium inter thranitæ & thalamitæ sedilia, secundum altitudinem, positum sit pedum duûm semis, idque majus quidem fuerit quàm thalamita & zygita requirant, sed necessariò dandum, propter thranitam proximè post ipsum sedentem, qui manus suas, remum tenentes, movere debebat supra caput hujus ante genua sua sedentis thalamitæ; perspicuum est, postquam thalamitæ sedile integrum pedem altius fecerunt, etiam interscalmium, seu spatium inter proximos duos remiges, augeri debuisse, ut sufficientem locum pro manuum suarum libero motu thranita proximè post ipsum sedens reciperet. Hanc lateralium remigum novam collocationem tum receptam puto, cum triremes quoque consterni inciperent. Et necessaria videbatur altitudinis imminutio, ob parvam triremis latitudinem. Interscalmium igitur hujus triremis fuisse puto pedum triumsemis. Sedilis latitudinem in omnibus facio pedis & quadrantis. Brachii quoque extensionem cum manibus remum tenentibus, uti in præcedente, facio cubiti. Et scabella K, M pono fuisse excavata. Thalamitæ sedile H E, secundum navis altitudinem, colloco infra thranitæ sedile G B, spatio cubiti. Sed ejusdem thalamitæ E F sedile removeo à sedili thranitæ B C, secundum navis longitudinem, intervallo pedis & quadrantis. Quare thalamita E F pro superioris sui corporis motu antror-

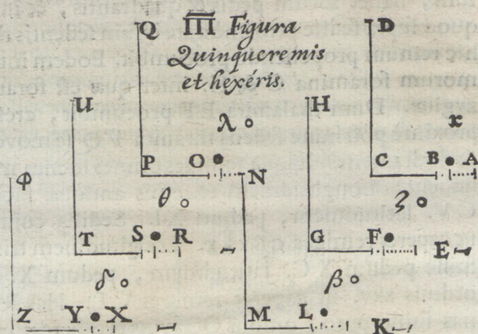

ſum, habet locum pedis & quadrantis, & inſuper ſpatium aliquod ſupra ſedile proximè ante ipſum ſedentis thranitæ, quando hic remum propellendo procumbit. Eodem intervallo diſtant remorum foramina G & H. inter quæ eſt foramen X pro remo zygitæ. Dum thalamita E F procumbit, creſcit locus, in quo proximè poſt hunc ſedens thranita P Q ſe movet, ad pedes duos & dodrantem. Itáque remiges omnes locum motûs ſufficientem habent. Longitudinem triremis antiquæ facio circiter pedum C V. latitudinem, pedum X I. Sedilia cujusque ordinis xxx. ut caperet remiges CLXXX. Longitudinem triremis novæ ſtatuo fuiſſe pedum X C. latitudinem, pedum X. Sedilia cujusque ordinis xxv. ut caperet remiges C L. Has Romanorum liburnas fuiſſe puto, quibus Octavius proſpere uſus eſt adverſus Antonium in prælio navali ad Actium. Quæ ob inſignem celeritatem, etiam multis ſeculis poſt, in Romana claſſe apparuerunt.

Quadriremem ſtatuo fuiſſe navigium, longum circiter pedes cxxv. latum, pedes XIII. habens ſedilia cujusque ordinis xxx. in univerſum remiges C C X L. Interſcalmium facio pedum III. & dodrantis. Quùm duo medio tranſtra haberet, iisdem, quibus ſedilia lateralia, intervallis diſtantia; planum eſt, navis tabulatum extantiam habuiſſe, ita ut ſupra zygitas ad dimidium pedem altitudo ejus augeretur; & reliquum ſpatii ad latus, pedum duûm ſemis latitudine, ſupra remiges laterales, fororum uſum obtineret. Idem ſtatuo de hexeribus, octeribus, & ceteris parium ordinum navibus.

De ordinariæ quinqueremis magnitudine certiores nos facit inſignis Polybii locus, quem infra adducam. Quum enim certum ſit, C C C. eam habuiſſe remiges; planum eſt, xxx. quoque ordinis cujusque ſedilia fuiſſe. Quinqueremem igitur ſtatuo longam fuiſſe circiter pedes CL. latam, pedes xv. ſemis. Interſcalmium pono trium cubitorum, ſeu pedum IV. ſemis. unde locus remigum in longitudinem patuiſſet, pedes cxxxv. Tres habuit remiges laterales; videlicet, primum, thranitam C D. ſecundum, medium lateralem; tertium, thalamitam M N. zygitas forſan ſolis ordinum vocabulis appellarunt; primum, ſecun-

dum, & ſic deinceps. aut navis alveum, ab imo ad ſummum, in tres partes dividendo, thraniticos, medios, & thalamiticos denominarunt. Hanc quinqueremis fabricam fuiſſe puto. Hexéremſtatuo longam fuiſſe pedes CLX. latam, pedes XVII. ſedilia habuiſſe XXXII. in quibus ſedere potuerunt remiges CCCLXXXIV. Interſcalmium quinqueremis hic retineo. Foramen pro ſupremi zygitæ remo notavi literis Y & Z. in figura III. quæ quinqueremis ſimul eſt & hexéris. Hic denique illud monendum duxi, ſi cui anguſtius videatur triremium interſcalmium, quod trium pedum Græcorum fuiſſe ſtatuo; cogitandum illi eſſe primum, juvenes ut plurimum remis adpoſitos fuiſſe, qui corpore erant minus craſſo. Deinde ſtrictis veſtibus, & fermè linteis fuiſſe indutos. Et noſtro tempore, ſi non quotidiana corporis exercitatio, quod priſcis illis gentibus in uſu erat; certe nicotianæ damnoſus uſus, graciliora ut plurimum facit corpora: quamvis & debiliora quàm remigium requirit. Denique illud expendendum, quum unicâ celeritate naves longæ commendarentur, exactiſſimæ menſuræ fuiſſe interſcalmium: quod alioquin cum tantilla longitudine navis, etiam gravitas ejuſdem, & inde tarditas, augeretur. Huic tamen rei facile ſuccurreremus, quadrante pedis, aut etiam medio, interſcalmium augendo. Multa ſunt, quæ non modo confirmandæ huic remigum collocationi in triremibus, ſed etiam demonſtrandæ magnitudini harum majorumque navium unicè faciunt, adduci poſſent. Sed uno tempore ea omnia non

ſunt proferenda : etiam ne levibus ingeniis, quæ vel his capiendis non ſufficiunt, facillima videantur, in quibus inveniendis præcipui eruditione viri vanum laborem ad hæc uſque tempora inſumſerunt. Principum virorum, qui vetuſtæ formæ navibus, hac noſtra inventione reſtitutis, uſuri ſunt, æquum judicium prius expectandum eſt, quàm plura de his omnium oculis ſubjiciam. Interim harum navium fabricam quàm firmiſſimam efficere ſtudui, non tantùm ſolidis rationibus, ſed etiam auctoritatibus veterum ſcriptorum, qui quamcunque mentionem de iis injecerunt. Vt metuendum mihi non putem, ne ſemidoctorum reprehenſionibus, velut roſtris debilibus, hæc noſtra vulnerentur, nedum ut ſupprimantur. Ceterùm ex iis, quæ hactenus dicta ſunt, haud difficulter intelligitur, majores veterum roſtratas naves non fuiſſe tantæ magnitudinis, quantæ illas fuiſſe opinati ſunt doctorum primi. Quippe credita earum altitudo ad duas tertias partes utrâque meâ inventione decreſcit : ita ut meæ quinqueremes, pluriumque ordinum roſtratæ naves, trientem tantùm altitudinis, quam ad hoc uſque tempus habuiſſe viſæ ſunt, retineant. Quæ certè altitudinis imminutio non parum quoque minuit navium latitudinem, & hinc longitudinem. Vt verè dicere poſſim, de miraculorum numero me exemiſſe veterum roſtratas. Joſephi Scaligeri in Animadverſionibus ad Euſebii Chronicon hæc ſunt verba. *Duo ſunt, quæ ſatis mirari non poſſum, quomodo ſinguli homines tam longos remos moliri poſſent, quum in noſtris galeis aliter hodie fieri videamus. Nam in illa immani octére, cujus Memnon mentionem facit, ſinguli homines tantum remis adhibebantur. Et tamen quo plures erant verſus, eò longiores ſupremi ordinis remos fuiſſe neceſſe eſt. Alterum, cujus non mediocris nobis inceſſit admiratio, eſt moles hexérum, decérum, &, ut Plinius ſcribit, etiam illarum, quæ ad* XV. XXX. XL. *&* L. *remorum ordines conſtructæ ſunt. Quomodo, inquam, eas in bello moliri poſſent? Vnde tam longæ arbores, quæ thranitarum remis ſufficerent.* Si noſtra hæc legere potuiſſet Scaliger, ea omnia deleviſſet. Octeris illa Heracleenſium immanis non fuit ob altitudinem, adeoque longitudinem remorum. Summi

enim remigis vertex ſummùm XI. pedes abfuit ab imo navis. Et multo adhuc minus admirationem meretur hexéris, cujus ſummum tectum, ſub quo remiges ſedebant, ab imo navis abfuit nondum IX. pedes. At ex Scaligeri ſententia in octére ſummi remigis vertex abfuit ab imo navis, ubi thalamita pedes ſuos figebat, pedes XXXVI. remiges directè alios ſuper alios collocando. Eadem ratione hexéris ipſi requirere videbatur altitudinem pedum XXVII. Pono autem ubique pro hominis ſedentis altitudine tres cubitos, ſeu pedes IV.S. Hanc altitudinis navium longarum imminutionem duabus meis inventionibus feliciter perfeci. Primâ enim illarum, quam ante duos & viginti annos protuli, remiges laterales ita collocandos docui, ut qui poſt alium ſedet, manus ſuas cum remo moveat ſub ſedili ante ipſum ſedentis remigis. Illâ inventione tres laterales remiges, qui ex Scaligeri ſententia poſcebant altitudinem pedum XIII. S. contenti ſunt ſpatio pedum VII.S. Alterâ mea inventione, quam nunc, Divina annuente gratia, edo, novum locum in navibus invéni ferme dimidio remigum numero. Quippe, ad latus priorum remigum, alios medio navis in tranſtris colloco, qui remos ſuos ſub ſedilibus lateralium remigum extrudant. Quâ inventione in quinqueremi lucror ſpatium in altitudinem, pedum IX. Ita ut pro ſpatio pedum XXII.S. quod Scaligeri remiges in quinqueremi poſcerent, mei ampliter ſedendo gaudeant ſpatio pedum VII.S. Hoc, ſi in vitam rediret, Scaliger miraretur, ſe comminiſci non potuiſſe. Nec puto fore quemquam, qui hæc lecturus ſit, qui non miretur, rem, ut arbitrabitur, non difficilem, jam ante, his ducentis annis poſt renatas literas, à mille doctis ingenioſiſque viris non fuiſſe occupatam. Sed hæc illuſtrium omnium inventionum natura eſt, ut poſtquam inventæ ſunt, faciles adpareant; quæ immenſâ quadam animi contentione, ex profundo naturæ, aut oblivionis, extractæ ſunt. Omnis itaque admiratio veterum roſtratarum, quod ad altitudinem earum attinet, ſublata eſt. Sed novam admirationem hîc excitavi, ingenii ſolertiæque vetuſtorum regum atque artificum, quibus hæc in mentem primò venerunt. Triremis inventionem Sidoni, non

minus omnis ſapientiæ culturâ, quam commerciorum laude, florenti olim urbi, transſcribit Clemens Alexandrinus; dubio procul inſignis ſcriptoris auctoritate nixus. Majorum navium perfectam fabricam ſibi vindicare videntur Ptolemæi, & admirabilis ille Demetrius poliorcetes; Ægypti, Syriæque reges. Poſt tot ſecula, quum jam inter res deperditas, omnium doctorum adſenſu, velut ſubducta, ſtaret triremis; ecce nunc, utinam feliciter, navali reſerato, inſtructam paratamque, conſpiciendam omnium oculis expoſui. Anno CIↃ IↃC XLIX. hîc Amſterdami editus eſt Vitruvius: cui ſubjunctæ ſunt quædam meæ notæ, in quibus hæc verba poſui. *Remigum, certo ordine conſidentium numerationem à puppi incipere debemus. Eorum primus & ſupremus eſt ſemper* θρανίτης. *Tertius & infimus conſidet* θαλαμίτης, *reſpectu* θρανίτου *verſus proram,* πρὸς πρῶραν, *remotior, magisque abſcedens. Medius eſt* ζυγίτης, *elevatiore paullum loco quàm* θαλαμίτης, *depreſsiore quàm* θρανίτης. Excepta tum hæc mea opinio humaniter eſt, ut & cetera quæ ibi ſcripſeram, ab ſummo viro, Cl. Salmaſio, quamvis videret ad labefactanda quædam ſua eam tendere. Sed quum veritate nihil ſe antiquius habere diceret, etiam ſuâ adprobatione, ut ederem ea, hortatus eſt. Multa deinde veteris eruditionis monumenta excutienti locus Ariſtophanis, impuri poëtæ, occurrit, qui meam illam opinionem admodum firmaret. Verba ejus ἐν βατράχοις hæc ſunt.

νὴ τὸν Ἀπόλλω· καὶ προσπαρδεῖν γ' εἰς τὸ στόμα τῷ θαλάμακι,
καὶ μινθῶσαι τὸν ξύσκηνον.

Per Apollinem, etiam in os oppedere thalamitæ, & convictorem fætore opplere. Videatur ſuprà, paginâ XXIII. commenſuratio loci pro remigibus triremis, ubi thalamita HL, os habens ad K, procumbendo ad nates pertingit ſedentis ante ipſum thranitæ. Mirari ſubit, quî doctiſſimus illius poëtæ ſcholiaſtes oblitus ſit exponere, τίς ἐστιν ὁ προσπαρδών. Sed dubium eſſe nequit, quin fuerit thranita. quod zygita ad latus ſederet. Inſignem ſcholiaſtæ locum, quem traducendi cauſſa omnes expoſuêre, ab ignorantiæ, aut negligentiæ, ſuſpicione hic liberabo. τοῦ θα-

λάμακι, τῷ κωπηλατοῦντι ἐν τῷ κάτω μέρει τῆς τριήρους. οἱ δὲ θαλάμακες ὀλίγον ἐλάμβανον μισθὸν, διὰ τὸ κολοβαῖς χρῆσθαι κώπαις παρὰ τὰς ἄλλας δύο (ita scribo, pro τρεῖς) τάξεις τῶν ἐρετῶν. (Miror Scaligerum, Salmasium, Palmerium, non vidisse ita scribendum esse pro ἐρετμῶν. præcessit enim θαλάμακες. οἱ θαλάμακες κολοβαῖς χρῶνται κώπαις παρὰ τοὺς θρανίτας καὶ ζυγίτας. Saltem Suidæ auctoritas, ut ita corrigerent, illos inducere debuisset.) ὅτι μᾶλλον ἐγγύς εἰσι τοῦ ὕδατος. ἦσαν δὲ τρεῖς τάξεις τῶν ἐρετῶν. (ita rursus pro ἐρετμῶν scribo) καὶ ἡ μὲν κάτω, θαλαμῖται· ἡ δὲ μέση, ζυγῖται· ἡ δὲ ἄνω, θρανῖται. θρανίτης οὖν, ὁ πρὸς τὴν πρύμναν· ζυγίτης, ὁ μέσος. θαλαμίτης, ὁ πρὸς πρώραν. καὶ θαλαμία ὀπὴ, δι᾽ ἧς ἐξέρχεται ἡ κώπη. οἷον οὖν παρὰ τῷ συγκαθέδρῳ περδεῖν. Ultima hæc manifesto corrupta sunt: quod vel ex ultimo verbo περδεῖν, pro quo saltem scribendum est παρδεῖν, liquet. Deinde mendum esse videtur in vocabulo συγκαθέδρῳ. Neque enim συγκάθεδρος dici proprie potest, nisi qui ad latus, in scamno aut sella ejusdem altitudinis adsidet. Sed vocabuli alterius inopiâ, hoc commodo sensu accipiamus, & scribamus: οἷον οὖν ἦν, εἰς στόμα τῷ συγκαθέδρῳ παρδεῖν. Ita autem ista verto. *Thalamaci, remiganti in inferiori parte triremis Thalamaces parvam mercedem accipiebant, ex caussa quod brevioribus remis uterentur, quàm reliqui duo remigum ordines; ut pote qui ab aqua propiùs abessent. Erant autem tres remigum ordines: quorum infimus erat thalamitarum; medius, zygitarum; supremus, thranitarum. Thranita igitur est, qui sedet ad puppim; zygita, medius; thalamita, proram versus. Thalamium foramen etiam vocatur, per quod remus exit. Fieri igitur poterat, ut proximè sedenti in os oppederet.* Verba, ὁ πρὸς τὴν πρύμναν, & ὁ πρὸς πρώραν, significanter admodum posita sunt, ut locum horum remigum designarent. Paginâ XXIII. thranita CD proximus est puppi; quod scholiastes hic dicit, ὁ θρανίτης ἐπὶ πρὸς τὴν πρύμναν. Sed thalamita HL, qui post ipsum sedet, maximè horum trium recedit à puppi versus proram. ὁ θαλαμίτης ἐπὶ πρὸς τὴν πρώραν. Si clarius hæc proponere voluisset, pluribus uti debuisset verbis. Scaliger, Salmasius, Palmerius, horum verborum sententiam non

ſunt aſſecuti. itaque accuratum hunc ſcholiaſten reprehendunt, & tantum non convitiis lacerant. Joa. Schefferus, qui quinto, poſt editas in Vitruvium notas, anno in lucem protulit libros ſuos de militia navali veterum, aliquam collocandi remiges rationem tentavit: qui, ſi horum verborum ſententiam adſecutus eſſet, ordinem collocationis, quem adhibuit, invertiſſet. Sed totum hujus opus conatum duntaxat habet. Qui, ſi nuda auctorum verba poſuiſſet ſub certis titulis, melius de re literaria meritus videri potuiſſet. Sed dum judicium ſuum de locis difficilibus interponere voluit, innumeris erroribus libros illos implevit. Palmerius quoque eandem ferme collocationis rationem, quam Schefferus, ſecutus eſt. Sed vanos eorum fuiſſe conatus, hæc, quæ nunc edo, ſatis oſtendunt.

Nunc auctorum loca quædam, quæ firmandæ utrique inventioni meæ, cùm de collocandis lateralibus remigibus, tum de iis, qui in tranſtris ſedent, maximè faciunt, ſum producturus. Primus, ob perſpicuitatem, eſt Euſtathii locus, commentario in Homerum. θαλάμακες, οἱ καὶ θαλαμῖται, οἱ ὑπὸ τοὺς θρανίτας τεταγμένοι ἐρέται. *Thalamaces, qui & thalamitæ, ſunt remiges ſub thranitas collocati.* Ad hæc verba videatur figura pag. XXIII. Clariora certè deſiderari nequeunt. Non dicit, οἱ ὑπὸ τοὺς ζυγίτας τεταγμένοι, *ſub zygitas collocati.* quomodo utique loqui debuiſſet, ſi zygitæ quoque ad latus triremis ſediſſent. Vel unus hic locus, ex omni antiquitate productus, ſtabiliendæ meæ ſententiæ ſufficeret. Secundus locus ſit Pollucis: καλοῖτο δ' ἂν καὶ θάλαμος, οὗ οἱ θαλάμιοι ἐρέττουσι· τὰ δὲ μέσα τῆς νεὼς, ζυγὰ, οὗ οἱ ζύγιοι κάθηνται· τὸ δὲ περὶ τὸ κατάστρωμα, θρᾶνος, οὗ οἱ θρανῖται. *Vocetur quoque thalamus, ubi thalamii remigant; media autem navis, juga* (vocentur) *ubi zygii ſedent: locus circa tectum* (navis, ſeu conſtratum, quod tabulatum quidam appellant) *thranus vocetur, ubi conſident thranitæ.* Hic quoque locus valde perſpicuus eſt. Tres velut regiones navis facit. Infimam, quæ thalamus dicitur, ad certam altitudinem pertingens, ubi thalamitæ remus verſatur. Mediam, quæ paullo altius ſurgit; ubi zygitæ tonſas ſuas movent. Supremam regionem, ubi thranitæ ſedent, proximè ſub tectum

navis. Dicit Pollux, τὰ μέσα τῆς νεὼς, *media navis*; non autem, τὰ μεταξὺ τοῦ θαλάμου καὶ θράνου. ne quis zygitas ad latus navis ſediſſe putaret. Nec dicit, τὰ μέσα τοῦ τοίχου, ob eandem cauſſam.

III. Duo loca ex Heſychio adferam. Primus eſt: ζύγιος, ὁ τρίτος ἐρέτης. *Zygius* inter alia quoque vocatur, *tertius remex*. Inſignis eſt hic locus. Quùm enim certum ſit, nomina ζύγιος, ζυγίτης, notare quidem medium remigem, ſed quem docti viri medium faciunt inter thranitam & thalamitam; hic locus planiſſimum facit, quod ζύγιος, vel zygita locum habuerit in media navi; non autem, ad latus navis. Ab utrolibet extremo incipe numerationem. Si à ſupremo, ut thranita primus ſtatuatur, zygita erit ſecundus, & thalamita tertius. Atqui zygitam Heſychius vocat tertium remigem. Rurſus, ſi ab infimo, ſeu thalamita, tanquam primo, numerationem incipias, ſecundus erit item zygita. quod Heſychius hîc negat. Quare zygita eſt remex tertius, medio navis, in tranſtris ſedens. Alter Heſychii locus hic eſt. θαλάμιος λέγεται ὁ ἔσχατος· ὁ δὲ μέσος, ζύγιος· ὁ δὲ ἀνώτατος, θρανίτης. *Thalamius dicitur ultimus* remex; *medius*, *zygius*; *ſupremus*, *thranita*. Duo hîc ſunt notanda. Primum, quod thalamitam vocet ultimum. Primus ergo eſt thranita. id quod veterum auctorum quibuſdam locis explicandis facit. Deinde notandum, quod zygium vocet medium. Non dicit, ὁ δὲ δεύτερος, ζύγιος. Sed ut generatim dicam, nullus veterum zygitam vocat ſecundum remigem; ſed omnes, medium.

IV. Locum producam ex Ariſtotele, viro ſapientiſſimo. Libro IV. περὶ ζώων μορίων ita ſcribit. Καὶ ὁ ἔσχατος δὲ, μικρὸς ὀρθῶς, καὶ ὁ μέσος, μακρός· ὥσπερ κώπη μέσον νεώς. μάλιστα γὰρ τὸ λαμβανόμενον ἀνάγκη περιλαμβάνεσθαι κύκλῳ κατὰ τὸ μέσον, πρὸς τὰς εὐεργεσίας· Videtur ſcribendum, κατὰ μέσον τῆς νεώς. Deinde, εὐεργασίας *Extremus digitorum rectè parvus eſt; longus autem, medius. ſicut remus medio navis. Quod enim manu capitur, ut eo bene operemur, neceſſe eſt, ut medio ad circulum digitorum faciendum comprehendatur.* Michaël Epheſius hunc locum ſcholio clariorem reddere conatur: *Præterea noviſſimum digitum parvum, longum autem medium eſſe aſſerit. Etenim remi quoque navium medii*

extremis prolixiores sunt. Græca verba videre lubuisset, si codicem nancisci potuissem. Medios vocat, remos zygitarum; extremos, duorum lateralium, thranitæ & thalamitæ. Insigni explicatione hanc digitorum manûs considerationem illustravit Galenus, divini illius operis, περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων, libro primo. Φαίνονται δ᾽ εἰς μίαν ἀνήκοντες κύκλου περιφέρειαν οἱ πέντε δάκτυλοι, κατὰ τὰς τοιαύτας ἐνεργείας, μάλιστα ὅταν ἀκριβῶς σφαιροειδὲς σῶμα περιλαμβάνωσιν. ἐν τούτοις γὰρ δὴ καὶ σαφέστατα γνοίη τις ἂν, ὅπερ ἐπὶ τῶν ἄλλων σωμάτων γίγνεται μὲν, οὐ φαίνεται δ᾽ ὁμοίως ἐναργῶς. ὅτι πανταχόθεν ἰσοῤῥόπως αἱ κορυφαὶ τῶν δακτύλων ἀντιτεταγμέναι, τήν τε λαβὴν αὐτῶν ἀσφαλεστέραν, καὶ τὴν βολὴν ἰσχυροτέραν ἀπεργάζονται. καθάπερ οἶμαι κἀν ταῖς τριήρεσι τὰ πέρατα τῶν κωπῶν εἰς ἴσον ἐξικνεῖται, καί τοι γ᾽ οὐκ ἴσων ἁπασῶν οὐσῶν. καὶ γὰρ οὖν κἀκεῖ τὰς μέσας μεγίστας ἀπεργάζονται, διὰ τὴν αὐτὴν αἰτίαν. *Apparent verò in unam circuli circumferentiam convenire digiti quinque in actionibus hujusmodi, maxime quando exquisite sphæricum corpus comprehendunt. In his enim etiam manifestißime cognoscat aliquis id, quod in aliis quidem corporibus fit, non tamen æque apparet evidenter, quod digitorum summitates undique æqualiter oppositæ tum suam ipsorum comprehensionem reddunt tutiorem & firmiorem, tum projectionem fortiorem edunt. Quemadmodum, opinor, & in triremibus, remorum extremitates ad unam æqualitatem perveniunt, cum tamen ipsi omnes non sint æquales. etenim etiam ibi medios eandem ob causam maximos efficiunt.* Interpres evidentem horum verborum sententiam suâ hallucinatione obscuravit. In verbis, *suam ipsorum comprehensionem*, dele τὸ *suam.* Falsum enim est, *digitos suam ipsorum comprehensionem reddere firmiorem.* Non vidit interpres, vocem αὐτῶν, *ipsorum*, referendam esse ad præcedens vocabulum σωμάτων, *corporum.* αὐτῶν, δηλαδὴ σωμάτων τῶν περιλαμβανομένων. ipsorum corporum comprehensionem facit strictiorem. Deinde dele τὸ *tutiorem.* Verba, *quod in aliis quidem corporibus fit*, intelligenda sunt, ac si scripsisset; *quod aliorum quoque corporum* (non æque rotundorum) *comprehensione fit quidem, sed non æque evidenter inde apparet.* Meretur hic locus, ut, quo manuum, di-

gitorumque usus est communior, eò diligentius ab omnibus consideretur. Certè Divinæ bonitatis hymnum, ut ubique in iis libris, ita quoque hîc decantare videtur Galenus. Rogo lectorem, ut ad ea verba; *etenim etiam ibi medios eandem ob causam maximos efficiunt*; quæ meam sententiam egregiè adstruunt, paullùm consistat. Si medii triremis remi fuerunt longissimi, quomodo zygita ad latus navis, inter thranitam & thalamitam, sedere potuit? Quippe si ita sedisset, non ipsius, sed thranitæ, summo loco sedentis, remus fuisset longissimus. Hoc argumentum diligenter considerari velim. Alterâ meâ, & præcipuâ inventione, ad fabricam longarum navium pertinente, hoc demonstrare conatus sum: si ad latus navis remiges, quot locus capere possit, locentur; ad latus horum, versus medium navis, alios collocari posse remiges, qui remos suos sub sedilibus remigum, ad latus navis sedentium, extrudere in aquam possint, sine impedimento eorum lateralium remigum, qui itidem manus suas cum remis, sub iisdem sedilibus movere debent. Ad hæc usque tempora malè creditum fuit, omnes remiges ad navis utrumque latus sedisse. Sed ex his Galeni verbis, quibus Aristotelis sententia planissimè proponitur, verum zygitæ locum discimus; qui fuit ab latere navis remotior, quia zygitæ remus fuit longissimus.

V. Ex Suida locum adducam. ζυγομαχεῖν. ἀπὸ τῶν πωλούντων σταθμοὺς, καὶ διαφερομένων πρὸς τοὺς ὠνουμένους. οἱ δὲ, ἀπὸ τῶν ὑποζυγίων ἢ βοῶν, ἢ ἵππων, ἢ τινῶν τοιούτων, μὴ συμφώνως ἐργαζομένων. ἡσίοδος. βόε δ' ἐνναετήρω ἄρσενε κεκτῆσθαι· τῶν γὰρ σθένος οὐκ ἀλαπαδνόν. οὐκ ἂν τώ γ' ἐρίσαντε. ἡρόδοτος δὲ, ἀπὸ τῶν ἐν τοῖς πλοίοις ζυγῶν δύνασθαι εἶναι τὴν λέξιν, ὅταν περὶ τὰς καθέδρας διαφέρωνται οἱ ἐρέται. Quæ ita verto: ζυγομαχεῖν, *contendere. translatum ab iis qui vendunt pondere, & dissident ab emtoribus. Alii translatum putant à jumentis; ut bobus, aut equis, aut hujusmodi, quæ non æquali contentione laborant. Hesiodus: boves verò duos novennes masculos comparato; horum enim robur non est imbecillum, nec hi duo contendent. At Herodotus putat hoc verbum posse esse translatum ab navium longarum jugis, quando de sedilibus remiges litigant.* Tres hujus

verbi originationes adducit Suidas. De tertia, quæ eſt Herodoti, Grammatici, aliquid hic dicam. Juga, ſeu tranſtra, hic per ſynecdochen intelliguntur de omnibus remigum ſedilibus in triremi. Ex ſupra adducto ſcholiaſtæ loco certum eſt, thalamitarum laborem fuiſſe minimum; quod tonſis curtioribus uterentur. quare etiam mercedem minorem accipiebant. Hinc facile intelligitur, quando omnium remigum eadem fuit merces, de hoc infimo loco, ut qui minimum laboris haberet, inter ſe contendiſſe remiges. Aut etiam ſic illud accipiemus. Quùm in triremi thalamitæ ſedile contemtiſſimus locus eſſet, præcipuè quod facie natibus thranitæ oppoſitâ ſederet; unusquisque in tranſtro ſedere voluit, ob has cauſſas. Primum, quod poſt leviſſimum thalamitæ remum, ſecundus levitate eſſet remus zygitæ, quamvis omnium longiſſimus. Deinde, quod zygita in triremi ampliter ſederet. tantum loci ſolus habens, quantum ambo laterales. Accedebat, quod tectior ſederet quàm thranita. Hic enim quum in apertis illis triremibus, ſuperiori corpore ſuper navis latus emineret, non modo à ventis plus moleſtiæ capiebat, ſed etiam ab illiſis navis lateri fluctibus. Denique moleſtiſſimum videbatur, quod, mari ventis turbato, fluctus, tanquam hoſtes maximè horribiles, oculis ſemper obverſantes haberet. Si has cauſſas firmandæ ſuæ originationi adjunxiſſet Herodotus, majori dubio procul adplauſu jamdudum illa recepta fuiſſet.

VI. Verbo ζυγομαχεῖν jungam verbum ἑτεροζυγεῖν, quo uſus eſt Paulus II. ad Corinth. cap. VI. v. 14. μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. Quod ita vertendum puto. *Nolite, velut remiges, qui impari remigio navem in alteram partem convertere ſtudent, contendere cum infidelibus.* Aptiſſima, meâ quidem opinione, verbi hujus translatione uſus, ut ſuis Corinthiis communionem vitæ cum infidelibus interdiceret. Tria autem hoc verbum ἑτεροζυγεῖν includit. Primùm, ſeſſionem in tranſtris. Neque enim propriè contendere cum alio quis poteſt, niſi prope ſit. Deinde, actionem remigandi; ſicut etiam ex verbo ὁμοζυγεῖν adparet. Denique, contrarium ſtudium: quod altera compoſiti verbi pars ἕτερον ſuggerit. Manifeſtum porrò, ex iis quæ dicentur, fiet,

verbum ἑτεροζυγεῖν includere confessum apud alium remigem. ut eodem verbo hortari videatur, ne fidelis, quum velut in uno transtri extremo sedentem videt infidelem, in altero ejusdem transtri exrremo se collocet, ut frivolis ac contentiosis sermonibus, tanquam remis, inter se contendant. Videamus hæc accuratius. Omne navigiorum genus, quod remis agitur, ab utroque navigii latere habet remiges. In his remigibus duo præcipue spectantur; ut cùm viribus, tùm voluntate consentiant. Viribus pares esse debent, ut ab utraque parte æqualiter navis impellatur. Voluntate quoque pari esse debent, promovendi navem; ideoque eodem tempore simul remos adducent. Nisi enim hæc duo remigi adsint, virium voluntatisque par conatus, male navis impellitur. In triremibus igitur, remigio instruendis, ea cura adhibenda fuit, ut non modo æqualis remigum numerus, ab utraque navis parte consideret; sed etiam remiges æque validi, & exercitati, ac consentientes. Nisi enim hoc observaretur, navis certum cursum, quod præcipuè in navali certamine requirebatur, tenere non-poterat; sed hinc inde lata, gubernatoris quoque industriam in regendo irritam reddebat. Consideretur hoc in duorum, aut quatuor remorum scapha, quæ ab uno latere binos validos remiges habeat; ab altero, binos debiles. Ab hujusmodi remigibus impulsa scapha non potest rectum cursum tenere; sed in orbem circumagetur. Deinde voluntas, & studium remigum, idem esset debet, ut labore suo navis cursum promovere velint. Quare eodem tempore remum omnes propellent, & rursus simul adducent : simul procumbent omnes, & recumbent. Nam non modo rectum cursum navis eâ consensione tenebit, sed etiam faciliorem. Remos simul adducere Græci vocant ὁμοζυγεῖν. Manifestam hujus verbi significationem habet Heliodorus, secundo Æthiopicorum. ἀνήγοντο οὖν (οἱ ἀμφὶ τὸν Θεαγένην, καὶ τὸν Κνήμωνα) ἐσπουδασμένως, αὐτερέται τὸν πλοῦν ἀνύοντες. subjungit : τῇδε οὖν κἀκεῖσε παρεφέροντο τοῦ εὐθέος, οἷα δὴ ἀπειρίᾳ τε τὴν εἰρεσίαν οὐχ ὁμοζυγοῦντες, καί τι καὶ ἀνέμου πρὸς ἐναντίον ἐμπίπτοντος. *Altum igitur summo studio petebant, ipsi remigum ministerio fungentes. Huc igitur atque illuc ab recto*

cursu deferebantur, tum quod inscitia remos non pariter adducerent, tum quod ex adverso ventus incideret. Theagenes & Cnemo ipsi erant remiges, sed imperiti, & inexercitati. Viribus fortasse non impares erant, ut nec studio; sed peccabant imperitiâ. Et forsan fluctus quoque turbabant, quos adversus ventus excitârat. Eâ remigationis imparitate fiebat, ut navicula jam in unam, jam in alteram partem impelleretur, & à recto cursu aberraret. Fieri enim solet, ut, quum non eodem tempore paribus viribus remis incumbitur, interea dum unus remum adducit vehementer, alter bis, aut saltem inæqualiter, eundem adducat, sed longe debiliori conatu. Remiges igitur ὁμοζυγοῦσι, quando navem pariter remis impellunt. At ἑτεροζυγοῦσι, quando alterutri, aut viribus prævalent, aut contentione inter se navem vehementius impellunt. In scaphæ impulsione res manifesta est; unde ad majores naves hæc consideratio extendenda. Quin hoc verbum ἑτεροζυγεῖν inter nautica vocabula fuerit, nullum mihi dubium. Maximi enim momenti res erat in prælio navali, ut æqualem cursum navis teneret, adeoque gubernatoris scientiæ, & gubernaculo, paréret. Quippe levi is gubernaculi flexu hostilis navis remos detergebat; aut ejusdem occursum evitabat. Memorabile est, quod non modo populi, qui re navali præcipue olim floruerunt, Sidonii, Athenienses, Rhodii, gubernatores habuerint sapientes, sed & remiges exercitatissimos, quorum agili scientia sæpius victoriam in navalibus præliis sibi acquisiverunt. Hinc igitur verisimile est, increpitos interdum fuisse alterutrius lateris remiges, tanquam ἑτεροζυγοῦντας, quod discreparent in remigando, nec æquali contentione remos adducerent. Sed huic explicationi succurrit quoque Hesychius. ἑτεροζύγιοι, οἱ μὴ συζυγοῦντες. *qui non paribus remis impellunt navem*, sed remigando dissident. Sicut consentire, ac velut concinere dicuntur, qui ὁμοῤῥοθοῦσι, navem pariter impellunt. Idem: ὁμοῤῥοθεῖν, ὁμοῦ ἕλκειν, καὶ συμφωνεῖν. *simul trahere* remos, *& concinere.* ὁμοῤῥοθοῦντες, ὁμοφωνοῦντες, ὁμόηχοι. ultimum significat, *pulsibus paribus concordantes.* Suidas: ὁμοῤῥοθεῖ, συμφωνεῖ. καὶ ὁμοῤῥοθῶ, τὸ αὐτὸ φρονῶ. ὁμοῤῥοθεῖν δὲ κυρίως, τὸ ἅμα καὶ συμφώνως ἐρέσσειν. Egregius est hic locus,

ex Ariſtophanis ſcholiaſte ab Suida deſcriptus. Dicit, *ſimul & conſono ſtudio remigare, eſſe* ὁμοῤῥοθεῖν, quod Heliodorus vocat ὁμοζυγεῖν. At diſſona voluntate, ſtudioque impari remigare, & contendere cum aliquo, eſt ἑτεροζυγεῖν. Hæc autem contentio navis curſum rectum atq; celerem impedit. Ab hac ſignificatione contendentium inter ſe remigum, puto translatum fuiſſe hoc verbum ad quosvis inter ſe diſſentientes. Et forſan Corinthiorum proprium fuit, ut multa alia, uni alicui urbi, aut populo olim uſitata. Ac ſi dicere voluiſſet Apoſtolus. Vos, ô fideles Corinthii, qui navali induſtria laudem olim inveniſtis, hortor naûtico verbo veſtro, ut, quemadmodum tranſtris conſeſſuri, hoc ſpectatis, ut paribus jungamini cùm viribus, tum remigandi ſtudio; ita quóque in vitæ hujus negotiis, cum paribus, qui fide Chriſtiana, & actionibus honeſtis conſpicui ſunt, converſemini. Sicut enim remex, qui eodem tranſtro cum impio, injuſto, atque impuro homine ſedet, multa videre, plura audire debet, quæ pietatem ac bonos mores lædunt, concordiamque inter ipſos turbant; unde non rarò acres contentiones, ac diſſidia periculoſa oriuntur: ita quoque fidelis Chriſtianus, ſi verſetur cum infidelibus, qui Chriſtianum nomen rident, quid inde ipſi expectandum erit, quàm inſignis quædam mœſtitia, ob Dei contemtum; quàm juſta indignatio, ob irriſam pietatem? Spurci eorum ſermones honeſtis moribus velut notas inurunt; & blaſphema temeritas periculum creat, ne ad acres contentiones deveniatis. Quare, quoad fieri poteſt, & neceſſaria vitæ humanæ negotia permittunt, fugite eorum conſortium, ut contentiones cum illis evitetis. Quod autem conſortium juſto homini eſſe poteſt cum iniquo? Quæ communio Chriſti ſcientiâ illuſtrato homini, cum eo qui tenebris gentilis idolorum cultûs diſtinetur? Si liqueret, hoc verbum ἑτεροζυγεῖν apoſtolum uſurpaſſe eâ ſignificatione, ut primariò remigem denotaret, qui in uno tranſtri extremo ſe collocat, in cujus altero jam alius ſedet (quamvis, ut ſupra dixi, hæc notio tacitè huic verbo includatur) cetera, quæ apoſtolus ſubjungit, huic translationi mire reſponderent. Converſationem enim, ac vitæ communionem ea omnia indicant. τῷ ἑτεροζυγεῖν μετέχετε

πάντων, καὶ ἐπιθυμιῶν, καὶ λυπηρῶν. ἀλλ' οὐδεμία μετοχὴ τῷ δικαίῳ καὶ ἀνόμῳ. τῷ ἑτεροζυγεῖν κοινωνεῖτε πάντων· καὶ σίτου, καὶ ποτοῦ, ὥσπερ σύσκηνοι. ἀλλ' οὐδεμία κοινωνία πεφωτισμένῳ πρὸς τὸν ἐσκοτισμένον. οἱ συνερέσσοντες συμφωνοῦσιν ἐν πᾶσιν. οὐδεμία συμφώνησις ἡμῖν, τοῖς τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῖς ἀπίστοις, ὡς τοῖς τοῦ Βελίαλ. οἱ συνερέσσοντες μερίζονται τὰ ὑπὸ τοῦ τριηράρχου διδόμενα. ἀλλ' οὐδεμία μερὶς τῷ πιστῷ μετὰ ἀπίστου. οἱ συνερέσσοντες ἐν πᾶσι συγκατατίθενται. ἀλλὰ πῶς ἐν τοῖς κινδύνοις εὐχὰς ποιήσεσθε; ὁ γὰρ ἄπιστος τῷ θεῷ προσφέρειν ὀκνήσει· σὲ δὲ τοῖς εἰδώλοις ἀναθέσθαι τι οὐ μὴ θεμιτόν. ὑμεῖς γὰρ ναὸς θεοῦ ἐστε ζῶντος. καὶ τὰ ἑξῆς. Sed & primaria hujus verbi ſignificatio egregias conſiderationes ſuggerit. μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες τοῖς ἀπίστοις· ἀλλ' ἑτεροζυγεῖτε τοῖς πιστοῖς. Si tamen contendere velitis, de Chriſtiani nominis virtutibus contendite cum fidelibus. Vires animi veſtri omnes exerite; ſed pii, ſed benevoli, ſed fraterni. Vincite alii alios vero erga Deum timore, fide non ſimulata, & adverſus fratrem efficaci charitate. Juſtitiâ, temperantiâ, fortitudine, aliisque Chriſtiano homine dignis virtutibus, fratrem quisque ſuum, eodem pietatis tranſtro conſidentem, ſuperare contendat, & impellere, ut ſuas quoque vires omnes intendere conetur. Ita enim Chriſti navicula, quam veri ſui remiges agunt, licet pulſibus haud æqualibus, gubernatoris Chriſti ſublimi ſcientia, & benevolo erga ſuos affectu, in cœleſtis vitæ tutiſſimum portum perducetur. Sed reliquas duas etymologias videamus, quæ magnis auctoribus nituntur. Obſcuris lucis aliquid, ſi fieri poſſit, inferre conemur. Primam, quâ à jugo, ſeu librili, translatum videatur hoc verbum, hic adplicare tentemus. ζυγὸς, libra, vocatur τὸ τὰς ἰσότητας διακρῖνον σκεῦος. *inſtrumentum, quo diſcernimus, utrum ex duobus, quæ æqualia videntur, gravius ſit*. Sed & ſcapus, ſeu librile, ζυγὸς Græcis, Latinis *jugum* appellatur. Heſychius: ζυγὸς, τρυτάνη τοῦ ζυγοῦ. *Iugum*, vocatur *trutina libræ*. Phocylides libræ ἑτεροζύγου meminit, hoc verſu. σταθμὸν μὴ κρούειν ἑτερόζυγον, ἀλλ' ἴσον ἕλκειν. *Libram ne pulſa alterijugem* (ut ſic loquamur explicationis cauſſa) *ſed quæ æquale trahat*. Sed cujusmodi ſit illa libra, quæ ἑτερόζυγος dici poſſit, indagemus. Videatur σταθμὸς dici poſſe ἑτεροζυγεῖν, quando altera pars jugi, ſeu ſcapi, aut longior eſt; aut

infusum habet plumbum; aut insertam subdolè partem mobilem, quæ huc illuc moveri possit. Omnia hæc discrepantiam notant inter duas jugi partes, à sparto æquè distantes. Duas versutias conjungere videtur Phocylides. Prima est, quod iniqui illi libras facerent, quarum altera pars scapi gravior esset. Secunda, quod alteram scapi partem, à qua pondus dependeret, impellerent, ut adscenderet. Sed si quis propius hæc inspiciat, difficultatem hic non parvam inveniet. neque enim χρουσίμετροι hic locum habent. Ego puto Phocylidem scripsisse. σταθμὸν μὴ ποιεῖν ἑτερόζυγον, ἀλλ' ἴσον ἕλκειν. *Noli facere libram, cujus scapi altera pars gravior sit, sed fac hujusmodi libram, quæ æqualiter trahat.* Optime sic cohæret adversa sententia hujus versus. ἀλλὰ ποίει τὸν σταθμὸν ἴσον ἕλκειν, pro ἕλκοντα, vel ἵνα ἕλκῃ. quod novum videri non debet, præsertim in versu usurpatum. ἑτερόζυγος σταθμὸς, & ἴσον ἕλκων, opponuntur. Si σταθμὸς est ἑτερόζυγος, οὐχ ἕλκει ἴσον. Si ἴσον ἕλκων, οὐχ ἑτεροζυγεῖ. Nullâ quidem vetusti scriptoris auctoritate ita loquor, sed tamen non sine ratione. Libra, cujus altera scapi pars longior sit, videtur non inconcinne dici posse ἑτεροζυγεῖν. quemadmodum illa dicitur ἑτερορροπεῖν, *in alteram partem vergere.* At ὁμοζυγεῖν, si utraque librilis pars sit æqualis. Substituamus igitur in Apostoli loco hæc verba: μὴ γίνεσθε ὥσπερ σταθμοὶ ἑτερόζυγοι ἐπικλίνοντες τοῖς ἀπίστοις. *Nolite fieri velut iniquæ libræ, inclinantes ad infideles.* Aut ita tentemus. *Nolite fieri, velut alterâ jugi parte positi, contendentes elevare infideles.* Quæ singula, ut brevis sim, lector diligenter excutiat. Theophylactus hanc translationem, à libra sumtam, sequitur, sed non satis explicat. Ita enim in hunc locum commentatur. ἵνα μὴ δόξῃ δι' ἑαυτὸν ταῦτα λέγειν, δείκνυσιν, ὅτι διὰ τὸ ἐκείνων κέρδος χρήζει τῆς φιλίας αὐτῶν, καὶ ὡσανεί φησι· τοῦτό ἐστι τὸ ἀγαπᾷν με, τὸ μὴ συναναμίγνυσθαι ὑμᾶς τοῖς ἀπίστοις καὶ ἀποκλίνειν πρὸς τὸ μέρος αὐτῶν. οὐκ εἶπε δὲ, μὴ συναναμίγνυσθε· ἀλλὰ, μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες, τουτέστι, μὴ ἀδικεῖτε τὸ δίκαιον, ἐπικλινόμενοι καὶ προσκείμενοι οἷς οὐ θέμις. τὸ γὰρ ἑτεροζυγεῖν, ἐπὶ ζυγοῦ ἀδίκου λέγεται, ὅταν ἡ μία πλάστιγξ βαρῇ. Montano interprete. *Ne propter seipsum ista dicere videatur, ostendit quòd propter ipsorum lucrum illorum amicitia indiget, ita fer-*

me inquiens: Hoc eſt diligere me, ſi non commiſceatis vos infidelibus, nec ad eorum partes inclinetis. Non dixit autem, non commiſceamini; *ſed*, ne ad alteram lancem inclinemini, *hoc eſt, juſtitiam injuriâ ne afficiatis, iis ſcilicet inclinati, & adhærentes, quibus non licet. Nam* ἑτεροζυγεῖν *de injuſta libra dicitur, quando nimirum altera lanx gravior extiterit.* Verbum ἑτεροζυγεῖν explicat, ἀδικεῖν τὸ δίκαιον ἐπικλινόμενόν τινι. Ultima tamen ad meam explicationem, quam paullò antè poſui, proxime accedunt: μὴ γίνεσθε ὥσπερ σταθμοὶ ἑτερόζυγοι, ἐπικλίνοντες τοῖς ἀπίστοις. Si omnia verba Theophylacti juſtâ librâ pendantur, quod lector eruditus faciet, confidere auſim, meam explicationem non deprehenſum iri leviorem. Sed, ut brevis ſim, tranſeamus ad ſecundam etymologiam, quæ petita eſt ab jugatis bobus. Hanc ſequuntur Budæus, Eraſmus, & reliquus omnis novorum interpretum chorus. Budæus ita ſcribit: ἑτεροζυγεῖν *Apoſtolus ſecundæ ad Corinthios ſexto pro* ὁμοζυγεῖν *dixit.* ζεῦγος *par ſignificat. &* ζυγὸν *par boum jugatorum. quorum uterque* ἑτεροζυγεῖν πρὸς ἕτερον *dicitur.* μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες ἀπίστοις. *Nolite copulabiles eſſe infidelibus.* Duo in his verbis ſunt animadvertenda. Primum, quod ἑτεροζυγεῖν putat idem eſſe quod ὁμοζυγεῖν. quod equidem manifeſto falſum cenſeo, ut ex ſupra dictis perſpicuum eſt. Nullus locus ſcriptoris antiqui, nullum compoſitum verbum reperitur, ubi vox ἕτερον habeat ſignificationem τοῦ ὁμοῦ. ubique ſignificationem diverſitatis retinet. Deinde, quod verbum ἑτεροζυγεῖν explicat, alterum alteri conjunctum, ſeu jugatum eſſe. Dicit enim; *boum uterque dicitur* ἑτεροζυγεῖν πρὸς ἕτερον. Nuſquam hæc phraſis ita reperitur: nec puto unquam ita uſurpatam. Et cur non potius ad ſupra adductum Suidæ locum reſpexit Budæus, ubi boves inter ſe pugnare dicuntur? ἀπὸ τῶν βοῶν μὴ συμφώνως ἐργαζομένων. Hos certe longe melius ἑτεροζυγεῖν dicemus. Quò etiam faciunt hæc Suidæ: ζυγομαχεῖ, στασιάζει, ὡς οἱ βόες ἐζευγμένοι. μετῆκται δὲ ἡ λέξις ἀπὸ τῆς τῶν βοῶν πρὸς ἀλλήλους μάχης. Hoc eſt; ζυγομαχεῖ (quaſi dicas, jugipugnat) *ſub jugo pugnat, inſurgit, ſicut juncti boves. Eſt autem hoc verbum traductum à bobus inter ſe pugnantibus.* Eraſmus vertit: *Ne jungamini eodem jugo cum infidelibus.* ἕτερον

ipſi hic ſignificat *idem.* Addit : *Incertum eſt, an Paulus dicat* ἑτεροζυγοῦντας, *qui alteram jugi partem ſuſtinent ; an qui cum diverſæ conditionis homine jugum ducunt. veluti ſi equum ac bovem jugo copules.* Revera incertum eſt utrumque, & falſum, quod hîc dicit Eraſmus. Neque enim ἑτεροζυγεῖν dicuntur, vel, qui alteram jugi partem ſuſtinent ; vel qui cum diverſæ conditionis homine jugum ferunt. Nec fidelis & infidelis juncti conſiderari poſſunt, tanquam equus & bos juncti. Si Suidæ locum vidiſſet, aliter hæc concinnaſſet. Nec ratione, nec auctoritate nititur Eraſmi opinio. Beza transfert : *Ne impari jugo copulamini cum infidelibus.* Copulæ, & conjunctionis ſignificationem retinet cum Budæo & Eraſmo : ſed cum hoc etiam impar jugum hic denotari putat. Si Latini ſermonis proprietatem ſequamur, idem hoc eſt, ac ſi dixiſſet : *Copulamini quidem cum infidelibus pari jugo ; ſed nequaquam, impari.* Sed planum eſt, eam interpretis ſententiam fuiſſe ac ſi ſcripſiſſet : *Ne copulamini cum infidelibus ; quia impar futurum eſt jugum.* Sed ſi vel ita illa verſio accipi poſſet : Pari quidem jugo copulari vos opto cum fidelibus ; ſed nequaquam impari jugo cum infidelibus ; ſermo tamen vitioſus eſſet. Neque enim revera jugo, ſeu pari, ſeu impari, copulantur, fideles cum infidelibus ; ſed per ſimilitudinem. Quare Latinè dixiſſet, additâ particulâ velut. *Ne, velut impari jugo, copulamini cum infidelibus.* Ita enim, per figuram hoc dici, monſtraſſet. Porro ἑτεροζυγοῦντας, inquit, *rectè tradidit Eraſmus, vocari, qui quum ſint diverſæ conditionis, tamen in eodem opere mutuam operam præſtant.* Sed hujus interpretationis tum rationem, tum auctoritatem deſideramus. Vulgatæ auctor quum in verbum novum hic incideret, Latinum, quod illi reſponderet, non invênit. Pluribus itaque interpretandum id fuerat. Vertit : *Nolite jugum ducere cum infidelibus.* Qui ſermo, unde tranſlatus ſit, fateor me ignorare. Neque enim Latinus eſſe videtur : quamvis, hunc ſequendo, Eraſmus etiam ita loquatur. Breviter nunc repetam, ex mea ſententia, hujus loci explicationem. Non contendetis cum infidelibus, quia ne converſari quidem cum illis conceditur. Quæ enim communio poteſt eſſe juſto viro cum

iniquo? Primariò verbum ἑτεροζυγεῖν significat dissensionem ac discrepantiam; ob vocem ἕτερον; sed remigationis, ob verbum ζυγεῖν. *Ne, velut remiges, impari & inæquali remigatione, (cum jam ab uno latere, in unam partem; jam in alteram partem, ab altero latere, navem impellunt) contendite cum infidelibus.* Sequitur inde significatio consessûs. Firmamenta meæ opinionis. Primum, Herodoti auctoritas, qui verbum ζυγομαχεῖν de remigibus dictum censet. Alterum, locus Heliodori, qui verbum ὁμοζυγεῖν de pari remigatione usurpat. Tertium, explicationis meæ concinnitas, quæ Apostoli loco, II. ad Corinth. cap. VII. v. I. ubi hanc adhortationem concludit, confirmatur. καθαρίσωμεν ἑαυτοὺς ἀπὸ παντὸς μολυσμοῦ σαρκὸς καὶ πνεύματος. *mundemus nos ab omni inquinamento carnis & spiritus.* quam puritatem consequemini, si caveatis ἑτεροζυγεῖν τοῖς ἀπίστοις. Quartum, Aliorum interpretum dissensio, quorum nullus explicationem, quæ verbo ipsi respondeat, profert.

VII. Ex Athenæo locum adducere possem, quo transtra medio navis locata fuisse monstrantur; sed alio tempore commodiùs illum sinn expositurus. Ultimo adducam locum ex Philopatore; quomodo Hieronymus vocasse videtur librum, quem vulgò tertium Maccabæorum adpellant. Ita autem illius auctor cap. IV. v. 8. ex mea emendatione. κατήχθησαν δὲ θηρίων τρόπον ἀγόμενοι σιδηροδέσμοις ἀνάγκαις· οἱ μὲν τοῖς ζυγοῖς τῶν πλοίων προσηλωμένοι τοὺς τραχήλους· οἱ δὲ τοὺς πόδας ἀρρήκτοις κατησφαλισμένοι πέδαις, καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι ἐπικειμένῳ. ὅπως πάντοθεν ἐσκοτισμένοι τοὺς ὀφθαλμοὺς, διαγωγὴν ἐπιβούλων ἐν παντὶ τῷ κατάπλῳ λαμβάνωσι. τούτων δὲ ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν ἀχθέντων, καὶ τοῦ παράπλου περανθέντος, καθὼς ἦν δεδογματισμένον τῷ βασιλεῖ, προσέταξεν αὐτοὺς ἐν τῷ πρὸ τῆς πόλεως ἱπποδρόμῳ παρεμβαλεῖν. Quæ ita verto: *Deducti autem sunt velut bestiæ; primùm quidem ad naves compulsi ferreis vinculis. deinde transtris earum alii clavis adfigebantur per collorum vincula; aliorum pedes validißimis nervis vinciebantur; plurimisque tabulis superimpositis custodiebantur: ut obtenebratis undique oculis tota hac navigatione ad inferiora, tanquam læsæ majestatis rei, vitam traducerent. Classe igitur Schediam, quod*

vocatur oppidum, adpulsâ, & reliquâ navigatione per mare, præter terram, Alexandriam usque, *perfectâ, ex decreto regio, jussit porro, ut in hippodromum, qui ante urbem est, conjicerentur.* Non pauca hic monenda sunt: quædam alio loco commodius proferentur. Primùm, illud annotabo, intelligendum hunc locum esse, ac si ita legeretur. κατήχθησαν δὲ θηρίων τρόπον, πρῶτον μὲν ἐπὶ τὰ πλοῖα ἀγόμενοι σιδηροδέσμοις ἀνάγκαις. ἔπειτα δὲ, οἱ μὲν τοῖς ζυγοῖς αὐτῶν. quod interpretando observavi. Verbo κατήχθησαν significatur κατάπλους per Nilum, Alexandriam usque. Deinde, quod necessario scribendum putem ἐπικειμένῳ, pro διακειμένῳ, sublatâ voculâ ἐπ ante verba, καὶ τῷ καθύπερθεν. & διαγωγὴν, pro ἀγωγήν. quæ duo menda hactenus omnes editiones deturparunt. Originem autem suam habuisse videntur ex hujusmodi scriptura;

ἐπὶ καὶ τῷ καθύπερθεν πυκνῷ σανιδώματι
κειμένῳ· ὅπως πάντοθεν ἐσκοτισμένοι τοὺς ὀφθαλμοὺς
διὰ ἀγωγήν.

Tertiò hic notabo, vocabulum πλοῖα significare hic *naves bellicas.* Ita hujus auctoris tempore, & sequentibus, hoc nomen usurpatum est Polybio, Diodoro, aliisque scriptoribus, qui onerariam vocant ὁλκάδα. Interdum additur, πολεμικόν. ut 1 Maccab. xv. v. 4. κατεσκεύασα πλοῖα πολεμικὰ, *paravi naves bellicas.* sed rursus abest, eodem capite v. 14. τὰ πλοῖα ἀπὸ θαλάσσης συνῆψε. *naves à mari accesserunt*; videlicet, *bellicæ.* At Xenophon, aliique scriptores Attici, navem bellicam vocant, ναῦν. aut, ναῦν μακρὰν. onerariam autem, πλοῖον. Hoc autem loco bellicas intelligi naves, etiam inde colligitur, quod onerariæ non semper tanto numero haberi potuissent. nec solùm cum magno mercatorum damno centum onerariæ, si tot eo loco adfuissent, in hunc usum retentæ fuissent; sed etiam magno regis sumtu conductæ. Accedit, quod onerariæ, magnæ hominum multitudini transportandæ, incommodæ essent; at commodissimæ, bellicæ: ut quæ toto suo alveo sedilia ad latera, & transtra medio navis, collocata haberent. Itaque parvæ naves bellicæ majorem hominum multitudinem collocare poterant,

quàm onerariæ, licet longè majores. Denique onerariæ, quod altiores essent, cum tam levi onere difficulter navigassent. Ex hac historia planum est, non parvam, ea tempestate, Judæorum frequentiam fuisse in Ægypto. Illis enim temporibus Judæi, cùm militari laude, tùm fidelitate erga reges, atque populos, qui opera eorum utebantur, florebant. Plurimi eorum huic regi militaverant in eo bello, quod adversus Antiochum magnum gessit. Quo finito, distributi fuerunt in præsidia urbium & castella, præsertim superioris Ægypti. Sed ob leges, & vitæ instituta, quibus ab omnibus gentibus discrepabant, etiam Ægyptiis erant exosi. Philopator Hierosolymis offensus ab Judæis, qui adytis templi sanctissimi ipsum prohibuerant, crudele decretum, de tollendis omnibus Judæis, qui in regno suo vivebant, fecerat. Postquam igitur crudele mandatum, ad præfectos regios urbium nomorumque, perlatum esset, ut Judæos omnes cum uxoribus ac liberis conquirerent, & Alexandriam devehendos curarent, narrat hic Judæus, scriptor eloquens, quàm atrox illius mandati fuerit executio. Sed ut numerum miseri illius populi aliquo modo ineamus; ponamus senes, mulieres ac pueros, simul quadruplo plures fuisse viris robustis, ac juvenibus, qui militari ætate essent. Deducti fuerint cum sex millibus virorum robustæ ætatis, vigintiquatuor millia ceteræ multitudinis. Parva illa proportio videri debet, ut & numerus omnis illius populi. quem vel duplo majorem fuisse aliquis opinari possit. Centum triremes triginta millibus hominum deportandis comparandæ erant, si trecentos in singulas impositos credamus. Nec dubium esse potest, quin leviores naves, τὰ ὑπηρετικὰ πλοῖα, & triremes, militaribus copiis, magnoque populo transportando, inservierint. Itaque in singulas impositos statuamus sexaginta robustos viros, & ducentosquadraginta ætatis atque sexus imbellis. Triremium illarum statio fuit Ptolemaide, quæ ῥοδοφόρος, *rosifera* vocabatur. Huc primum ex urbibus omnibus, atque locis, acti fuére Judæi, vincti, præsertim ferociores juvenes, loris & catenis, ne aufugerent, aut atrociter adversus ministros regios insurgerent. In naves deinde impositos narrat hic scriptor; sed câ

contumeliâ, & inhumanitate, ut non modo colla quorundam, circumdata funibus, transtris affigerentur, pedesque aliorum vinculis firmissimis constringerentur; sed etiam plurimæ tabulæ navi superimponerentur. Itaque miseram in tenebris vitam, toto illo navigationis tempore traduxerunt; velut facinorosi homines, qui læsæ majestatis crimine attacti, dirissima quæque meruissent. Hæc autem ita mandato regis administrabantur, & necessario ita agenda regiis ministris videri poterant; quando milites singulis navibus, custodiæ caussa, addere nollent. Senes, pueri, omnisque sexus muliebris, dubio procul liberius, saltem sine vinculis, egérunt. Ceterùm juvenes transtris adfixi fuerunt, ut, Nilo devecti, postquam infra verticem ipsius Delta, ubi Nilus in duo brachia scindebatur, descendissent; remis, sedentes in transtris, manus admoverent. Vehemens enim Nili fluxus divisione illa, infra Delta necessariò minor fuit, eóque magis decrevit, quò propius à mari abesset. In transtris autem quum liberiùs sederent remiges, quàm ad latera navis, remos quoque majoribus viribus adducere potuerunt. Et zygita remo suo magis navem impellebat, quam alteruter remigum lateralium; quod remi partem, quæ intra navem maneret, longe majorem ille quàm hi tenerent. Necesse porro erat, ut non solùm manus, sed etiam pedes remigum liberi essent, nec vinculis impedirentur. Quare colla duntaxat juvenum; seu vincula, quæ collis circumdata erant, transtris adfigebantur; & quidem clavis, ne solvi possent. Remi autem, non tantùm ut celerior per Nilum navigatio esset, adhibendi erant; sed etiam ut reliquum navigationis, à Schedia per Canopicum ostium circumvecti, Alexandriam usque, absolverent. Itaque spatium illud quinque milliarium Germanicorum, quod erat inter ostium Canopicum & Alexandriam, remis erat conficiendum, si ventus secundus non esset. Hoc proprie admodum dicit hic scriptor, τοῦ παράπλου περανθέντος, *navigatione præter oram Ægypti perfectâ.* Ceterùm difficile non est, caussas invenire, cur necessario per ostium Canopicum circumnavigandum fuerit. Quamvis enim Schedia, quatuor milliaribus Germanicis distans Alexandria, διώρυγα *fossam* haberet,

quâ navigia minora Eleuſinem ibant (qui pagus medio milliari Alexandriâ aberat) uti tamen hac commoditate majores naves non potuere. Primùm enim, quum foſſæ non magnæ latitudinis eſſe ſoleant, ob ſumtuum in iis fodiendis magnitudinem; centum triremes illam foſſam ita arctam reddidiſſent, ut navigiis, quæ quotidie inter Schediam & Eleuſinem commeare ſolerent, via plane obſtructa foret. Deinde, quum ſimplici ordine, ideoque agmine longiſſimo, per foſſam ſubduci triremes illæ debuiſſent, ſpatium medii milliaris Germanici occupaſſent: quod exſcenſum è navibus difficilem ac laborioſum feciſſet. Accedebat, quod triremes illæ ſua navalia haberent in magno portu Alexandriæ, non procul ab hippodromo. Quod hic Judæus dicit, τὸ πυκνὸν σανίδωμα, verti, *tabulas multas.* Neque enim tectas fuiſſe naves dicere voluit; ſed tabulas ſuperimpoſitas habuiſſe, quæ non difficulter removeri poſſent. Quod aliàs commodum admodum fuit, cùm ut interdiu ſol vehementior non læderet, tum ut noctu frigus arcerent. Certè eloquentior fuit hic auctor, quàm ut ignorare potuerit, quid eſſet κατάστρωμα. Nec dicit ἁρμογὰς σανίδων, aut θυρώματα. Verba, ἐπὶ τὴν λεγομένην σχεδίαν, verti; *Schediam, quod vocatur oppidum.* Male omnes interpretes; *ad dictum navigium.* Mirum videri poſſit, ita hîc erraſſe interpretes, qui Ariam Montanum ſecuti ſunt; ut inter *naves bellicas*, quarum mentio præceſſit, & navigium, ſeu potius *ratem unam*, ut vertere debuiſſent, nullum diſcrimen putarent. Si Strabonem lib. XVII. vel obiter inſpexiſſent, hallucinari hîc non potuiſſent. Vidi tamen, quum, quæ aliorum de difficilibus quibuſdam locis ſententia eſſet, inquirerem; primum me non eſſe, qui hoc obſervarit, ſed jam idem adnotaſſe Hugonem Grotium, virum cùm meritis in patriam, tum literarum quoque gloriâ celeberrimum. Cetera, quæ hic monenda ſunt, & corrigenda in Strabone, atque ejus interprete, alio loco ſum producturus.

Hactenus oſtendere conatus ſum, cujus formæ naves fuerint antiquorum triremes, quadriremes, & quinqueremes: præterea, quibus veterum ſcriptorum locis opinionem meam, de

mediæ navis remigibus, nunc denuo reductis, firmare possim. Sed quum maxima quæstio reliqua sit; an unquam hujusmodi naves fuerint ædificatæ, & in altum processerint, præliisque navalibus interfuerint : ostendam porro veterum scriptorum locis quibusdam, & ædificatas ejusmodi fuisse naves, & in pugnis quoque navalibus magnum sui usum præbuisse. Dubitatum autem à quibusdam, etiam sapientibus viris, fuit de maximæ formæ navibus, an unquam fuerint fabricatæ; aut, si ædificatæ fuerint, num in altum unquam processerint : ut de Philopatoris quadraginta ordinum navi, quæ amplius quatuor millia remigum requirebat, à quibus impelleretur : de triginta ordinum navibus Ptolemæi Philadelphi, quarum singulæ tria millia remigum poscebant : de viginti ordinum navi ejusdem regis, quam duo millia remigum requisisse puto : quæ naves quum inusitatæ magnitudinis essent, præsertim illa tettaracontéris, in certamen navale difficulter agi potuissent. Secundæ magnitudinis naves, ab heccædecéri ad decérem, admirandæ quidem magnitudinis fuére, sed non incredibilis : remis autem actæ leguntur. Tertiæ magnitudinis, ab decere ad quinqueremem, fuére quidem magnæ, sed à regibus in præliis navalibus adhibitæ. Quartæ magnitudinis voco naves longas, frequentissimi usus in navalibus pugnis; quinqueremes, quadriremes, & triremes : quæ rebuspublicis præcipue in usu fuére, cùm quod commodæ magnitudinis essent, ideoque agiles; tùm quod illis instruèndis non adeo magnæ impensæ requirerentur. Harum autem navium difficilem fuisse cognitionem, non est mirum. Quis enim ex omnibus illis, qui ad hoc usque tempus de veterum navibus scripserunt, eam difficultatem de remis, qui ex ipsorum sententia enormis longitudinis fuére, sustulit? Omnes hanc rem ita attigerunt, ut satis faterentur, quid de ea statuendum esset, se nescire. Præterea remigum numerus, quadringenti, quingenti sexaginta in una navi, octingenti, mille ducenti octoginta, fabulis quàm historiæ propiores veterum scriptorum narrationes facere videbatur. Sed vera esse omnia, quæ scriptis eorum prodita leguntur de bellicis navibus, magnis, parvis; feci,

ut unusquisque nunc adsequi possit, inventis zygitarum locis, & commoditate movendi manus suas cum remis, sub sedilibus proximè ante sedentium remigum. Accedam primum ad triremem, minimam earum, quæ frequentissimi usus fuére in pugnis navalibus; ostensurus, cujus magnitudinis navis fuerit, invento remigum numero, qui eam egerunt. De antiqua autem triremi, ante Alexandri magni tempus usitata, nunc loquor. Majorem hanc fecit Salmasius, quàm vulgo antiquis in usu fuerit. Putat enim in Observationibus ad Jus Atticum pag. 672. triremem vulgo habuisse quinquaginta sedilia in singulis versibus; trecentos, omnes remiges. Sed nulla auctoritate, aut ratione evidenti, hoc prodidit. Quare hanc rem ex tribus antiquissimis scriptoribus clarissimè proponam, & ostendam, antiquam triremem habuisse ducentos, tum nautas, tum milites: qui numerus navigantium in una triremi, per multa secula, interni maris accolis in usu fuit. Herodotus libro VII. postquam classem Xerxis, mille ducentarum septem triremium enumerasset, in qua navigarint bis centena quadraginta unum millia hominum, & insuper quadringenti; addit majoris explicationis caussa: ὡς ἀνὰ διηκοσίους ἄνδρας λογιζομένοισι ἐν ἑκάστῃ νηΐ. *ducenos supputando viros in singulis.* Quem numerum navigantium in una triremi, & alio loco idem prodidit. Thucydides libro VIII. eundem virorum numerum triremi tribuit. Verba ejus, ut nunc edita sunt, & in antiquo scripto libro meo leguntur, hæc sunt: ὅμως δὲ παρὰ πέντε ναῦς πλέον ἀνδρὶ ἑκάστῳ ἢ τρεῖς ὀβολοὶ ὡμολογήθησαν. ἐς γὰρ πέντε ναῦς καὶ πεντήκοντα, τρία (scribendum esse τριάκοντα, planissimum faciam) τάλαντα ἐδίδου τοῦ μηνός. καὶ τοῖς ἄλλοις, ὅσῳ πλείους νῆες ἦσαν τούτου τοῦ ἀριθμοῦ, κατὰ τὸν αὐτὸν λόγον τοῦτον ἐδίδοτο. Interpretum nullus hunc locum rectè vertit: partim quòd non viderint, verbum unum ibi esse mutilatum; partim etiam quod non intellexerint verba, παρὰ πέντε ναῦς πλέον. Vallæ hæc est interpretatio: *Conventum est inter eos, ut præter quinque naves, plus quàm terni oboli viritim solverentur. Nam quinque & quinquaginta navibus terna talenta in singulos menses dabat: cæteris navibus, quæ ultra hunc numerum essent, ad hanc ipsam rationem*

ſolvebatur. Viti Vinſemii iſta : *Pacti ſunt, ut èxceptis quinque navibus, plus ſingulis quàm tres oboli præberentur. Nam in naves quinque & quinquaginta terna talenta præbebat ſingulis menſibus, aliisque quanto plures eſſent, dabatur ſecundum eandem hanc rationem.* Adponit in margine hanc annotationem. *Summa hæc eſt* 99000. *coronatorum in ſingulos menſes.* Quoniam hic ago de veterum navibus, puto non eſſe præter rem, in veram hujus loci ſententiam inquirere. Præterquam enim quod triremium magnitudinem evidenter inde cognoſcemus; etiam illud liquebit, quanti ſumptus illis temporibus faciendi eſſent, in navali militia ſuſtentanda. Monendum igitur hic primo eſt; Atticum talentum; ad cujus rationem ſtipendium accipiebant Lacedæmonii; habuiſſe minas ſexaginta : minam, drachmas centum : drachmam, obolos ſex. Quare Atticum talentum valuit ſex millia drachmarum; & triginta ſex millia obolorum. Drachma circiter pars octava eſt thaleri, ut vocant, imperialis; ſeu, valet ſex ſolidos Lubecenſes; paullò plus quàm ſex ſtyveros : ita ut Græcorum obolo ferme ſtyverus reſpondeat. Mina igitur valet circiter 12½ thaleros imperiales : & talentum, 750. Vinſemius talenti valorem facit 600. coronatorum, ſeu 900. thalerorum. quorum valor ipſius tempore erat 40. ſolidorum Lubecenſium. Coronatus autem valet ſeſquithalerum. Sed nimium talenti valorem facit Vinſemius. Deinde notandum, bene quidem Vinſemium intellexiſſe, LV. fuiſſe Lacedæmoniorum triremes : ſed admodum errare, dum in ſingulas triremes, ſingulis menſibus, data putat talenta tria. Ita enim ſupputat. Quinquagintaquinque, ter ſumta, faciunt centum ſexaginta quinque. His ductis in 600. exſurgunt coronati 99000. Numerum remigum atque militum, in ſingulis triremibus, non poſuit Vinſemius; quia ignoravit. Quem, ſi ſciſſet, maximum fuiſſe ducentorum virorum; vidiſſet, quemque ſingulis menſibus ſtipendium, ex ſua ſententia, habiturum fuiſſe, undecim imperialium thalerorum & quadrantis. Quod profecto ingens ſtipendium, & inauditum, non modo illo ſeculo, ſed & prioribus fuiſſe, non temere affirmare auſim. Nullo ævo aut ea caritas fuit

rerum ad ſuſtentandam vitam neceſſariarum; aut tanta argenti copia, ut adeo magno ſtipendio milites, aut remiges, alerentur. Unius atque alterius menſis ſtipendio onuſtus remex, aut miles, naves deſeruiſſet. Hic error inde originem habuiſſe videtur, quod Græca verba corrupta eſſe, non animadverterit Vinſemius. Si enim ſcriptum hîc reperiſſet, ſicut dubio procul ſcripſerat Thucydides: ἐς γὰρ πέντε ναῦς καὶ πεντήκοντα, τριάκοντα τάλαντα ἐδίδου τοῦ μηνός. *In quinquaginta quinque naves præbebat triginta talenta ſingulis menſibus.* aut ipſe, aut alius, diviſione factâ, reperiſſet, in ſingulas naves datas eſſe, ſingulis menſibus, talenti ſex partes undecimas, ſeu obolos 19636$\frac{4}{11}$. paullo plus quàm dimidium talentum. Sed & præcedentia Thucydidis verba, in quibus τριωβόλου mentionem facit, ſtatim veram hujus loci ſententiam aperuiſſent. Unde etiam faciliora intellectu fuiſſent verba præcedentia, παρὰ πέντε ναῦς πλέον, quæ perperam vertit Vinſemius, *exceptis quinque navibus.* Vocula *præter* hîc retineri poteſt, ſed ut ſignificet *ſupra.* Quippe naves quinque non excluduntur, ſed includuntur. Super ceteras naves, quæ claſſem Lacedæmoniorum efficiebant, quinque amplius computabantur. Quod ſi ex Herodoto jam ante didiciſſent, remigum militumque numerum in ſingulis triremibus, omnia hîc facilia fuiſſent. Certò enim conſtitiſſet, in quinquagintaquinque navibus fuiſſe undecim millia virorum. Præterea ex hoc Thucydidis loco videre poterant, ſummum nautæ ſtipendium in ſingulos dies fuiſſe drachmam Atticam; minimum, triobolum. Ita enim pactus fuerat Perſarum rex cum Lacedæmoniis, ut in ſingulas naves, quibus ducenti viri veherentur, primo menſe præberet talentum integrum, hoc eſt, pro diurno ſtipendio ſingulis nautis drachmam; ſed inſequentibus menſibus, ſolùm dimidium talentum, ſeu xxx. minas; ut diurnum nautæ ſtipendium fieret media drachma, ſeu tres oboli, qui tribus circiter ſtyveris reſpondent. Apertiſſime hoc docet Thucydides eodem hoc loco. Ita enim paullò antè dixerat: μηνὸς μὲν τροφὴν, ὥσπερ ὑπέστη ἐν τῇ Λακεδαίμονι, ἐς δραχμὴν Ἀττικὴν ἑκάστῳ, πάσαις ταῖς ναυσὶ, διέδωκε. τοῦ δὲ λοιποῦ χρόνου ἐβούλετο τριώβολον διδόναι, ἕως ἂν βασιλέα ἐπέρηται. ἢν δὲ κελεύῃ, ἔφη δώσειν ἐντε-

LIV.

λῆ τὴν δραχμήν. *Menstruum stipendium navibus numeravit, singulas viritim drachmas Atticas : volens in reliquum tempus solvere ternos obolos, donec regem consuluisset; soluturus (ut dicebat) si ille jussisset, integras drachmas.* Videmus drachmam Atticam, singulis nautis totius classis Lacedæmoniorum præbitam fuisse à Persis, quemadmodum fœderis, Lacedæmone percussi, lex hac de re volebat; sed in posterum cavebat Tissaphernes, se ex pacto tres obolos tantum daturum. Sed quod conquesti essent, præsertim Syracusani, de stipendii exiguitate, promiserat Tissaphernes, se hac de re scripturum ad regem. Si juberet ille, numeraturum se vel integram drachmam. Hæc plena æquitatis & moderationis erant. Neque enim aut Tissaphernes plus dare poterat, quam fœdere convenerat; aut Lacedæmonii, eorumque socii, plus poscere. Utrinque mandata nova adesse debebant, ut leges novas facerent. Certum autem est ex illorum temporum scriptoribus, stipendium trium obolorum in singulos dies minimum fuisse, quod nautæ dari consuevisset. Accepére postea obolos quatuor. quamvis jam antè ad drachmam illud adscendisset. Syracusani, Lacedæmoniorum socii, non contenti erant tribus obolis; & dubio procul Lacedæmoniorum quoque nautæ de tam exiguo stipendio conquesti fuerant. Tissaphernes, vir prudens, ne Syracusanos offenderet; præterea, ut alacriores redderet Lacedæmonios; Quamquam, inquit, mihi integrum non est, mutare legem, quâ de nautarum stipendio Lacedæmone convénit; tamen vestris sollicitationibus motus, hoc in me recipiam, ut, donec responsum à rege, ad quem hac de re scripsi, accepero, stipendium illud aliquantum augeam. Quinquagintaquinque naves habetis : solvam, ac si naves haberetis sexaginta. In quinquagintaquinque naves, quibus undecim millia virorum vehuntur, accepturi eratis in posterum, ex lege, singulis mensibus, talenta vigintiseptem semis. Sed dabo interim triginta talenta : hoc est, solvam, ac si duodecim millia virorum in sexaginta navibus veherentur. Quum singulis mensibus nauta, ex pacto, accepturus esset obolos xc. accipiet nunc obolos XCVIII. & duas undecimas oboli partes. Vos nau-

tæ ſtipendium petitis quatuor obolorum in ſingulos dies, ſeu, menſtruum ſtipendium in quinquagintaquinque naves, talenta trigintaſex, & duas tertias partes; cum tamen ex lege ſolùm petere poſſitis tres obolos ſingulis nautis; & menſtruum toti claſſi ſtipendium, talenta vigintiſeptemſemis. Ego ad triginta talenta, nullo quidem regis mandato, ſed meâ in vos benevolentiâ, pervenire auſim. Hoc ſtipendium ad illud, quod Vinſemius ponit, eſt in ratione 1 ad $5\frac{1}{2}$, ſeu 2 ad 11. Quando, ex meo calculo, nauta accepit duos obolos; Vinſemius ipſi datos putavit obolos undecim. Enorme ſtipendium, quod nunquam datum eſt, nec forſan dabitur unquam; utcumque princeps, aut respublica argento abundet. Hinc emendationis meæ certitudo perſpicitur: quæ adhuc magis perciperetur, ſi de rerum pretiis, illâ tempeſtate, hîc diſſerere inſtituerem. Sed neceſſario verba Thucydidis ita emendanda eſſe, ex Xenophonte, proximi ſeculi ſcriptore, planiſſimum faciam. Hic enim Græcarum hiſtoriarum libro primo ſcribit: Poſtquam Cyrus, Darii nothi filius, in Aſiam veniſſet; ſex annis poſt illud tempus, de quo præcedentia Thucydidis verba loquuntur; Lyſandrum, claſſis Lacedæmoniæ nauarchum, ad eum acceſſiſſe, & conqueſtum eſſe de exiguo nautarum ſtipendio, quod illo tempore rurſus erat trium obolorum in ſingulos dies. Reſpondiſſe Cyrum; ſe pactorum leges, absque mandato regio, excedere non poſſe. Pacto enim conveniſſe, ut ſingulis menſibus, in ſingulas naves, darentur minæ xxx. ſeu, nautæ cuique, ſingulis diebus tres oboli. Verba Xenophontis hæc ſunt. εἶναι δὲ καὶ τὰς συνθήκας οὕτως ἐχούσας, τριάκοντα μνᾶς ἑκάστῃ νηῒ τοῦ μηνὸς διδόναι, ὁπόσας ἂν βούλωνται τρέφειν λακεδαιμόνιοι. *Pacta quoque jam antea inita eſſe, in quibus diſertè contineretur, ut menſibus ſingulis, unicuique navi triginta ſolverentur minæ: eſſetque in arbitrio Lacedæmoniorum, ut quotquot vellent, inſtruerent.* Triginta minæ; ſeu, dimidium talentum Atticum, habet drachmarum tria millia; vel, obolorum millia octodecim. Hæc diviſa inter ducentos nautas, menſtruum ſtipendium faciunt, xc. obolorum; & diurnum, obolorum trium. Subjungit Xenophon: Cyrum poſt cœnam,

præbibentem Lyſandro, interrogaſſe; Quidnam maximè gratificari ipſi poſſet. Reſpondiſſe Lyſandrum: ſi nautæ cuique, ſingulis diebus, unum obulum amplius daret. Ab eo tempore, addit Xenophon, nautæ ſtipendium diurnum fuiſſe quatuor obolorum, quod antea trium fuiſset. εἰ πρὸς τὸν μισθὸν ἑκάστῳ ναύτῃ ὀβολὸν προσθείης. ἐκ δὲ τούτου, τέτταρες ὀβολοὶ ἦν ὁ μισθός, πρότερον δὲ τριώβολον. *Si ſtipendio cujusque nautæ obolum adjicias. Fuitque inde ſtipendium obolorum quatuor, quum antea trium fuiſſet.* Hæc verba, cum ſuperioribus collata, ducentorum nautarum, in ſingulis triremibus, numerum adeo certum faciunt, ut ne minima quidem dubitatio relicta ſit. Tria enim ſuperiori loco dicit Xenophon, pauciſſimis verbis. Primò, τριάκοντα μνᾶς, *triginta minas.* Deinde, ἑκάστῃ νηΐ, *cuique triremi.* Tertiò, τοῦ μηνός, *menſe quoque.* Hîc quartò addit, τριώβολον, *tres obolos.* Tribue triginta minas, ſeu 18000. obolos, in menſis dies; exſurgent 600. His iterum diviſis per tres obolos, habebimus 200. nautarum in ſingulis triremibus numerum. Clariùs Thucydides, ac Xenophon, rem ſuo ſeculo notiſſimam, ſignificare non potuiſsent; niſi, ſicut Herodotus, diſertis verbis, ducenos nautas ſingulis in navibus fuiſse, addere voluiſsent. Miratus itaque ſum, quum forte in Palmerium, qui horum locorum tum emendationem, tum explicationem tentavit, inciderem, quî ad tam abſurdam ſententiam devenire potuerit, ut ſtatueret, remiges ſimul ac milites in quaque navi, vetuſti illius modi, fuiſse ſolum centumquinquaginta. In Thucydidis locum ita ſcribit. *Numerus non quadrat, & immenſum quantum deficit. forent enim tantum in unamquamque triremem, tercentum & viginti ſeptem drachmæ in menſem, quod foret in diem decem drachmæ paulo plus. abſurdiſſimum. Sed aliter legendum eſt, & plures emendationes occurrunt. Vel enim legendum eſt,* ἐς γὰρ πέντε ναῦς τὰ πεντήκοντα, *nimirum in quinque naves tria talenta, quod erat unicuique nautæ plusquam triobolum diurnum: vel delendum* τὸ πεντήκοντα, *& idem erit. Vel ſi hoc non placet, pro* τρία τάλαντα *legendum* τριάκοντα. *Et quoquo modo ex his tribus emendationibus legatur, nihil emerget abſurdi,* Quid eſt hariolari, ſi hoc non eſt? Plures unius loci

emendationes profert. Quum ultimo, velut in tenebris oberrando, veram forte comprehendisset; illam tamen, nescio quâ caligine impeditus, agnoscere non potuit. Dicit, quoquo modo ex his tribus emendationibus legatur, nihil emerget absurdi. Certè, ex ipsius opinione, nihil veri. Quod præcipuè ex Xenophontéi loci explicatione adparet; ubi *Hinc*, inquit, *colligitur numerus epibatarum & nautarum in unaquaque nave. Scilicet centumquinquaginta numerus exurgeret, ni restringendus esset ob trierarchos, gubernatores, & alios, qui aliquo honestiori officio in nave fungebantur, qui procul dubio plus accipiebant quam cæteri.* Calculum ita posuit Palmerius. Triginta minas, seu obolos 18000. tribuit in triginta, quot sunt mensis dies. exsurgunt 600. Hunc numerum dividit per 4. obolos, quot singulis diebus novâ illâ largitione nautæ accipiebant. Proveniunt 150. nautæ. Contrà quàm facere debuerat, pecuniam ab rege dandam non auget, sed nautas minuit. Quid ergo petiit Lysander? Si centumquinquaginta nautis navigare posset, aut liceret; quid opus erat sollicitè instare de augendo nautarum stipendio? Sed hujus sententiæ absurditas quum apertissima sit ex suprà dictis, nolo hic plura addere: quamvis pluribus castigationibus ipsius verba indigerent. Porrò ex ducentis illis viris, qui antiquæ formæ triremi vehebantur, statuo centumoctoginta fuisse remiges. Ceteros viginti partim milites, partim ministerio alicui præfectos. Quippe præter trierarchum, & gubernatorem, fuére proreta, portisculus & tubicen. Quos, nescio, an non omnes quoque armatos fuisse credam, & adversus adpropinquantes hostes pugnasse: sicut thranitæ, ceu summi remiges, fecerunt, qui ad latus sedebant. qui Thucydidi propterea ἀντερέται, *pro-remiges* dicuntur. Hi enim milites erant, sed quod remos simul tractarent (id autem nonnisi à robustis viris præstari poterat) ideo & grandiori stipendio gaudebant. Ceterùm plenas remigum fuisse triremes, in quibus exiguo, nec tamen angusto spatio ordine sederent, docet nos Xenophon Memorabilium libro v. καὶ τριήρης δέ τοι ἡ σεσαγμένη ἀνθρώπων, διὰ τί ἄλλο φοβερόν ἐστι πολεμίοις, ἢ φίλοις ἀξιοθέατον, ἢ ὅτι ταχὺ πλεῖ; διὰ τί δὲ ἄλλο ἄλυποι ἀλλήλοις

εἰσὶν οἱ ἐμπλέοντες, ἢ διότι ἐν τάξει μὲν κάθηνται; ἐν τάξει δὲ προνεύουσιν; ἐν τάξει δ' ἀναπίπτουσιν; ἐν τάξει δ' ἐμβαίνουσι καὶ ἐκβαίνουσι; *Sed & triremis, remigibus instructa, quam aliam ob caußam vel hostibus terrori est, vel jucundum spectaculum sociis, nisi ob celeritatem? Quam aliam ob caussam nautæ sibi invicem molesti non sunt, nisi quod ordine sedeant? ordine procumbant, & ordine recumbant? nisi quod ordine conscendant & escendant?* Hic locus revera memorabilis est, cùm fabricam triremis, tùm remiges, qui ordine in ea sedent, & ordine omnia agunt, describens. Primùm dicit celeres fuisse. Celeritatem autem triremis habuit, partim à forma sua; quia longa fuit; partim à remigum multitudine; quippe σεσαγμένη ἀνθρώπων, instructa viris, probe repleta remigibus; robustis, & exercitatis. Deinde in tanta remigum multitudine nullas esse dicit dissensiones ac lites; quia ordine sedeant; hoc est, quia singuli, quantum satis sit loci, ab omni parte habeant. Inde enim fit, ut medii, nec qui ante ipsum sedet, pectori nimium adpropinquet; nec tergo, qui post ipsum; nec lateri, qui ad latus sedet zygita. Tertio, spectatu dignum tot remigum consessum dicit; quia ordine procumbant, remos simul propellendo in aquam; & item ordine recumbant, remos simul adducendo. Si enim præter ordinem, ut cuique videatur, remigare insistant remiges, ita ut thranita recumbere velit, quando procumbit thalamita; remumque suum zygita quoque alieno tempore moveat; repente ex illo ordinis neglectu pulsationes, clamores, ministerii impedimenta orientur. Denique addit, tantam remigum multitudinem ordine conscendere triremem, & ordine item escendere. Nisi enim id observetur, ut ordine navem ingrediantur; primùm thalamitæ, qui inferiora sedilia ad latus occupant; deinde thranitæ, qui sedilia superiora; denique zygitæ, qui medio navis ab utraque parte in transtris sedent; pulsationum, rixarum, vociferationum ac tumultuum omnia plena forent. Intrando pauci sua loca tenerent: quippe vi ad thalamitæ locum detruderetur thranita; & inter zygitas thalamita conspiceretur. Et festinatione illa importunâ non modo non citius ad loca sua descendent remiges, sed etiam

longe tardius, quàm si ordine, alii post alios ingrediantur. Exeundo quisque prævertere studebit; unde futurum est, ut remi partim frangantur, partim disjiciantur. Nec raro accidet, ut alii alios in mare deturbent, quod quisque aut locum, aut aliam commoditatem lucraturus sibi videatur, si prior sit. Impediendis utique remigum ministeriis, fovendæque omni nequitiæ foret ordinis contemtus. Has ob caussas inventum est, ut ordine omnia agere cogantur remiges. Ordo præcipue est, qui admirabiles facit triremes. Facit enim ut cito mare sulcent. Nec quidquam est, quod hostibus metum magis incutiat, quàm navium celeritas, si suæ tardiores sint; nec quod lætiores reddat socios, quia victoriam hoc ipso præcipiunt; quæ ab ordine bono, & virtute remigum, magna ex parte pendet. Omnia, ô mea uxor, inquit Ischomachus, ordo pulcra, facilia, imò admirabilia facit: contrà ordinis neglectus, fœda omnia, difficilia, & damnosa reddit. Atque hoc sequentibus temporibus, in grandibus illis navibus, quæ mille amplius remigum habebant, adhuc magis observari potuit. Alium porro locum Xenophontis adducam ex secundo Græcarum historiarum libro, qui manifesta reddat loca diversorum remigum in triremi. Κόνων δὲ, ἰδὼν τὸν ἐπίπλουν, ἐσήμαινεν, ἐς τὰς ναῦς βοηθεῖν κατὰ κράτος. διεσκεδασμένων δὲ τῶν ἀνθρώπων πάντων (ita scribendum censeo pro ὄντων, quod nullo sensu hic legitur) αἱ μὲν τῶν νεῶν δίκροτοι ἦσαν. αἱ δὲ μονόκροτοι· αἱ δὲ παντελῶς κεναί. ἡ δὲ Κόνωνος, καὶ ἄλλαι περὶ αὐτὸν ἑπτὰ, πλήρεις ἀνήχθησαν, καὶ ἡ πάραλος. Quæ ita verto : *Cono, quum hostium classem adnavigantem videret, dato signo ad naves revocabat, ut omnibus viribus iis subvenirent. Sed quod omnes copiæ dispersæ essent, factum est, ut navium aliæ binos remigum ordines acciperent; aliæ, singulos; aliæ, omnino vacuæ manerent. Cononis, septemque aliæ circa ipsum naves, plenæ in altum evectæ sunt; ut & paralus.* Leunclavius vertit : *naves aliæ binos habebant remiges; aliæ, unum.* δίκροτος ναῦς ipsi est, quæ binos remiges habet; μονόκροτος, quæ unum. errore immani. Ex binis remigibus ego facio centumviginti; ex uno, sexaginta. Pirkhemerus, quamvis inepte loquatur (neque enim ex triremibus, cujusmodi

omnes illæ Atheniensium naves erant, fieri poterant biremes, & uniremes) à vera tamen sententia propius abest. Classis Atheniensium, cui cum aliis præfectus erat Cono, constabat centum octoginta triremibus, in quibus triginta sex millia virorum navigarunt. Mirare hic, lector, reipublicæ Atheniensium potentiam; sed & ducum cœcitatem, qui recte monentem Alcibiadem audire noluerunt. Exscenderant è navibus nautæ ac milites, ut necessaria sibi compararent. Interim hostes adnavigant. Cono, signo dato, omnes revocat ad naves. Locus, unde necessaria petenda erant, duobus millibus passuum à statione navium aberat. Remigum multi atque militum, qui longius progressi fuerant, signum tuba datum non audiverunt. Et si vel maxime audissent, ad naves tam celeriter regredi non poterant. Proximi in naves suas irruunt. Ita factum, ut navium aliæ unum tantùm remigum ordinem acciperent, videlicet infimum. Credibile enim est, ejusmodi tempore, qui primi remigum naves intrarent, thalamitarum locum occupasse, ne ceteris, qui pòst accederent, impedimento essent, præsertim transtra complendo. Aliæ, in quas major remigum numerus confluxerat, duos ordines expletos habebant. Aliæ omnino vacuæ manebant. Omnes istæ naves captæ fuerunt, quod plenæ non essent; hoc est, quod justum remigum numerum non haberent, quem habere debuissent, si hostem effugere vellent. Neque enim duo remigum ordines, centumviginti remiges, sufficiebant, ut plenas Lysandri naves effugerent. quod hîc maxime adnotandum. Cono cum septem solùm navibus, quæ remigium omne receperant; & paralo, quæ speculatoria, & internuncia erat, adeoque celerrima, effúgit. Ita centumseptuagintauna naves captæ sunt, ob præfectorum quorundam aut cœcitatem, aut proterviam. Insignis plane hic locus est, & qui, si attente consideretur, tres remigum ordines in triremibus luculenter demonstret. Ex iis enim navibus μονόκροτοι erant, quæ infimum remigum ordinem, seu sexaginta remiges, receperant: δίκροτοι, quæ duos remigum ordines, seu remiges centum viginti. Atqui τρίκροτοι, τελέσι πλήρεις, omnes esse debuerant, quia triremes. Hinc quoque

illud colligimus, non trierarchorum arbitrio triremes fuisse utcunque plenas, sed necessario justum remigum numerum in iis adesse debuisse, ut cito navigarent. Absuerint decem, viginti summum, remiges, morbo aliisque casibus absumti; jam inter male plenas, & tardas illa triremis numerabatur. Nec rarò accidebat, ut quibusdam triremibus relictis, aut incensis, remigio earum reliquas explerent. Digna profecto historia hæc est, quæ diligenter expendatur, præsertim ab iis, qui in republica versantur. Ad quam quum & alia quædam monere possim, hoc opis nunc adferam, ut mendum unum, quod narrationem hanc satis obscuram facit, nunc tollam. Excusum ibi est: ἔλαβεν αὐτόθεν. Leunclavius vertit: *magna inde navium Lysandri vela sustulit*. Pirkhemerus: *ubi maximis Lysandri navium ablatis velis*. ineptâ sententiâ. Legendum censeo, ἐπεῖδεν pro ἔλαβεν, quo verbo hic locus redditur clarissimus. καταχὼν ἐπὶ τὴν ἀβαρνίδα τὴν λαμψάκου ἄκραν, ἐπεῖδεν αὐτόθεν τὰ μεγάλα τῶν λυσάνδρου νεῶν ἱστία. *ad Abarnidem Lampsaci promontorium adpulit, & magna inde navium Lysandri vela conspexit*. Ventus Lysandro secundus erat, ut velis quoque uti posset. Cono, qui instructam habebat triremem, ipse visurus num vera nunciarentur, promontorium Abarnidem superavit, viditque, cùm longius adhuc abessent, magna navium Lysandri vela. Nihil inde cunctatus, cum instructis octo navibus Cyprum fugit.

Ex iis, quæ hactenus attuli ex vetustis scriptoribus, satis certo constare puto, cujusmodi naves fuerint triremes. Transibo nunc ad quinqueremes, quæ vetustis illis temporibus admodum usitatæ fuerunt, cùm plerisque aliis maris mediterranei accolis, tùm præsertim Romanis, ac Carthaginiensibus. Polybius libro I. scribit, quinqueremem habuisse remiges trecentos, & armatos centumviginti. simul quadringentosviginti, tum remiges, tum milites. Porro Romanos trecentistriginta tectis navibus venisse Mesanam, Siciliæ urbem: & Carthaginienses trecentisquinquaginta hujusmodi navibus constratis tenuisse Lilybæum. Romanorum copias navales in iis navibus fuisse ad centumquadraginta millia virorum. Carthaginiensium autem am-

plius centenaquinquaginta millia. Totum locum accuratissimi scriptoris adponam. Neque enim ullum alium in omni antiquitate, cùm Græca tum Latina, clariorem habemus, ex quo certius colligere liceat, cujus magnitudinis fuerint quinqueremes. Hic cum præcedentibus veterum scriptorum locis, quibus triremium magnitudo exponitur, comparatus, discrimen inter illas naves luculenter ostendit. Unde porro conjicere possumus, quanto remigum militumque numero majores naves instruerentur, & armarentur. Verba Polybii hæc sunt. ἀνήχθησαν ῥωμαῖοι μὲν τριάκοντα καὶ τριακοσίαις μακραῖς ναυσὶ καταφράκτοις, κατασχόντες μεσήνην. καρχηδόνιοι δὲ πεντήκοντα καὶ τριακοσίαις ναυσὶ καταφράκτοις ἀναπλεύσαντες, λιλυβαίῳ προσέσχον. *In altum processerunt Romani trecentistriginta navibus longis tectis, adpulsi Mesanam. Carthaginienses autem trecentisquinquaginta navibus constratis in altum evecti, Lilybæum tenuerunt.* Naves intelligit Polybius quinqueremes utriusque classis. Paullo pòst. καὶ τὸ μὲν σύμπαν ἦν στράτευμα τούτων (τῶν ῥωμαίων) τῆς ναυτικῆς δυνάμεως, περὶ τέτταρας καὶ δέκα μυριάδας· ὡς ἂν ἑκάστης ἰδίᾳ νεὼς λαμβανούσης ἐρέτας μὲν τριακοσίους, ἐπιβάτας δὲ ἑκατὸν εἴκοσι. οἱ δὲ καρχηδόνιοι τὸ μὲν πλεῖον, καὶ τὸ πᾶν ἡρμόζοντο πρὸς τὸν κατὰ θάλατταν κίνδυνον. τό γε μὴν πλῆθος αὐτῶν ἦν ὑπὲρ πέντε καὶ δέκα μυριάδας, κατὰ τὸν τῶν νεῶν λόγον. ἐφ' οἷς οὐχ οἷον ἄν τις παρὼν καὶ θεώμενος ὑπὸ τὴν ὄψιν, ἀλλὰ κἂν ἀκούων, καταπληγείη τὸ τοῦ κινδύνου μέγεθος, καὶ τὴν τῶν πολιτευμάτων ἀμφοτέρων μεγαλομερίαν καὶ δύναμιν, στοχαζόμενος ἔκ τε τοῦ τῶν ἀνδρῶν, καὶ τοῦ τῶν νεῶν πλήθους. Casaubono interprete. *Erant omnino in hac classe militum ad centum millia & quadraginta : unaquaque navi remiges capiente trecenos : propugnatores verò centenos vicenos. Carthaginienses plurimum studii, atque adeo studium omne suum operamque in navalis prælii præparatione ponebant. at summa copiarum, pro numero quidem navium quas habebant, millia* CL. *superabat.ut nemo potuerit, non dicam præsens oculis spectare, sed ne audire quidem instantis periculi magnitudinem, & utriusque reipublicæ illius amplitudinem ac robur, quin stuperet attonitus, & navium & hominum motus numero.* Hæc, sicut cum admiratione ea narrat Polybius, revera

erant admirabilia. Ceterùm difficultas hîc quædam oritur in supputando virorum numero, secundum numerum navium. Dicit Polybius, Romanos in suis trecentistriginta navibus habuisse ad centumquadraginta millia virorum. Atqui trecentætriginta quinqueremes, si in singulis navigarint quadringentiviginti, habuére solum centumtrigintaocto millia. adeoque tres minus naves habuisse viderentur. Punicis autem illis copiis, ex eadem ratione, defuissent naves septem. quandoquidem trecentæquinquaginta quinqueremes accepissent solùm centumquadragintaseptem millia. Tollendæ huic difficultati duæ viæ sunt. Primum enim illud cogitandum, magnas ejusmodi classes non ita unius formæ navibus constare, ut non minores quasdam habeant; & quasdam reliquis majores. Quinqueremes quidem solas nominavit Polybius, numerumque virorum, qui in iis navigarent, iniit; quod pleræque omnes ejus formæ & magnitudinis naves essent. Sed & in Romana classe fuisse aliquas, quinqueremibus majores, docet sequentibus verbis Polybius, quando utrumque Romanæ classis præfectum hexerem habuisse scribit. Quod de Pœnorum fastu ac magnificentia magis cogitandum. Et supra narraverat, Annibalem, classis Punicæ præfectum, heptere vectum fuisse, quæ olim Pyrrhi regis fuisset. Minores, ob celeritatem, magnum usum habuére, cum explorandis hostium conatibus, tum nunciis ferendis in patriam: præterea vulneratis, ac jam mergentibus navibus subveniendo, enatantes recipiendo. Sed alteram ex hac difficultate emergendi viam adhuc planiorem puto. Videlicet ministrorum, qui necessariis quibusdam ministeriis adpositi essent, singulis in navibus adfuisse aliquos; ut & calonum, & id genus hominum, qui castra sequi solent; eosque summam ceteram explesse. Ex hoc Polybii loco discimus, in Punica illa classe fuisse centenaquina millia remigum, qui in tectis illis navibus, sub tabulato sedentes, remos solum tractarent in præliis navalibus. Militum in ea classe numerum adscendisse ad quadragintaduo millia, qui super tectis navium stantes pugnabant. Porro Romanam classem habuisse nonagintanovem millia remigum; & propugnatorum

trigintanovem millia & ſexcentos. Ingentes illæ copiæ ſunt, præſertim remigum, quæ in admirationem rapiunt etiam prudentes, & in publicis negotiis verſatos viros, nedum imperitam multitudinem, quæ vires illarum urbium expendere non nôrit. Certe noſtra tempeſtate vulgus navalium præfectorum mendacii crimen ſcriptori optimo, ac veritatis ſtudioſiſſimo, extemplo impacturus fuerit, ſi non alia, ſaltem illa ex cauſa, quod remigum tantum numerum habere ſtultum fuiſſe conſilium putabit, cum ventorum miniſterio, etiam illo tempore naves bellicæ uti potuiſſent. Tria autem fuerunt in illis claſſibus verè admiranda. Primum, CCCL. Carthaginienſium naves; & CCCXXX. Romanorum, quæ pleræque fuére quinqueremes: id eſt, naves longæ ad CL. pedes. Quæ ut magnis noſtri temporis bellicis navibus ceſſiſſent; quod & anguſtiores fuerint, & humiliores; inter validas tamen & magnas eas numerari poſse vel tabulati ratio, in quo centumviginti defenſores ſtare potuerint, evincet. Deinde CL. millia, & CXXX. millia virorum, majores copiæ videntur, quàm quas urbium facultates conſcribere & alere poſſent. Denique ingentes reliqui adparatus, & omnis generis commeatus, merito admirationem nobis movent. Sed & ipſi Polybio omnia hæc viſa ſunt admirabilia: qui ſub finem primi Punici belli ita ſcribit. ὁ μὲν οὖν ῥωμαίοις καὶ καρχηδονίοις συστὰς περὶ σικελίας πόλεμος, ἐπὶ τοιούτοις, καὶ τοιοῦτον ἔχε τὸ τέλος· ἔτη πολεμηθεὶς εἴκοσι καὶ τέτταρα συνεχῶς. πόλεμος ὧν ἡμεῖς ἴσμεν ἀκοῇ μαθόντες, πολυχρονιώτατος, καὶ συνεχέστατος, καὶ μέγιστος. ἐν ᾧ χωρὶς τῶν λοιπῶν ἀγώνων καὶ παρασκευῶν, καθάπερ εἴπομεν ἀνώτερον, ἅπαξ μὲν οἱ συνάμφω πλείοσιν ἢ πεντακοσίοις, πάλιν δὲ μικρῷ λείπουσιν ἑπτακοσίοις σκάφεσι πεντηρικοῖς ἐναυμάχησαν πρὸς ἀλλήλους. ἀπέβαλόν γε μὴν ῥωμαῖοι μὲν ἐν τῷ πολέμῳ τούτῳ πεντήρεις, μετὰ τῶν ἐν ταῖς ναυαγίαις διαφθαρεισῶν, εἰς ἑπτακοσίας· καρχηδόνιοι δὲ εἰς πεντακοσίας. ὥστε τοὺς θαυμάζοντας τὰς ἀντιγόνου, καὶ πτολεμαίου, καὶ δημητρίου ναυμαχίας, καὶ τοὺς στόλους, εἰκότως ἂν περὶ τούτων ἱστορήσαντας ἐκπεπλῆχθαι τὴν ὑπερβολὴν τῶν πράξεων. εἰ δέ τις βουληθείη συλλογίσασθαι τὴν διαφορὰν τῶν πεντηρικῶν πλοίων πρὸς τὰς τριήρεις, αἷς οἵ τε πέρσαι πρὸς τοὺς ἕλληνας, καὶ πάλιν ἀθηναῖοι καὶ λακεδαιμόνιοι πρὸς ἀλλήλους ἐναυμάχουν, οὐδ᾽ ἂν καθόλου δυνηθείη τηλικαύτας δυνάμεις εὑρεῖν ἐν

θαλάττῃ διηγωνισμένας. Caſaubono interprete. *His igitur legibus, atque hoc modo finitum eſt bellum inter Romanos & Carthaginienſes de Sicilia geſtum, poſtquam annos continuos* XXIV. *duraſſet. bellum, omnium quæ fando accepimus, longiſſimum, minime intermiſſum, denique maximum. quo quidem, ut reliqua certamina atque apparatus taceam, ſicut ante diximus, quinqueremibus amplius quingentis, ſi claſſem utramque in unam ſummam jungas: iterum non multo paucioribus ſeptingentis pugnatum eſt. Ac Romani quidem eo bello quinqueremes amiſerunt, cum iis quæ naufragiis periére, ad ſeptingentas. Carthaginienſes verò ad quingentas. Ut qui mirari ſunt ſoliti claſſes & prælia navalia Antigoni, Ptolemæi, ac Demetrii regum, hac cognita hiſtoria, merito rerum tunc geſtarum magnitudinem, cum ſtupore quodam ſint admiraturi. Quod ſi quis inire rationem velit differentiæ quæ eſt inter quinqueremes & triremes, quibus & Perſæ adverſus Græcos, & Athenienſes ac Lacedæmonii inter ſeſe prælia commiſerunt: nunquam omnino factum eſſe intelliget, ut tam immenſæ copiæ in mari certarent.* Egregia ſunt hæc omnia. Ad ultimum tamen judicium Polybii, quo Xerxis copias navales, & Græcorum, quibus inter ſe concurrerunt, ſimul minores facit iis, quibus Romani ac Carthaginienſes primo bello Punico decertarint, aliquid monendum eſſet. quod aliàs facturi ſumus. Ceterùm multa loca ex utriusque linguæ ſcriptoribus adduci poſſent, quæ de triremibus, quadriremibus, quinqueremibus, hexeribus, hepteribus, octeribus, enneribus, deceribus, mentionem faciunt, & has naves in præliis navalibus concurriſſe docent; ſed iis nunc omiſſis, quædam hîc producturus ſum de navibus, quæ deceribus fuerint majores. Salmaſius in Obſervationibus ad Jus Atticum ita ſcribit. *Quod ad uſum maris & belli attinet, vix majores quàm novem ordinum conſtructas & notas fuiſſe veteribus certum eſt.* Paullo pòſt. *Pollux lib.* 1. *cap.* 9. *de navibus, majores non recenſet novenis ordinibus, quas* ἐννήρεις *Græci appellabant.* Sed valde hîc errat Salmaſius. Polybium, Plutarchum, Livium, contra ipſum producere poſſumus. Sed &, quem adducit, Pollucem, cujus auctoritate hanc opinio-

nem ſuam firmare nititur. Si enim paullùm legendo progreſſus eſſet, incidiſſet in Ptolemæi quindecim ordinum navem. καὶ πτολεμαΐου ναῦς, πεντεκαιδεκήρης. Undecim remorum navis Demetrii mentionem facit Theophraſtus lib. v. cap. 9. μῆκος μὲν ἡ τῆς εἰς τὴν ἑνδεκήρη τὴν δημητρίου τμηθέντων, τρεισκαίδεκα ὀργυιῶν. *Longitudo cedrorum, quæ ædificandæ undeciremi Demetrii ſucciſæ ſunt, erat tredecim orgyiarum.* Hunc Theophraſti locum Plinius lib. XVI. cap. 40. ita vertit. *Maxima ea in Cypro traditur ad undeciremem Demetrii ſucciſa, centumtriginta pedum.* Sed hic locus corruptus videtur. neque enim putare poſſum, ignoraſſe Plinium orgyiæ menſuram. Scripſit ille; certe ſcribere debuit: *ſeptuagintaocto pedum.* aut, ſi ad Romani pedis menſuram hanc longitudinem reducere voluit. *octoginta unius.* Tredecim ordinum navis ejuſdem Demetrii bis meminit in ejus vita Plutarchus. ὁ γοῦν δημήτριος τότε δεινὰ μὲν ἡγούμενος πάσχειν, ἀδύνατος δὲ ὢν ἀμύνασθαι, προσέπεμψε τοῖς ἀθηναίοις, ἐγκαλῶν μετρίως, ἀξιῶν δὲ τὰς ναῦς ἀπολαβεῖν, ἐν αἷς ἦν καὶ ἡ τρισκαιδεκήρης. *Demetrius, qui ſe injuria quidem inſigni adfectum putaret, ſed non iis viribus, ut vindicare illam poſſet; miſit tunc ad Athenienſes, paucis ipſos reprehendens; poſtulans autem naves ſuas recipere, in quibus & illa tredecim ordinum erat.* Paullo pòſt. καὶ τὴν ἔντευξιν εὐθὺς ἄδολον, καὶ ἀνύποπτον, καὶ βασιλικὴν ἐποιοῦντο· πρότερον μὲν σέλευκος ἑστιάσας ἐπὶ σκηνῆς ἐν τῷ στρατοπέδῳ δημήτριον. αὖθις δὲ δημήτριος ἐκεῖνον ἐν τῇ τρισκαιδεκήρει δεξάμενος. *Et primus ſtatim congreſſus plane regius abſque omni dolo & ſuſpicione erat. Prior Seleucus in tabernaculo, quod in caſtris habebat, convivio excepit Demetrium. Rurſus autem Demetrius illum in triſcædeceri.* Paullò antè hæc verba leguntur: καὶ τὴν κόρην ἀναλαβὼν ἔπλει ταῖς ναυσὶ πάσαις εἰς συρίαν. *puellâ in navem acceptâ, omnibus navibus petebat Syriam.* Clariora hæc ſunt, quàm ut vel minimam dubitationem relinquant. Athenis in Macedoniam pervenerat hæc triſcædecéris. Ex Macedonia in Syriam omni claſſe ſua, in qua etiam erat hæc triſcædecéris, navigavit Demetrius. Remis igitur ingens ejuſmodi navis agi potuit. Et quæ dubitandi cauſſa eſſe poteſt, quin ſi hoſtis occurriſet, etiam hanc tredecim ordinum navem con-

cursuram fuisse credamus? Gravitas hujus navis remigum multitudine fuit compensata. minimùm enim habuit millequadraginta. Et ut ea celeritate esse non potuerit, quâ triremes; videmus tamen cum aliis, quæ in magnifici regis ea classe dubio procul fuerunt, deceribus, enneribus, ceterisque minoris formæ navibus pervenisse in Syriam. contrà ac Salmasius fieri posse putavit. Ptolemæum quoque, in magno illo navali prælio adversus Demetrium, quindecim ordinum navi vectum fuisse puto. Verba Diodori libro xx. uti nunc leguntur, hæc sunt; εἶχε δὲ (Πτολεμαῖος) τὰς πάσας ναῦς μακρὰς, ἑκατὸν καὶ τεσσαράκοντα. τούτων δ' ἦν ἡ μεγίστη, πεντήρης· ἡ δ' ἐλαχίστη, τετρήρης. στρατιωτικὰ δὲ πορεῖα ταύταις ἐπηκολούθει πλείω τῶν διακοσίων, ἄγοντα πεζοὺς οὐκ ἐλάττους τῶν μυρίων. *Omnes longæ naves quas habebat Ptolemæus, erant centum quadraginta. Harum maxima erat quinqueremis; minima, quadriremis. Vectoria amplius ducenta sequebantur, quæ non minus decem millia peditum portabant.* In his verbis magnum mendum latere puto, & pro πεντήρης, *quinqueremis*, scribendum esse πεντεκαιδεκήρης, *quindecim ordinum navis.* Emendationis caussæ hæ sunt. Una, quod absurdum videatur, quum multas hepteres haberet Demetrius, Ptolemæum, cui absque dubio satis exploratum fuit, cujus formæ naves ille haberet, non hoc studuisse, ut quinqueremibus majores naves compararet. Altera, quum sinistrum cornu Demetrii, præter triginta quadriremes, & alias quinqueremes, haberet septem hepteres, & decem hexeres; non videri credibile, Demetrii cornu dextrum, cum quo Ptolemæus concurrebat, quinqueremes duntaxat, minoresque naves habuisse. In tanta enim hepterum hexerumque copia, nisi plures quàm quas in sinistro cornu ordinaverat, habuisset Demetrius; inter duo cornua illas haud dubie distributurus fuisset. Atqui scribit Diodorus, Ptolemæi sinistrum cornu, cui præerat ipse, concurrisse cum dextro Demetrii; hoc autem non magno certamine vicisse, quod maximas secum naves haberet. συναγωνιζομένων αὐτῷ τῶν μεγίστων σκαφῶν. Quod si putemus, in dextro cornu Demetrium habuisse tantum quinqueremes, minoresque naves; Ptolemæum autem solum quinqueremes;

certamen binorum illorum cornuum fuisset inter naves, quarum maximæ essent quinqueremes. Quorsum igitur illa verba, τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, *navium maximas secum habebat Ptolemaus.* Πτολεμαῖος δὲ καὶ τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, καὶ τοὺς κρατίστους ἄνδρας ἔχων μεθ' ἑαυτοῦ, ῥᾳδίως ἐτρέψατο τοὺς καθ' αὑτὸν τεταγμένους· καὶ τῶν νεῶν ἃς μὲν κατέδυσεν, ἃς δὲ αὐτάνδρους εἷλεν. *Ptolemaus, qui navium maximas, fortissimosque viros secum habebat, facile in fugam vertit qui contra ipsum positi erant; naviumque alias suppressit, alias simul cum viris cepit.* Tertia, miram ordinationem videri potuisse, si omnes majores naves, quæ unius formæ erant (quippe quinqueremes) in sinistro cornu collocasset Ptolemæus; contrà autem minores omnes in cornu dextro. Quarta, peregrinam esse loquendi rationem, quâ utatur Diodorus. primum cum dicit, ἡ μεγίστη, ἡ ἐλαχίστη. *maxima, minima.* Meliùs enim dicturus fuisset, αἱ μείζους, αἱ ἐλάττους. *majores, minores.* Deinde, si ea sententia fuisset, potius dicturum fuisse: ἦσαν δὲ πᾶσαι πεντήρεις καὶ τετρήρεις. *Erant autem omnes quinqueremes, & quadriremes.* Itáque pro verbis, τὰ μέγιστα τῶν σκαφῶν, concinnius dixisset, τὰς πεντήρεις. Quare certissimum puto, scripsisse Diodorum, πεντεκαιδεκήρης, ubi nunc editum est πεντήρης. Bis hunc locum adduxit Salmasius, paginis 692. 722. nec ullam in eo difficultatem invenit. Quam ego non parvam deprehendi, sive rem ipsam considerem; sive verba, quibus Diodorus utitur. Sed ad quindecim ac sexdecim ordinum naves veniam, quæ sine controversia in usum belli ædificatæ fuerunt; non autem ut in navalibus, ostentationis tantum caussa ac magnificentiæ, collocarentur. Plutarchus in vita Demetrii, loquens de ejus magnificentia etiam in ædificandis magnis navibus, ita scribit. ἀλλὰ θέαν μόνην ἐκείνη παρέσχε. καὶ μικρὸν ὅσον διαφέρουσα τῶν μονίμων οἰκοδομημάτων φανῆναι πρὸς ἐπίδειξιν οὐ χρείαν, ἐπισφαλῶς καὶ δυσέργως ἐκινήθη. (Ita Aldus & Stephanus edidére; sed perturbatâ sententiâ. Scribendum, & distinguendum: καὶ τὸ μικρὸν ὅσον διαφέρουσα τῶν μονίμων οἰκοδομημάτων φανῆναι, πρὸς ἐπίδ.) τῶν δὲ Δημητρίου νεῶν οὐκ ἦν τὸ καλὸν ἀναγώνιστον. οὐδὲ τῷ περιττῷ τῆς κατασκευῆς ἀπεστεροῦντο τὴν χρείαν. ἀλλὰ τὸ τάχος, καὶ τὸ ἔργον ἀξιοθεατότερον τοῦ μεγέθους παρεῖχον. *Sed spectaculo illa* (Philopatoris tettaraconté-

ris) *ſolùm fuit, & quod parum ab ædificiis in ſolido fundatis differre videretur, ad oſtentationem, non autem ad uſum, magno labore ac periculo movebatur. Pulcritudo autem navium Demetrii conjuncta erat cum uſu, quem in navalibus certaminibus præbere poterant, nec curioſâ fabricâ opus ipſum impediebatur: ſed ob celeritatem, atque effectum, longè digniores contemplatione erant, quàm ob magnitudinem.* Paullo antè dixerat: οὐδεὶς γὰρ οἶδεν ἀνθρώπων οὔτε πεντεκαιδεκήρη ναῦν πρότερον, οὔτε ἑκκαιδεκήρη. *Nullus hominum nec quindecim ordinum navem, aut ſexdecim, ante illud tempus viderat.* Hæc verba perſpicue docent, & fabricatas fuiſſe naves, quas quindecim, aut ſexdecim verſus remorum agebant, & eam celeritatem habuiſſe, ut in pugnis navalibus adhiberi poſſent. Notabile enim hîc eſt verbum τάχος, *celeritas*, oſtendens, cum aliis, minoris formæ, adeoque celerioribus, navigiis per mare agi potuiſſe, nec opus fuiſſe, ut minores multùm inhiberent. Quamvis autem uſum ingentium harum navium, quem in præliis navalibus habere poterant, iis verbis ſatis oſtenderit Plutarchus; alio tamen ejuſdem loco, ubi regem narrat ſpectatorem in littore ſtetiſſe harum velut inſularum in mari moventium, idem confirmatum videbimus. μεγέθει μὲν γὰρ (τὰ ἔργα) ἐξέπληττε καὶ τοὺς φίλους. κάλλει δὲ καὶ τοὺς πολεμίους ἔτερπε. τοῦτο δὲ ἔτι (ita Aldus & Stephanus. ſed mihi reſcribenti ὅτι pro ἔτι adſentiet eruditus lector) μᾶλλον ἀληθῶς ἢ κομψῶς εἴρηται· καὶ τὰς μὲν ἑκκαιδεκήρεις αὐτοῦ, καὶ τὰς πεντεκαιδεκήρεις, ἐθαύμαζον ἑστῶτες οἱ πολέμιοι παρὰ τὴν γῆν αὐτῶν πλεούσας· αἱ δ' ἑλεπόλεις, ὡς θέαμα τοῖς πολιορκουμένοις ἦσαν, καὶ (ita pro ὡς reſcribo, quod totam periodum turbavit) αὐτὰ τὰ πράγματα μαρτυρεῖ. λυσίμαχος μὲν γάρ, ἔχθιστος ὢν δημητρίῳ τῶν βασιλέων, καὶ πολιορκοῦντι σόλους τοὺς κιλικίους (puto fuiſse, τῆς κιλικίας) ἀντιτεταγμένος, ἔπεμψε παρακαλῶν, ἐπιδεῖξαι τὰς μηχανὰς αὐτῷ, καὶ τὰς ναῦς πλεούσας. ἐπιδείξαντος δέ, θαυμάσας ἀπῆλθε. Quæ ita verto. *Nam & magnitudine opera illa amicis admirationem movebant; & pulcritudine etiam hoſtes delectabant. Hoc autem verè magis quam jactanter à me dici; & fuiſſe admirationi ſexdecim ac quindecim ordinum naves ab ipſo fabricatas, quum hoſtes in littore ſuo ſtantes eas remis agi viderent; turres*

que capiendis urbibus ab ipſo excogitatas ſpectaculo fuiſſe obſeſſis; ipſæ res teſtantur. Lyſimachus enim præ ceteris regibus Demetrio infeſtiſſimus, quum ipſi Solos Ciliciæ obſidenti oppoſitus eſſet, miſit ad eum, rogans, ut cùm machinas ipſi oſtenderet, tùm naves illas remis actas. & poſtquam oſtendiſſet, admirabundus abiit. Ita ſcribit Plutarchus, ac ſi ipſius quoque tempore fuiſsent, qui de harum navium fabrica & effectu dubitaverint. Sed & Lyſimachus rex, & milleni principes viri, qui de admirabilis hujus regis, Demetrii, navibus, ab ipſo primum fabricari cœptis, audiſsent, pro fabulis, & vanorum hominum figmentis illas habuerant, non credituri, niſi immanes illas naves, velut inſulas in mari natantes, ipſi ſuis oculis vidiſsent. Accedamus ad aliam ſexdecim ordinum navem, quæ duorum regum, Philippi ac Perſei olim fuerat, quamque duo fideliſſimi ſcriptores narrant ex Macedonia Romam actam. Polybius quoque ejus mentionem facit excerpta Legatione 142. his verbis. δι' ȣ̂ (κοίντȣ φαβίȣ μαξίμȣ) παρακομιϑέντες (οἱ τριακόσιοι τ̃ νέων καρχηδονίων) ἀσφαλῶς εἰς τὴν ῥώμην, συνεκλείσθησαν ὁμȣ̃ πάντες εἰς τὸ τ̃ * ἐκκαιδεκήτȣ νεώριον. Ita aſteriſco notavit verbum corruptum Caſaubonus, vertitque locum. *qui eos Romam tuto curavit deferendos; ubi fuerunt ſimul omnes in unum è navalibus concluſi.* Fulvius Urſinus ad hunc locum ita adnotat. *Opinor legendum eſſe,* εἰς τὸ ἐκκαιδέκατον νεώριον, *&c. quum enim plura eſſent Romæ navalia, ut ex Livio, & aliis colligitur; veriſimile eſt, numeris ea diſtincta fuiſſe, & unum, primum navale; alterum, ſecundum; & deinceps ex inciſis notis, ſignificari ſolita eſſe.* Obſcuro loco, quem duo doctiſſimi viri illuſtrare nequierunt, lucem neceſsariam inferemus, mutando literam unam, & item aliam fini adponendo; ut ex ἐκκαιδεκήτȣ fiat ἐκκαιδεκήρȣς. εἰς τὸ τῆς ἐκκαιδεκήρȣς νεώριον. *ſimul omnes in navale navis ſexdecim verſuum ſunt incluſi.* Gallicus interpres du Ryer ne quidem, quid navale hic eſset, expreſſit. *Il eut ſoin de les faire conduire ſeurement à Rome, où on les enferma tous enſemble dans un meſme lieu.* Trecenti illi juvenes Carthaginienſium pro obſidibus miſſi, incluſi ſunt in navale, & quidem maximum; quod illam multitudinem capere poſſet,

Hoc navale ante octodecim ferme annos paratum fuerat recipiendæ maximæ navium, quæ unquam Romæ visæ sunt, quâ Paullus Æmilius, captivum ducens regem Perseum cum liberis, & principibus Macedoniæ, per adversum Tiberim, Romam fuerat subvectus. Quo tempore trecenti illi obsides accederent, jam videtur fracta fuisse ea navis, quod nulli usui Romanis futura esset. In vacuum locum omnes illos juvenes Romani concluserunt. De hac nave, Romam actâ, duo præclarorum scriptorum loca adponam, ex quibus, quomodo Polybius restituendus esset, docti viri discere potuissent. Livii libro XLV. hæc sunt verba. *Paullus ipse post dies paucos regiâ nave ingentis magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant, ornatâ Macedonicis spoliis, non insignium tantum armorum, sed etiam regiorum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus; completis ripis obviam effusá multitudine.* Postea eodem libro: *Naves regiæ captæ de Macedonibus, inusitatæ ante magnitudinis in campo Martio subductæ sunt.* Livius, cùm dicit, *inusitatæ antè magnitudinis*, non videtur audisse de Demetrii heccædecéri; multo minus de triginta ordinum navibus Ptolemæi Philadelphi. Illud ex iis Livii locis discimus, ingentem illam navem per mare remis actam fuisse, adeoque præliis navalibus interesse potuisse. Quod adhuc clarioribus verbis explicat Plutarchus in vita Æmilii. καὶ κεῖθεν εἰς ἰταλίαν μετὰ τῆς δυνάμεως περαιωθεὶς, ἀνέπλει τὸν θύβριν ποταμὸν, ἐπὶ τῆς βασιλικῆς ἑκκαιδεκήρους, κατεσκευασμένης εἰς κόσμον ὅπλοις αἰχμαλώτοις, καὶ φοινικίσι, καὶ πορφύραις . . . . ὡς καὶ πανηγύρεων . . . . ἔξωθεν. ὥς τε . . . . . ὅν τινα θριαμβικῆς πομπῆς προαπολύειν τοὺς ῥωμαίους· τῷ ῥοθίῳ σχέδην ὑπάγοντι τὴν ναῦν ἀντιπαρεξάγοντας. Ita hic locus editus est ab Aldo & Stephano, variè mancus & corruptus; quem sic restituo. καὶ πορφύραις, παραπεμπόντων μετὰ πανηγύρεων τοῦ δήμου (aut, τοῦ πλήθους) ἔξωθεν. ὥς τε τρόπον τινὰ θριαμβικῆς πομπῆς προαπολαύειν. Et verto. *Æmilius inde cum copiis in Italiam transportatis, subvectus est per Tiberim regiâ nave sexdecim ordinum; armorum spoliis, palmisque ac purpurâ exornatâ; multitudine extrà magnâ frequentiá prosequente. Ut triumphalem quodammodo pompam Romani præciperent; qui na-*

vem pulsibus remorum sensim procedentem, velut triumphum in ripis ducerent. Locus splendidissimus, sed ab interpretibus adhuc magis mutilatus. Italicus interpres. *Quindi passando in Italia con l'essercito, navicò per il Tevere nella nave capitana da sedeci remi, ornata di armi, & di spoglie di nimici.* Sedeci remi, *sexdecim remorum*, vertit; cùm non minus esse potuerint quàm mille ducentioctoginta. Reges atque principes, qui mirabilia audire ac videre cupitis, spectate hîc navem ingentem, non modo formâ suâ, & tantâ remigum multitudine admirabilem, sed præcipuè vectoribus illustribus: victore Æmilio; captivo, rege Perseo, & Macedoniæ principibus, quorum proavi terrarum orbem subegerant. Hæc rerum humanarum vicissitudo est, ut ingens navis, tutandæ Macedoniæ à Philippo ædificata, in campo Martio à vermibus exederetur: ut Macedonum nomen, orienti tremendum, occidenti ludibrio esset. Hujus navis mentionem quoque facit Suidas. ἡ οὖ περσέως ναῦς, τά τε ἄλλα ἐξήσκητο μεγαλοφυῶς, καὶ τὴν εἰρεσίαν ἐπὶ δέκα ἓξ στοίχων εἶχε πεποιημένην. *Persei navis, cùm aliis rebus magnifica erat, tum remigium habebat in sexdecim versus exsurgens.* Hanc Persei navem eandem fuisse puto, quam pater ipsius, Philippus, habuit, cum bellum gereret adversus Romanos. Nam in conditionibus pacis, quas Philippo dederant Romani, hæc cum aliis quinque navibus excepta fuit, ne Romanis traderetur. Hoc nos docet Polybius IX. excerpta legatione. ὁμοίως δὲ (ἀποδιδόναι, quod hîc excidisse puto) καὶ τὰς καταφράκτους ναῦς, πλὴν πέντε σκαφῶν, καὶ τῆς ἑκκαιδεκήρους. Casaubono interprete: *item naveis omnes tectas, scaphis quinque exceptis, & una quam sexdecim versus remorum agunt.* Vocem σκαφῶν, vertit, *scaphis*; cum vertere debuisset, *navibus*. Stupendum in tanto viro hoc erratum est; non μνημονικὸν, sed ex rei, quam interpretari debuerat, ignorantia profectum. Hic genitivus casus est à σκάφος, ους. non autem à σκάφη, ης. τὸ σκάφος Polybio, aliisque, significat navem rostratam, tectam, magnam. Utitur hoc nomine, quando de quinqueremibus, hexeribus, majoribusque navibus loquitur. Libro XVI. de decére Philippi: καὶ τὸ σκάφος, καὶ τοὺς ἐπιβάτας τοὺς ἐν αὐτῷ, διέφθειραν.

magnam illam navem, omnesque ejus defenſores ſuppreſſerunt. Sed & eodem hoc caſu, qui Caſaubono errandi occaſionem dedit, ibi legitur : διὰ τῆς εἰς τὴν πολεμίαν ναῦν ἐμβολῆς λύσαντος τὴν συμπλοκὴν τῶν σκαφῶν. *quum impetu in hoſtilem navem ſolveret copulam navium.* Atqui una harum copulatarum navium erat octéris; altera, minor fuerit, quinqueremi minor eſſe nequiit. Pluries hoc vocabulum ibi reperitur. At ἡ σκάφη, *ſcapha,* navicula eſt, quæ magnam ſequitur. quâ utuntur, quando celeriter ab una nave ad alteram tranſire cupiunt, aut in terram exſcendere. Nonius Marcellus : *Scaphæ ſunt naviculæ, quæ majores naves conſequuntur.* Juſtinus lib. xxv. de Ptolemæo, Pyrrhi filio : *quem adeo ſtrenuum fuiſſe tradunt, ut prælio navali quinqueremem ex ſcapha cum ſeptem inſiluerit, captamque tenuerit.* Ex humili navicula in altam navem inſiluit. Octo armatos ſcapha illa portavit, adfuerint præterea quatuor remiges. Hinc ſcaphæ illius magnitudinem colligere licet. Certum autem eſſe, loqui Polybium de magnis navibus; non autem, de ſcaphis ſeu naviculis, ipſa res tantùm non clamat. Primùm enim præcedit, τὰς καταφράκτους ναῦς, *conſtratas naves.* At ſcaphæ inter naves, multo minus inter tectas naves, numerari nequeunt. Deinde, quam cauſſam fuiſſe putabimus, cur ſcaphas quinque ſolùm Philippo reliquerint ? Si res fuiſſent ex auro fabrefactæ, ingens earum pretium Philippum, ut hoc ſollicitaret, inducere potuiſſet. Jam nullam aliam cauſſam comminiſci poſſum. Quingentas ſcaphas, imò quinque millia ſcapharum Philippo, ex eo federe, parare licuit; quod abſque magnis navibus, in navali certamine, nullius uſûs eſſent. Si de lembis hîc ſermo eſſet Polybio, aliquâ tamen ratione lembi quinque excepti videri poſſent: quamvis federe illo lembos Philippo, qui ingentem eorum copiam habebat, Romani reliquerint. Hunc tam inſignis viri errorem, non ſuſtulit interpres Gallicus du Ryer; ſed, ut fieri ſolet, etiam ſuo auxit. Quippe non ſolum ſcaphas cum Caſaubono hîc vertit; ſed etiam ex ingenti illa ſexdecim ordinum nave, facit naviculam ſexdecim remorum. Ita enim vertit. (Que Philippe rendroit) *tous les vaiſſeaux couverts, excepté cinq barques & une qu'on me-*

noit à seize rames. Sed Livium hic videamus. Libro XXXIII. cap. 30. *Captivos, transfugasque reddere Philippum Romanis, & naves omnes tectas tradere; quin & regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sexdecim versus remorum agebant.* Nemo mancum hunc locum esse vidit. Hoc tamen vulnus non adeo difficile fuit & deprehendere, & sanare. Nullum mihi dubium, quin Livius scripserit. *& naves omnes tectas tradere, præter quinque, & regiam unam.* ut verteret hæc Polybii: ἀποδοῦναι τὰς καταφράκτους ναῦς, πλὴν πέντε σκαφῶν, καὶ τῆς ἑκκαιδεκήρους. Caussæ emendationis hæ sunt. Una, quod falsum alioqui diceret Livius; videlicet, tradidisse Philippum suam navem, quam sexdecim versus remorum agebant. Hoc enim adversatur Polybii verbis claris, quibus dicit, hanc regiam navem non esse traditam. Altera, quod quinque navium, quas Philippo concessas dicit Polybius, nullam alioqui mentionem Livius faciat; ideoque ademtas illi innuat. quod federis verbis, à Polybio expositis, adversatur. Tertia, hanc regiam Philippo ademtam non videri, quia filius ejus Perseus eam habuerit. Neque enim verisimile est, aut à Romanis eam navem postea redemisse Philippum; aut Perseum, ejusdem magnitudinis aliam ædificandam curasse. Erroris autem caussa ab voce *præter* fluxisse videtur, quam cùm obscurè scriptam librarius reperisset, deformatam putavit ex verbo præcedenti *tradere.* adeoque omittendam censuit. hinc reliqua fuére mutata. Accedit, quod hic sermo, *quin & unam*, nec Livio aliàs usitatus, nec ita usurpandus videatur. Sed caussas indagemus, quare quinque naves magnas, & vastam illam Philippo concesserint Romani. Omnes planè naves adimere, superbum videbatur senatui Romano; & intolerabile futurum regi magnanimo. Quare quinque magnas naves ipsi reliquerunt, quibus uti posset, si bello lacesseretur. Præterea concesserunt, ut naves apertas, quot vellet, haberet, præsertim celoces ac lembos. Neque enim prohibebantur hæ naviculæ. & magnum earum numerum habebat Philippus. Vastam illam heccædecérem facilè reliquerunt Romani, quod majoris admirationis quàm usûs esset. Hinc discimus; primò, majorum

navium in præliis navalibus maximam vim fuiſſe : lembos ſine majoribus navibus non multum potuiſſe. Roſtra enim harum naviculas illas, ſi adſequi poſſent, ſupprimebant. Deinde, Nullum populum, qui urbes habeat ad mare ſitas, victum videri poſse, quamdiu naves bellicas habeat. Quare Romani, ut velut alam unam Philippo præciderent, navalium virium præcipuum, naves, ipſi ademére : quemadmodum & poſtea Antiocho, cui alterum tantum tectarum numerum habere conceſſerunt, cùm propter potentem vicinum, Ægypti regem; tum quod tanto majus regnum ejus cenſerent. Verba fœderis inter Antiochum & Romanos, quum in utroque auctore, & Polybio, & Romano ejus interprete Livio corrupta ſint, hic reſtituam. Polybii excerptâ legatione xxxv. verba hæc ſunt. ἀποδότω δὲ καὶ τὰς ναῦς τὰς μακρὰς, καὶ τὰ ἐκ τούτων ἅρμενα, καὶ τὰ σκεύη. καὶ μηκέτι ἐχέτω πλὴν δέκα καταφράκτων. μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω ἐλαυνόμενον. μηδ' αὐτὸ πολέμου ἕνεκεν, οὗ αὐτὸς κατάρχῃ. Caſaubono interprete : *tradito & naves longas cum velis armamentisque earum. neve plureis quam decem naveis tectas habeto: nullam item, quæ triginta remis agatur habeto, neve minorem ex belli cauſſa quod ipſe illaturus erit.* Poſteriora verba corrupta puto, hoc modo corrigenda : μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω πλὴν ν̄ μόνων. μηδ' αὐτὰ πολέμου. *neve triginta remorum actuarias, præter quinquaginta. nec eas ex belli.* Livii ex libro XXXVIII. cap. 38. hæc ſunt. *Tradito & naves longas, armamentaque earum : neve plures quam decem naves actuarias, nulla quarum plusquam triginta remis agatur, habeto : neve minorem, ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit.* Quæ ita emendanda cenſeo. *Tradito & naves longas, armamentaque earum : neque plures quàm decem naves tectas; & quinquaginta actuarias, quæ triginta remis agantur, habeto : ne has quidem ex belli cauſſa, quod ipſe illaturus erit.* Appianus Syriacis ejuſdem federis pauca recitat, ubi eorum, quæ ad naves pertinent, meminit his verbis. ναῦς δὲ καταφράκτους δυόδεκα ἔχειν μόνας, αἷς ἐς τοὺς ὑπηκόους πολέμου κατάρχειν. πολεμούμενον δὲ καὶ πλέοσι χρῆσθαι. *Naves tectas* XII. *ſolùm habeto, quibus, ſi bellum iis inferat qui in ditione ejus ſunt, utatur : pluribus autem*

uti licebit, ſi bello petatur. Pro κατάρχειν, ſcribendum, κατάρχοντα. deinde πλείοσι. præterea δέκα ſcribendum pro δυόδεκα, Polybius & Livius evincent. Sed hæc diligentius inſpiciamus. In ipſam curiam Romanam nos intraſse cogitemus, ubi trecentos amplius ſenatores, de ferendis Antiocho pacis legibus deliberantes audiamus; atque unum ex iis ita diſserentem. Hoc inprimis, patres conſcripti, providendum nobis eſt, ne primo quoque tempore rebellare poſſit Antiochus, regum noſtra tempeſtate potentiſſimus. Carthaginienſes primo bello viceramus: ſed, quod naves ipſis reliquiſsemus, non pacem à nobis petiiſse viſi ſunt, ſed inducias; ut vires, tam diuturno bello attritas, recuperarent. Quid de rege ſuperbo, qui magni nomen apud ſuos conſecutus eſt, qui Aſiæ maximam partem retinebit, ſperabimus? Scilicet uno atque altero prælio, terrâ marique victus, Carthaginienſibus modeſtior, de tentanda rurſus belli fortuna nunquam conſultabit? ſed ultra Tauri juga emotus, perpetuo in otio, & ipſe, quamvis jam ſenior, & ſucceſsores ejus tranſigent? Regum animos, & adſentationes aularum ignorat, quisquis hæc ſibi perſuadebit. Et ut adverſus nos nihil moturus ſit, vicinum Ægypti regem ſpectate, cum quo hereditarium ipſi bellum eſt de Cœle Syria, & Cypro, aliiſque provinciis & urbibus. Metuendum nobis erit, ne eò bellum transferendo, toto illo regno, quod ab effeminatiſſimo rege nuper adminiſtratum novimus, aliquando potiatur. Cognovimus ex hoc bello, quod cum Antiocho nunc geſſimus, Deûmque benignitate feliciter perfecimus, quæ vires ipſius fuerint: quid maximè in utriſque copiis, tam navalibus quam terreſtribus robuſtum fuerit ac vegetum. Ut de ceteris nihil dicam, navales utique vires ita accidendæ ſunt, ut nihil inde in poſterum metui poſſit. Audiviſtis forte (quamquam nemo noſtrum eſt, qui non & patres noſtros, atque hunc ſenatum, idem de rebus noſtris ſemper judicaſse nôrit) quod conſilium apud hunc regem fuerit Annibalis; qui centum tectas naves, decem millia peditum, & mille equites ſibi depoſcebat, ut bellum rurſus in Italiam transportaret. Fortunam equidem populi Romani fuiſse puto, quod ignavo regi à

vaferrimo imperatore fuerit datum. In Italiam hic transvectus, alios populos debellando; aliorum fidem sollicitando; Gallis, infestissimis hostibus, se conjungendo; iterum de Italia, de nostra possessione, de aris focisque, cum acerrimo imperatore nos pugnare coëgisset. Iterum infesta signa, quod omen Dii prohibeant, è muris nostris, circa urbem vagantia conspiceremus. Naves, patres conscripti, naves sunt, quibus imperia in longinquas terras transportantur; quibus exercitus volant. Nisi navales vires habeat mari vicinus populus, quotidie aut servitutem, aut jugum metuere debet, quod vel remotissimus populus, qui navibus accedere possit, imponat. Sed nostras ipsi res inspiciamus, patrumque nostrorum consilia, qui primi mare intrare ausi sunt. Navibus perveniendum fuit in Siciliam, angusto licet freto ab Italia distantem. Navibus Sardiniam obtinuimus & Corsicam. & in Hispaniam denique navibus penetravimus. Absque his fuisset, adhuc forsan in Italia hærentem horreremus Annibalem, quem P. Scipio, transportando bellum in Africam, ex Italia retraxit. Nostris artibus adversus nos nunc uteretur Antiochus; &, funestissimus nobis bellator, Annibal. De navalibus igitur viribus huic regi prorsus adimendis (quamvis crudele id videri possit, & superbo regi intolerabile) salutare & nobis, & ipsi, consilium ineamus. Hoc certè eo consequemur, ut in Europam transire nequeat: ut, si inquietus animus ad bella ipsum rapiat, cum vicinis luctetur: quæ certamina spectabimus nos, & quando placebit, dirimemus. Nisi hac in re caveamus nobis, vereor ne brevi perditas vires recuperet, cui Syriam relinquimus, & cum illa urbes, re maritima celeberrimas, Tyrum, Sidona, Aradum, & integram Ciliciam. Quare omnes in præsentia naves longas censeo ipsi adimendas, ne brevi rebellare possit, pœnitentiâ ductus, ac petitæ pacis ignominia. In concedendis autem navibus, quas in posterum parare possit, quum ad regni ipsius magnitudinem respiciemus, tum ad imperii nostri securitatem. Carthaginiensibus, belli Punici secundi fine, ex omnibus longis navibus decem triremes reliquimus. Philippo nuper tectas omnes naves ademimus, præter

quinque, & inhabilem illam ſexdecim ordinum navem. Nec tantùm lembos, priſtes ac myoparones habere conceſſimus, ſed & apertas omnes; triremes & triemiolias. Huic in præſentia ex longis nullam relinquendam arbitror; ſed concedendum, ut parare ſibi rurſus poſſit, tectarum quidem duplum numerum; & lemborum quantum habere volet, quibus utatur bellum aliis inferendo. Sed in tam exiguo longarum numero ingentem vim minorum navigiorum ſibi comparabit, quæ proxime ad longas accedant? Finiamus illorum magnitudinem remigum numero. Nam omnia minora navigia adimere velle, verendum nobis, ne ſuperbius noſtrum factum videri poſſit, quàm ipſi periculoſius. Habeat lemborum quemcunque numerum: nec tamen, quod Philippo conceſſimus, navigia citra triremium magnitudinem ipſi omnia concedamus. Navium, quæ triginta remis agantur, habeto quinquaginta, aut eum numerum, quem vos cenſueritis; ſed ea lege, ſi bellum ipſi inferatur (potentem enim vicinum habet, Ægypti regem) ſed harum uſum ipſi adimamus in bello, quod ipſe aliis inferet. Ita nuper ademtis Nabidi, tyranno Lacedæmonis, omnibus navibus, conceſſiſtis duos ſolùm habere lembos. Verùm ne illos, quot vellet, remigibus inſtrueret, quo ipſo celerrimi futuri erant, & ad latrocinia agenda aptiſſimi, ſexdecim ſolùm remis ſingulos agi voluiſtis. Hanc equidem, patres conſcripti, certam nobis rationem relictam puto conſtringendi ferocem regem, qui nuper Aſiæ opibus fultus, de terrarum orbis imperio, ſolus certamina nobiſcum ſuſcepturus videbatur. Hujusmodi quædam in ſenatu Romano dicta fuiſſe putabimus. Quàm prudenter autem ſenatus in conditionibus Philippo datis hæc adſcripſerit, eventus docuit. Hujus enim filius Perſeus mari deinde nihil potuit, quod illæ vires nimium minutæ eſſent. Nec cum bellum adverſus Romanos pararet, de navibus magnis ædificandis cogitare debuit; quod Romani id non paſſuri fuiſſent. Quamquam in legibus pacis, Philippo datis, non adſcriptum fuerit, ne unquam alias magnas pararet. Itaque Perſeus ſolùm habuit claſſem lemborum quadraginta, & quinque priſtium; ad latrocinia agenda habilem; ſed quæ plurium trire-

mium occurſum vitare debuerit, ſicut ob celeritatem potuit. Videamus nunc Polybii verba, in quibus tria notanda ſunt. Unum, quod omnes naves longas dicit ademtas. Non dicit, ademtas fuiſſe tectas, hoc eſt, quinqueremes, majoresque naves; ſicut in fœdere Philippi adſcriptum fuerat. Ita enim apertas omnes, quæ etiam longarum nomine comprehendebantur, id eſt, triremes apertas & triemiolias, conceſſiſſent. Ergo omnes longas, cum velis, & armamentis, Antiocho ademerunt. Eam vim hæc conditio habuit, ut, quum navium præcipuum robur ipſi eſſet ademtum, de rebellando, & multo minus de bello in Italiam, aut Galliam tranſportando, nulla conſilia agitare poſſet. Alterum; conceſſiſſe Romanos, ut in poſterum comparare ſibi Antiochus rurſus poſſet decem tectas. id eſt, cujuscunque magnitudinis naves: ita ut, ſi omnes voluiſſet facere deceres, ex hac lege potuiſset. Non dicit, decem longas, ut includeret triremes & triemiolias. Sciebant enim Romani, ſi longarum aliquot uſum concederent, majoris potius inter longas formæ, quàm minoris habiturum regem. Hæc conditio eam vim habuit, ut ne vicinis quidem, navibus deſtitutus, bellum inferre poſſet. Quippe decem illæ, à Romanis conceſſæ, priùs ædificandæ erant. Tertium eſt; quinquaginta naves triginta remorum habere potuiſſe Antiochum; ſed ea conditione, ſi non inferret bellum; ſed bello ab alio peteretur. Nunc émendationum rationes adſcribam. Et primùm quidem ejus, quâ Polybium hoc loco reſtituimus. Verbum ἐλαυνόμενον malè conjungi puto cum præcedente τριακοντάκωπον. Primò enim tacite ſignificare videtur, ac ſi τριακοντάκωπα alia eſſent μὴ ἐλαυνόμενα quod utique erroneum. Uti ſi quis Latinè diceret, conceſſas fuiſſe actuarias, quæ agerentur; ineptè aliquis opinaretur, alias eſſe actuarias, quæ non agerentur. Quippe vocabulo actuaria jam incluſum eſt adjunctum verbum; ſicut nomine τριακοντάκωπον, verbum ἐλαυνόμενον. Quare hoc verbum ἐλαυνόμενον non puto ſcriptum fuiſſe à Polybio, ſed ex errore natum. Deinde, quia præcedit ναῦς, non autem πλοῖον, ſcribendum hîc fuerit ἐλαυνομένην, non autem ἐλαυνόμενον. Tertiò notandum, quod emendatio mea proxime ad literas corrupti verbi

accedat. quod illi, qui libros veterum manu ſcriptos legerunt, melius expendent. Neceſſariam autem eſſe hanc emendationem, quâ numerus τῶν τριακοντακώπων exprimitur, oſtendit epitomator Appianus, & hîc quodammodo paraphraſtes, qui diſertè inquit, conceſſiſſe Romanos, πολεμεῖν μὴ πλείοσι ναυσὶ (δηλαδὴ τριακοντακώποις) δέκα. Ceterum, ſi quis non literam ν̄ numeralem fuiſſe putare velit, ſed proximam ο̄, cum eo, ut de re incerta, contendere nolim. Scribo quoque αὐτὰ pro αὐτό. Mutatum enim illud eſt, ob fictum præcedens verbum ἐλαυνόμενον. Caſaubonus, corruptam Livii ſcripturam ſequendo, pro αὐτὸ videtur emendandum cenſuiſſe μικρότερον (πλοῖον) aut, ἀκάτιον. Sed ferri hanc lectionem non poſſe, paullò poſt clarius perſpicietur. In Livii verbis plura ſunt reſtituenda. Primum excidiſſe puto verbum; *tectas*. Id autem neceſſario reſcribendum eſſe, evincit primo verbum Græcum καταφράκτων, quod ob cauſſam ſupra dictam exprimendum erat. Deinde, quia rem falſam alioqui narraret Livius. Certum enim eſt non modo Nonii auctoritate, ſed & ex aliorum ſcriptorum locis, ubi actuariarum mentio fit, minora navigia fuiſſe actuarias, quæ inter longas recenſeri nequiverint. Nonius: *Actuariæ, naviculæ celeres; dictæ, quod citò agi poſſent.* Sall. Hiſt. lib. II. *Ad hoc pauca piratica actuaria navigia.* Additum, *piratica*, clarè oſtendit minora fuiſſe. Piratarum maximæ fuére hemioliæ: frequentis uſûs, myoparones. Livius Lib. XXV. *In hoc tumultu actuariæ naves, inſtructæ jam ante, circumvectæque, ad Naſum armatos exponunt.* Quare decem actuarias, tanquam navalium virium præcipuum robur, Antiocho conceſsas putare, Antiochum Romanos ludibrio habuiſſe planiſſime oſtenderet. Deinde excidiſſe puto, *& quinquaginta.* Numerus enim τῶν τριακοντακώπων, *actuariarum*, exprimendus fuit, ſi habere eas conceſſerunt. Quinquaginta autem fuiſſe, ſatis probabili conjectura ex Polybii reſtituta ſcriptura colligi puto. Et actuariam interpretatus videtur Livius Græcum τριακοντάκωπον. Tertiæ emendationis, *ne has quidem*, tres cauſsas producere poſsum, quarum quæque illam adſtruat. Prima eſt, quod Græca μηδ᾽ αὐτά, ita vertere debuerit Livius.

Altera, quod vetus lectio, *neve minorem*, frivolam sententiam redderet. Quod qui navalem rem, præsertim veterum, cognitam utcunque habet, æstimare possit. Quid enim alienius ab omni ratione dici hîc posset, quàm decem duntaxat actuarias habere potuisse tantum regem? &, quod stultum videri debet, præterea ne lembum quidem, aut pristem, si bellum alteri inferat? Puto Joppitarum, aut Jamnensium, qui in Antiochi ditione erant, classes, de quibus in Maccabæorum libro II. legimus, plurium navigiorum fuisse, quàm quæ hîc à Livio, ex illorum sententia, Antiocho concessa, memoretur. Omnibus navibus; parvis, magnis; Antiocho interdixisse Romanos, & ipsis, & huic regi gloriosius fuisset; quàm decem actuarias reliquisse, quæ ne quidem inter longas recenseri mererentur. Tertia, quod qui pro *minorem* legunt *monerem*, ex ignorantia vetustæ rei navalis in illum errorem lapsi sunt. Nec meliorem hoc nominis sententiam nobis reddit, quàm quod prius legebatur. Sed tamen videamus. μονήρης, *moneris*, sicut διήρης., τριήρης, & cetera, compositum, significat quodcunque navigium, parvum, magnum, uno duntaxat remorum versu, ab utroque latere, instructum. Nam & pentecontorus, quinquaginta remorum navis, fuit moneris. Et τριακοντάκωπος ναῦς, quæ triginta remis agitur, moneris est. Sed & scapha, quæ à duobus, aut quatuor, impellitur, moneris dicitur. Xenophonti μονόκροτον, *monocrotum*. Unde planum est, vocem moneris non significare propria significatione minus navigium (quamvis revera minora omnia, cum longis comparata, fuerint, utpote quæ unum remorum versum solùm haberent) sed hujusmodi, quod à singulis lateribus, uno remorum versu solum agatur, sive parvum sit, sive magnum. Itaque hanc sententiam habemus. Omnibus moneribus, hoc est, minimis etiam naviculis interdictum fuisse Antiocho. Solis uti licuisse tectis navibus decem, si alteri bellum inferret. Egregia vero sententia, quæ tacite illud diceret: Antiochum navibus uti, quando alii regi, aut populo bellum inferret, noluisse Romanos. Mea autem opinio est, concessisse Romanos, ut decem navibus tectis uteretur,

quando alteri bellum inferret; & præterea lembis, ac minoribus naviculis quot vellet. De triginta remorum navibus divisisse sententiam, ut iis uteretur, quando ab altero bellum ipsi inferretur; non autem uteretur, si bello alium peteret. Porro vocabulum *moneris*, nescio an ab ullo Latino scriptore usurpatum inveniatur. Themistius oratione x. κλωπείας δὲ καὶ κακουργίας ἐν τοῖς μονήρεσι πλοίοις ποιούμενοι. quod quâ significatione hîc accipiatur, alio loco sum docturus. Ex his igitur constat; primo, errare Gronovium, dum putat, Antiochum non tradidisse omnes naves longas, sed aliquas retinuisse. Ita enim scribit ad hunc Livii locum: *Dixerat, tradito naves, non definito numero. neque omnes tamen addidit, ut maximam partem significaret, & quia mox finiturus erat numerum longarum, quas ei liceret retinere.* Hæc sententia Polybio, Livioque, adversatur. Nam si id, quod Gronovius opinatur, significare voluisset Polybius, ita scribere debuisset: ἀποδότω δὲ καὶ τὰς ναῦς τὰς μακρὰς, καὶ τὰ ἐκ τούτων ἄρμενα, καὶ τὰ σκεύη, πλὴν δέκα καταφράκτων. Omissis verbis, καὶ μηκέτι ἐχέτω, ut quæ locum hîc habitura non fuissent. Livius quoque ita interpretatus fuisset: *Tradito & naves longas, armamentaque earum, præter decem naves tectas.* omisso verbo, *habeto.* Sed cum illa federis sententia non esset, consideratè prior scripserat Polybius, quod vertit deinde Livius: *neque plures habeto.* hoc est: in posterum, quando ad naves rursus ædificandas animum adjiciet Antiochus, hoc cogitet, decem tantùm tectas habere concessum esse; ideoque plures non ædificandas. Porro Dialectici quoque statuunt, hoc sermone: *tradito naves longas*, intelligi, *omnes longas naves tradendas esse.* Deinde errant; Casaubonus in versione Polybii, & Gronovius in sua emendatione, dum statuunt Antiocho non concessum fuisse, ut actuariam triginta remorum haberet. Sed si illud dicere voluisset Polybius, quis non videt, scripturum fuisse: μηδὲ τριακοντάκωπον ἐχέτω. omisso verbo, ἐλαυνόμενον. quam difficultatem neuter animadvertisse videtur. Errant tertiò, qui *monerem*, tanquam commodum verbum hic laudant, Ursinus & Gronovius. Errat quartò Salmasius, dum nimio emendandi studio Appia-

num hic depravat. Nam pro καταφράκτους, quod rectè legitur in Appiano, & cujus interpretatio in Livio aut excidit, aut corrupta est, malè putat scribendum, κατελάτους, aut κατερέτους. quod utrumque compositione barbarum vocabulum est. Sed & quinto errat Gronovius, qui in iisdem Appiani verbis, sermonem probum mutat, & σολοικίζοντα substituit. neque enim Græcum est, πολέμου κατέχειν. Idem denique errat, dum Polybii verba, μηδ᾽ αὐτὸ, putat significare, *ne hoc quidem numero.* quum numeri mentio nulla præcesserit. Quæ ad hunc Livii locum scripsit Schefferus pag. 82. De militia navali; qualia sint, ex hac nostra emendatione eruditus lector perspiciet. Hæc ad difficilem sane locum, & ferme desperatum, adnotare nunc voluimus. Ceterum quæ hactenus clarè exposita sunt, non modo de triremibus & quinqueremibus; sed etiam de navibus, quæ deceribus majores erant; hoc, spero, tandem efficient, ut nemo in posterum futurus sit, qui de magnis veterum navibus, remigumque in illis multitudine, dubitare audeat. Nam aut ignavum se lectorem prodet, qui adducta loca, & argumenta evidentia, excutere noluerit; aut stupidum, qui hujus rei veritatem perspicere nequiverit. Magnis igitur remigum copiis opus habuére veteres ad naves bellicas instruendas. Et delectum eorum non minus quàm militum instituebant. Cassius epistolâ ad Ciceronem: *Delectum remigum, magnâ contumacia civitatum, tamen satis celeriter habuimus.* Quorsum autem ista, nisi multa millia remigum se conscripsisse significare vellet. ut qui saltem quindecim millia remigum in octoginta navibus longis, & partim tectis, habiturus esset. Hæc tamen res adeo præter opinionem etiam doctorum fuit, qui remiges ad minora navigia & scaphas ablegarunt, ut interpretum nonnulli in Ezechielis loco, cap. XXVII. v. 8. non remiges intelligerent, sed nautas, onerariarum pręcipue ministeriis occupatos. Ita enim versio Anglica: *The inhabitants of Zidon & Arvad were thy mariners: thy wise men, ô Tyrus, that were in thee, were thy Pilots.* Sed ipsa curiosi prophetæ verba videamus.

יֹשְׁבֵי צִידוֹן וְאַרְוַד הָיוּ שָׁטִים לָךְ חֲכָמַיִךְ צוֹר הָיוּ בָךְ הֵמָּה חֹבְלָיִךְ׃

LXXXIV.

Habitatores Sidonis & Aradi fuerunt remiges tui : ſapientes tui, ô Tyre, fuére in te, ut eſſent gubernatores tui. Tyrus, urbs mercaturâ florens, cùm in parva inſula ſita eſſet, multitudinem omnem opificiis occupatam habebat. Itaque belli tempore, ab vicinis, Sidoniis & Aradiis, rei navalis peritia non minus florentibus, remiges, ad implendas ſuas triremes, accipiebant divites Tyrii. Nec male ex hoc prophetæ loco colligeremus, certum quotannis ſtipendium duabus illis urbibus pendiſſe Tyrios; ut & de remigibus, ſi quod repente bellum oriretur, certi eſsent; & benevolentiam illarum ſibi obligatam haberent. Duo autem illa, quorum meminit propheta, naves bellicæ maxime requirebant; remiges & gubernatores. Remigum virtus ac peritia magnum momentum adferebat ad victoriam : gubernatoris autem ſcientia neceſsario requirebatur. Quin per שטים intelligàntur remiges, κωπηλάται, dubium eſſe nequit, ſi, quæ hactenus explicavi, bene conſiderentur. חובלים ſunt rectores navis, trierarchus, & gubernator. Hos duos, qui navem bellicam gubernabant, ſapientes vocat propheta. רב החובל Jonæ cap. 1. v. 6. dubio procul eſt magiſter navis; aut eo non præſente, gubernator. uti & recte habet vulgata. Rabbinis, ראש הספינה. Nihil enim obſtat, quin ipſum gubernatorem ad Jonam deſcendiſſe credamus, ut expiſcaretur omnia : præſertim quod in magna tempeſtate gubernaculum funibus alligare ſoleant, ne moveatur. Et notandum, navem iſtam, quâ Jonas vehebatur, rotundam fuiſſe; quam & Cyrillus, commentario in hunc prophetam, rectè vocat ὁλκάδα, *onerariam*; quæ velis, non autem remis, uteretur. מלחים ſunt ἐπιβάται, in nave bellica; & vectores, in oneraria. Diſcrimen horum trium vocabulorum oſtendere videtur Propheta eodem hoc capite v. 29. וְיָרְדוּ מֵאָנִיּוֹתֵיהֶם כֹּל תֹּפְשֵׂי מָשׁוֹט מַלָּחִים כֹּל־ חֹבְלֵי הַיָּם אֶל־הָאָרֶץ יַעֲמֹדוּ׃ Interpretes LXX. καὶ καταβήσονται ἀπὸ τῶν πλοίων αὐτῶν πάντες οἱ κωπηλάται σου, καὶ οἱ ἐπιβάται, καὶ οἱ πρωρεῖς τῆς θαλάσσης ἐπὶ τὴν γῆν στήσονται. Vulgata : *Et deſcendent de navibus ſuis omnes qui tenebant remum, nautæ & univerſi gubernatores maris* (addit Hieronymus, *ſive vectores, & proretæ*; ex

versione LXX. οἱ ἐπιβάται, καὶ οἱ πρωρεῖς) *in terra stabunt.* Uterque interpres non vidit, prophetam loqui de navi bellica. Primum enim nominat remiges, qui maximum numerum in navi bellica efficiebant. Deinde milites, super constrata navi stantes. quos Græci ἐπιβάτας vocant. Denique rectores navis, trierarchum & gubernatorem. Gradatim à maxima multitudine, sed inhonorata; ad pauciores numero, sed honoratiores progreditur. Sed hæc latius excutere non est hujus loci. Rabbini per חובלים intelligunt omnes ministros navis; cum gubernatorem, tum ceteros nautas.

חובל נקרא מושך חבלי הוילון במשפט וצריך למשכם בחכמה לקבל הרוח במשפט ואחד הוא הרב פרנס הספינה המלמד שאר החובלים למשוך כפי מה שיראה והוא האוחז הקברניט הנקרא ט״מון בלעז וכן מנהיג הספינה להדריכה הדרך אשר יראה וכל זה בחכמה:

Chobel *vocatur, qui veli funes convenienter regit. Illos enim scienter adducere, necessarium ministerium est, ut ventus recte colligatur. Est autem unus ex iis princeps, gubernator navis, qui & ceteros docet, quæ usus poscit, & clavum* (Hispani el timon vocant) *tenet, ut certum cursum navis teneat, & ad propositum locum perveniat.* Qui hæc scripsit Judæus, onerarias consideravit. Pagninus hanc traditionem sequitur, sed eo errore, ut hîc versu octavo verterit *nautas*, ubi dubio procul intelliguntur *gubernatores*, qui sunt, & esse debent *sapientes*. Nauta esse potest, qui paullò antè stivam tenuerit. In hunc errorem lapsus non fuisset Pagninus, si observasset, prophetam hîc loqui de nave bellica. Sed & LXX. interpretes, & Hieronymus hinc lapsi sunt, qui πρωρεῖς, *proretas*, quorum ministerium maxime usui erat in onerariis, pro gubernatoribus hic substituunt.

Hæc sunt, quæ ad fabricam bellicarum navium, quibus veteres usi sunt, exponendam, adducere nunc volui; ut rem vetustate obscuratam in apertam lucem rursus protraherem. Cùm autem multi, ab renatæ literaturæ tempore, de iisdem veterum navibus commentati sint; attexere hîc possem, & fusius demonstrare, quas errandi caussas habuerint; quæ tantæ difficultates fuerint, ut nulla ex erroribus emergendi via inveniri potuerit. Sed iis

nunc omiſsis, ultimi ſcriptoris, Jacobi Palmerii, qui nova quædam de re navali veterum proferre videtur, fabricam earundem navium paucis videamus. In Exercitationibus in auctores Græcos, pag. 174. ita ſcribit. *Vnumquodque ſedile, ſeu ſcalmus habet pedem unum & quadrantem in altitudine A B, & in longitudine B C pedem & dodrantem. Sic ſedebant novem remigum ordines, unus ſuper alium extructi, ſed oblique. & unusquisque remex ſpatium ad aſſurgendum habebat pedes ſex in altitudine, ſcilicet à puncto A ad punctum D. & ſic novem illi ordines occupabant in altitudine navis tantùm undecim pedes circiter.* Non tanti hanc rem putavi, ut figuram Palmerii adponendam curarem. Qui examinare ejus opinionem velit, figuram ibi inſpiciat. Prolongetur autem in ejus figura, A B uſque ad D. Unde ſimilia fiunt triangula A B C, & D A A. Quare ut A B, $1\frac{1}{4}$. eſt ad B C, $1\frac{3}{4}$: ita D A, 6. ad A A, $8\frac{2}{5}$. Itaque interſcalmium, ſeu ſpatium inter duos remiges ejusdem ordinis, ex Palmerii ſententia, erit pedum octo, & trientis, & particulæ quintædecimæ. quod ſpatium enorme eſt; & vere adſeverare poſsim, nunquam in ullius bellicæ navis fabrica uſurpatum. Quippe vaſtæ longitudinis futuræ fuiſsent illæ naves. Porro notandum ibi eſt, quod ſedilis altitudinem faciat, pedis & quadrantis: quæ minor altitudo eſt, quàm ut juſtæ ſtaturæ viri commodè in eo ſedeant. Verùm ſpatii lucrandi cauſsâ adeo parvam fecit altitudinem: quam integri cubiti fuiſse, ex antiquitate monſtrare poſsum. Ex poſitione Palmerii, quinqueremis Polybii, quæ XXX. habuit ſedilia in quoque ordine, longa fuiſset pedes CCLII. absque ſpatio vacuo ad proram; & ad puppim, ubi erat prætoriolum. Duplo igitur longiorem Palmerius facit quinqueremem, quàm ego illam fuiſse ſtatuo. Hinc nimium illud ſpatium prodit, in quo, ex Palmerii opinione, remigum infimus manus, remum tenentes, movit. Vix enim ad dimidium brachia remex extendet. Contrà autem, quamvis latitudo ſedilis ponatur pedis unius & dodrantis; ſpatium tamen, in quo remex, poſt tergum infimi ſedens, manus ſuas cum remo movere debet, juſto minus eſt. Ideoque omnium ſuperiorum remigum miniſterium impedietur. Tot cenſuris obnoxia eſt Palmeriana triremium

fabrica; quæ ſtudio minuendæ navium altitudinis, quam alioqui, ex antiqua laterali collocatione remigum, facere debuiſset, ab eo eſt excogitata. Si octo ordinum navis Heracleenſium, ad eum modum ædificata fuiſset, longitudo ejus, quam remiges ſolùm occupaſsent, habuiſset pedes octingentosquadraginta. enormis pro nave longitudo, quæ ab dominorum quod hîc Amſterdami vocant hoſpitio publico, præter pontem Lombardicum, ad ædificium, ubi rei maritimæ præfecti conventus habent, pertinet. Noachi arcam, ut quæ trecentorum cubitorum, ſeu CCCCL pedum fuerit, ferme altera parte iſta longitudo ſuperat. Cum hac triremium fabrica, quam Palmerius inſtituit, conferenda ea eſt quam expoſuit Schefferus. Eadem ferme ratio collocationis utriusque eſt, ſine ratione, vel auctoritate veterum ſcriptorum prodita. Sed ut videat lector, quàm hæc rei navalis tractatio fuerit difficilis; locum unum ex Athenæo proferam, quem tres doctiſsimi viri explicare aggreſsi ſunt: ſed ſucceſsu adeo nullo, ut abſurdiſsimas etiam opiniones protulerint. Libro v. de vaſta illa oneraria, quam Hiero ædificandam curavit, Moſchionis hæc ſunt verba: ἦν δ᾽ ἡ ναῦς τῇ μὲν κατασκευῇ εἰκόσορος. τριπάροδος δέ. Interprete Jacobo Dalechampio: *Viginti remorum ordines in ea navi fuerunt; aditus triplex.* Hanc Dalechampii verſionem probat Palmerius, ſed cum hac animadverſione; monere ipſum debuiſse, pro εἰκόσορος legendum eſſe εἰκοσήρης. Ita enim ſcribit: *Benè ita vertit interpres ſecundum rei veritatem; malè ſecundum verba mendoſa, quæ vertit. Putavit nempe* εἰκόσορον ναῦν *fuiſſe navem viginti remorum ordinum; ſed debuit in Græco ſecundum ſuam verſionem mutare vocem* εἰκόσορος *in* εἰκοσήρης. *maxima enim eſt differentia.* εἰκόσορος *navis eſt actuaria non magni pretii, quæ viginti tantùm remis agitur, ut dicitur* τριακόντορος, *quæ triginta: at* εἰκοσήρης *navis erat maxima, & molis extraordinariæ, & ſtupendæ, quæ viginti remorum ordines habebat.* Itaque hi duo viri opinati ſunt, hanc Hieronis navem fuiſse icoſérem, quæ non minus duo millia remigum habuit. At cùm bis mille remigum ſedilia tantum loci requirant in nave, ut tota fermè iis occupetur, ubi magnum illud onus, quod hæc navis portavit, collocabunt?

Doctus quidem vir fuit Dalechampius, ſed qui, cum medicinam faceret, multum temporis viſitandis identidem ægrotis inſumſerit, ita ut non ſemper æque attenta mente verſioni iſti operam navare potuerit. Nec tamen illam præcipitavit. Ad triginta enim annos in facienda illa occupatum fuiſse ſcripſit Caſaubonus. In qua multa correxit Caſaubonus; & plura ego emendare poſſim. Venia igitur danda Dalechampio, ſi non ſemper rem tetigit. Accuratiora omnia à Palmerio jure expectaſsemus, ut qui non ita negotiis diſtrictus, attentiore cura perluſtrare omnia potuiſset. Attamen in eam ferme opinionem venire aliquis poſsit, ac ſi integram hujus navis deſcriptionem non legiſset. Moſchio enim initio ſuæ deſcriptionis dicit, fuiſſe πλοῖον σιτηγὸν, navem, quæ triticum portaret: cujuſmodi veteres habuére, quæ vaſta mole eſſent; ſicut & illa fuit Ægyptia, de qua ſuprà pag. 5. vidimus Lucianum. Fine autem ſuæ deſcriptionis narrat Moſchio, in hanc navem impoſitam fuiſse, præter ingens onus tritici, magnam vim piſcis & carnis ſalitæ. Non conſideravit hoc Palmerius: quamvis & alia ſint, quæ ab illa erronea opinione ipſum retrahere potuiſſent. Onus autem, quod hæc navis accepit, quo etiam feliciter Alexandriam, ad Ægypti regem, Ptolemæum pervenit, ſuperat duo millia onerum, quæ vocant, Hollandicorum. (laſten.) Singulis oneribus dando quatuor millia librarum: libræ autem uncias ſexdecim. Navis alvum, ubi duobus millibus onerum locus fuerit, vaſtam fuiſse oportet. Ubi igitur collocabunt bis mille remiges? Qui conferti in uno loco ſtare aut conſidere non potuerunt; ſed ordine per totam navis longitudinem ſedilia habuerunt. Nihil certè loci illis mercibus ad latera navis ſuperfuit. Et quod in medio relinquebatur, cibaria, præter cados amphoraſque, quibus aqua & vinum continebatur, occupabant. Accedit, quod alvus bellicarum navium parva fuerit, comparata cum alvo onerariarum. Sed hi duo viri, quid hîc ſcriberent, ignorarunt. Videamus tertium, eruditionis famâ haud paullo majorem, Cl. Salmaſium. qui in Obſervationibus ad Jus Atticum pag. 704. ita ſcribit. *Onerariæ autem, quæ remis agerentur, raro hunc numerum* (viginti) *remigum tranſcendebant. Unde maxima navis*

illa Hieronis oneraria, quam describit Athenæus lib. v. *ad* εἰκοσόρου *instar facta proditur. Non plus quàm vicenis remis instructam fuisse indicat, ex unoquoque latere denis. Nam* πεντηκόντορος *inter longas naves locum habuit, qualis Argo prima fabricata est, cum simplici ordine remorum. Et nullam plane onerariam liquet fuisse* πεντηκόντορον, *cum enormis magnitudinis illa oneraria Hieronis, non plures habuerit remiges, quàm mediocris* εἰκόσορος. Paullò post: *Si quæ onerariæ remis agebantur, eæ non plures quàm vicenos habuerunt, &* εἰκόσοροι *ideo appellatæ.* Hæc Salmasii sententia contraria est illi priori; ita ut alteram altera evertat. Illi contendunt, bellicam fuisse navem vicenûm ordinum; hic contrà, non bellicam fuisse navem dicit, sed onerariam, viginti remos habentem. Onerariam fuisse, recte putavit Salmasius. Et Moschio non uno loco suæ descriptionis idem ostendit. Sed quæ subjungit Salmasius, hujusmodi sunt, ut non scripta vellem. Vastam illam onerariam viginti remos habuisse scribit; ab singulis lateribus decem. Si remorum foramina quædam ornatûs caussa facta fuisse dixisset, opinionem rei veritati parum incommodantem ferremus. Sed *oneraria*, inquit, *Hieronis non plures remiges habuit quàm mediocris* εἰκόσορος. Quem colorem non defendendæ, sed excusandæ huic opinioni inveniemus? Veritati, ut coram mihi sæpe dixit ipse Salmasius, in lucem protrahendæ, omnia sua comparata esse volebat: & nobis licet, in quibus & ipse, & alii, ab illa aberrarunt, nostri temporis eruditis ostendere. Benè scripserat pag. 652. *Onerariæ velis tantùm instruuntur.* nisi quod interdum oneraria parva ædificata est, quæ etiam remis agi posset. Ab ea sententia recedere non debuisset. Quid verò viginti remigum vires in movenda tanta nave efficere potuissent? Si gigantes illi omnes, si Polyphemi, fuissent, quorum singuli vires vicenûm virorum habuissent, quid effecissent quadringentorum brachia in agenda nave, quæ duobus millibus onerum gravis erat? Nescio annon facilius crediturus aliquis sit, viginti adolescentulos, qui duodecimum ætatis annum singuli attigissent, navem centum oneribus gravem, Amsterdamo Londinum remis egisse. Hîc enim conside-

randum maximè, navem illam ingenti onere fuiſſe onuſtam. Viginti ordinum navis, cùm præter cibaria & amphoras, ſolùm portaret ſuos remiges & defenſores, à quadringentis remigibus moveri tamen, & aliquouſque agi potuiſſet; ſed onerariam, tanto onere preſſam, neſcio an quadringenti remiges (tantum abeſt ut viginti) agere potuiſſent in mari, æſtibus ac ventis agitato. Caſaubonus hanc difficultatem aut non vidit, aut præteriit. uti & pleraſque, quæ in illa Athenæi narratione, de ingentibus veterum navibus, adhuc reliquæ ſunt. Nunc quartam ſententiam, quæ mea eſt, adponam. Non ſcribit Moſchio, quantæ longitudinis ac latitudinis fuerit oneraria illa Hieronis. Uſitatæ onerariæ ratio longitudinis ad latitudinem fuit quadrupla. Sed cùm vaſtam hanc onerariam non modo portando ingenti oneri ædificaret Hiero, ſed etiam, ut media alvo haberet cubicula magnifica, &, ſupremâ parte, alia in uſum militum ac nautarum; majorem juſto longitudinem habere debuit. Quippe longitudo enormis facilius mare ſulcabit, quàm enormis latitudo. Ponamus latitudinem hujus onerariæ fuiſſe pedum LX. Quare ex modo uſitatæ onerariæ longitudo fuiſſet pedum CCXL. Sed ob dictam cauſſam juſto major fuit longitudo. Rationem longitudinis ad latitudinem plenis verbis expreſſam non audiverat Moſchio; ſed duntaxat, formam vaſtæ illius fuiſſe inſtar icoſori, hoc eſt, in ratione ſextupla. Ideoque ſi latitudinem pedum LX. habuerit, longitudinem fuiſſe pedum CCCLX. Videamus longitudinem icoſori, ſeu naviculæ viginti remorum. Decem remi requirunt XXV. pedes; interſcalmium ponendo pedum duûmſemis. Vacuum ſpatium, ad proram puppimque, fuit pedum XVII. ſimul tota longitudo eicoſori pedum XLII. Latitudo autem, pedum VII. Hujuſmodi formâ fuit illa oneraria Hieronis, quod attinet ad longitudinem & latitudinem. Sed ut altitudinem quoque, quæ etiam uſitatum modum onerariarum exceſſit, oſtenderet Moſchio, dicit fuiſſe τριπάροδον. ideoque trium tabulatorum. Et hoc vocabulum, de quo aliàs ſcripturus ſum, evincit, non fuiſſe icoſérem, aut etiam icoſéris formâ, hanc navem. Quare illa verba Moſchionis, ἦν δ᾽ ἡ ναῦς τῇ μὲν κατασκευῇ εἰκόσορος

fabricâ hæc navis erat eicosoros. idem significant, ac si Callixeni phrasi dixisset, τὸ σχῆμα τούτου τοῦ πλοίου ἦν εἰκοσόρῳ ἐοικός. *forma navis hujus similis erat eicosoro.* Sed pluribus Callixenus formam thalamegi Ptolemæi Philadelphi descripsit : addens denique, quæ meæ explicationis firmamentum sunt, hæc verba : τὸ δὲ σχῆμα αὐτῆς, οὔτε ταῖς μακραῖς ναυσὶν, οὔτε ταῖς στρογγύλαις ἐοικός. *forma ejus illa erat, ut nec longis navibus, nec rotundis adsimilaretur.* quippe longitudine ad latitudinem erat ut XX ad III. seu 6$\frac{2}{3}$. ad I. Unde & hoc colligimus, rationem septuplam minorem fuisse pro nave longa. Unicum adhuc lectori expendendum proponam, quomodo Dalechampius hanc navem pervenisse putarit Alexandriam. *Navis autem*, inquit, *in Alexandriam remulco deducta est.* Ita vertit hæc Græca : καὶ ἡ ναῦς κατήχθη εἰς τὴν Ἀλεξάνδρειαν, ἔνθα καὶ ἐνεωλκήθη. Vertere debuisset : *Perducta autem hæc navis est Alexandriam, & ibi subducta.* Velis acta est hæc navis Alexandriam cum omni onere : & postquam exonerata esset, subducta est in navale pro ipsa ædificatum. νεωλκεῖσθαι dicebantur naves, quando machinis, multitudinisque manibus è mari in navale pertrahebantur, ut sub tecto in sicco stantes non ita facile putrescerent; etiam ab aëris injuriis tutæ. Hoc Latini dicebant *navem subducere.* Quàm autem longè ab hac sententia aberrat Dalechampius? Remulco deductam scribit hanc navem Alexandriam. At quomodo hoc fieri potuerit, nec scivit bonus hic interpres; nec quisquam alius explicarit. Num quinquaginta quinqueremes, funibus totidem alligatam traxére? hoc enim est ῥυμουλκεῖν. Poëta audacter fingere potuisset, Neptunum equitatûs, quem mari mediterraneo aleret, magnam partem, deducendæ illi navi misisse. Sed nihil fingit Moschio; nec verbo remulci meminit. Ventis, ut aliæ onerariæ, Alexandriam & hæc acta fuit. Sed inter tot alios hujus interpretis errores etiam hic toleretur.

Postquam hactenus, cùm antiquorum scriptorum insignibus locis, tùm rationibus, quas inventiones meæ suppeditant, sufficienter, mea quidem opinione, ostendi; magnas naves, quæ remis agerentur, non modo ædificatas esse à veteribus, sed etiam

in pugnis navalibus usum habuisse: nunc, quos nostro tempore usus hæ meæ inventiones præbere possint, sum expositurus. Hoc enim de novis inventionibus, præsertim ingeniosis, ad quas comprehendendas lector vires aliquas ingenii adferre debet, inquiri solet; quas utilitates illæ spondeant, quæ commoda ad ullam vitæ communis partem inde derivari possint.

Primam igitur omnis hujus inventionis utilitatem puto, quod nostri temporis galeæ & galeassæ, quas vocant, commodiore forma ædificari possint, ut celeriores fiant, majoribusque viribus, & sumtibus minoribus (quæ tria in illis maximè attenduntur) in omni navali usu inserviant. Et formam quidem commodiorem nanciscentur, si proportio veterum longarum navium in iis ædificandis observetur. Hanc autem decuplam fuisse puto: in majoribus, ob caussam, paullùm decreverit; ut tandem in vasta illa Philopatoris, octavâ paullo minor fuerit. Certum est, navem, cujus longitudo ad latitudinem esset septupla, inter longas, hoc est, bellicas, quæ remis agebantur, à veteribus non fuisse habitam. Quas porro artes invenerint; ut, quàm fieri posset, levissimæ ædificarentur, nunc non attingam. Majoribus autem viribus actas fuisse veterum naves, inde constare possit, quod singulorum remigum virtus, ac contentio, majorem effectum haberet. In nostri enim temporis galeassis cùm quinque viri uni remo adpositi sint, multarum virium inanis consumtio est. Quò enim lateri; ideoque scalmo, & quasi hypomochlio; propinquiùs sedet remex, eò minus efficit. Quare numero pares & viribus, antiquorum remiges, magis & fortius impulerunt navem majorem, quàm nostri temporis remiges. Unde sequitur, si majorem effectum habuere vires remigum, ea collocatione qua usi sunt veteres; minore remigum copia, adeoque sumtibus minoribus, navem majorem impulsam fuisse. Quanta autem virium jactura fiat, quando quinque remiges uni remo adsident, & quâ ratione in singulis remigibus spectatâ; ingeniosa & utilis contemplatio est, quam neminem adhuc prodidisse puto. Aristoteles hujus considerationis prima fundamenta jecit. Quod veterum majoribus navibus objici possit, non video

aliud, quàm quod galeaſſis noſtris fuerint altiores: id quod adverſo vento impulſum earum difficilem fecit. Sed par omnium remigum contentio tantas moles ea celeritate egit, ut ceteras claſſis minores naves adſequi poſſent.

Altera utilitas eſt, quod cum longæ ſint, & tantillo onere, maximè remigum, haud altè in aquam deprimantur; in fluviis & vadoſo mari, belli tempore, adhiberi poſſint. Atque illud liquere puto, nullum eſſe principem, aut rempublicam, aut urbem denique, quæ ad fluvium, & præſertim ad mare ſita, non maxima cum utilitate, vetuſtæ formæ navibus uſura ſit. Itaque in illa dudum ſententia fui, reges, principes, atque urbes, mari Baltico adjacentes, quæ viribus iis ſint, ut hoſti ſuo ſe opponere audeant, inſignem opem ab triremibus, quadriremibus, & quinqueremibus, pro ditionum ſuarum magnitudine, ſperare poſſe. Quantam autem utilitatem præbere poſſint defendendis onerariis, conjicere poſſumus ex nupero inter Angliæ regem, & federatam Belgii rempublicam geſto bello. Cum enim quieto mari, multæ grandiores Anglorum ſcaphæ, per oſtium Vliæ remis invectæ eſſent, onerarias, in ancoris ſtantes, quæ nullo flante vento, velut deſertæ à præſidiaria nave erant, incenderunt. Quod ſi vel una quinqueremis, ad formam à Polybio traditam ædificata, omnibus illis onerariis præſidio fuiſſet, tantum facinus nunquam auſi fuiſſent Angli. Illa enim, ſi qui hujusmodi hoſtes acceſſuri fuiſſent, non ſatis habuiſſet tueri ſuas onerarias, ſed robuſtas ſuas alas movens, roſtro firmo, tanquam aquila inter minores aves late graſſata, omnes ſuppreſſiſset. Ne una quidem ex tot ſcaphis tantam quinqueremis celeritatem, in quieto mari, effugere potuiſſet; ſed velut ab ingenti beſtia in concluſo loco agitatæ minores feræ, omnes fractæ & merſæ periiſſent. Nec defenſorum ſuper tecto quinqueremis ſtantium tela neceſsaria ejusmodi occaſione videri debent, quando ſolum navis roſtrum, tanto impetu latum, hoſtes proterere poſſit. Quod ad ſumtus in quinqueremi ſuſtentanda faciendos attinet, forſan illo tempore tantum damni factum eſt, quantum ſumtuum illa centenis annis requiſitura eſſet.

XCIV.

Tertia eſt, quod magnis militum copiis transportandis, omnium navium commodiſſimæ & olim fuerint, & noſtro tempore eſſe poſſint, triremes, quadriremes, & quinqueremes. Quippe remigum plerique erant milites. ſicut videre eſt ex vetuſtis non Græcorum tantùm, Romanorumque, ſed etiam aliarum gentium navalibus expeditionibus. Hoc autem precor Deum, ut hæc inventio principibus, rebuspublicis, ac urbibus uſui ſit, quando nulla data cauſsa, injuſto bello premuntur; ut ditionum, atque urbium ſuarum fines tutari poſſint. Contrà autem regibus, principibus, ac rerumpublicarum rectoribus, qui ſola imperandi cupiditate moti, ſine magna cauſsa, contra jus fasque, vicinos, aut exteros populos, hujusmodi navalibus viribus repente opprimere cogitant, imprecor, ut elementa omnia adverſa ſentiant: ut ignis atque terra navibus eorum exitium machinentur; ventusque ac mare horrendo ſonitu terrorem remigibus incutiant: Ut ſcelerata hujusmodi conſilia eorum à vento diſturbentur; & perlati ſumma corporum defatigatione labores in profundo maris quietem inveniant.

Quarta utilitas eſt, quod belli tempore, urbis, etiam magnæ, populus omnis transportari hujusmodi navibus poſſit in inſulam, aut in amicam provinciam. Exemplum notabile eſt, quod Græcorum patrum quidam de Tyriis refert. Aſſyriorum rex, Nabuchodonoſor, magnis copiis adverſus Judæam deſcenderat. Sed vicinas quoque urbes, vetuſtis divitiis celebres, expugnaturus, venit Tyrum. Hanc urbem, mari undique cinctam, ut nunc Venetiæ, cùm deſtitutus navibus ſe occupaturum diffideret, prædâ tamen omnis generis ſtimularetur; à continenti ad urbem uſque aggerem fecit, ut ab terra oppugnationem ejus adgrederetur. Cùm, quid potens rex moliretur, perſpicerent Tyrii, & vererentur, ne continua oppugnatione urbs caperetur; hoc denique conſilium iniére, quomodo ſe, resque pretioſiſſimas inſtanti periculo eximerent. Quare impoſitis in naves onerarias, quæ remulco agerentur, liberis, ancilliſque, & rebus cariſſimis, cùm ipſi cum uxoribus, filiisque & ſervitio, naves longas conſcendiſſent, in

altum evecti, urbem vacuam hosti reliquerunt. Sed cum nullos hodie scriptores habeamus, qui idem illud narrent, forsan illud factum melius accipietur de illo tempore, quando Alexander M. facto aggere, Tyrum expugnavit. Quippe urbem fortissime defensuri Tyrii, uxores, liberosque, in naves impositos, Carthaginem deportandos curarunt. Hanc opinionem etiam tangit Hieronymus, ita scribens: *Tyrum fuisse insulam, & nullum habuisse de terra introitum, in Græcis Latinisque, & barbaris historiis* (Sanchuniathonis forsan) *legimus: sed postea à Nabuchodonosor, rege Chaldæorum: vel, ut nonnulli affirmant, ab Alexandro rege Macedonum, jactos esse aggeres, & oppugnatione, vineisque & arietibus locum præparatum, ac de insula factam esse peninsulam.* Sed longè ante Tyrios feliciter hoc consilium exsecuti fuére Athenienses. Cùm enim Persarum rex, Xerxes, ingentibus illis copiis, terra marique, Græciam debellaturus, non procul Athenis abesset; Athenienses non modo uxores, liberosque, sed etiam servitium omne, & rerum pretiosissima, in triremes imposita, in insulam Salaminem deportarunt, vacuamque regi urbem reliquerunt; quam ille totam cum omnibus delubris concremavit.

Quinta utilitas est, quod multis sacræ scripturæ locis, quæ nostro tempore non intelliguntur, & ab omnibus recentibus interpretibus prava versione obscurata sunt, pristinam lucem inferre possim. Quum enim veteris triremis formam, ad hoc usque tempus nemo exponere potuerit; mirum non est, si illa Scripturæ sacræ loca, in quibus de triremibus, aliisque bellicis navibus, sermo est, peregrinis explicationibus fuerint obnoxia. Sunt autem quatuor veteris Instrumenti loca, quæ bellicarum navium mentionem habent, ubi Hebræum nomen צִי reperitur, quod Vulgatæ auctor interpretatus est trieris.

Primus est, Numer. cap. XXIV. v. 24. וְצִים מִיַּד כִּתִּים LXX. Interpretes: καὶ ἐξελεύσεται ἐκ χειρῶν κιτιαίων. Vulgata: *Venient in trieribus de Italia.* Hîc generatim moniturus sum, LXX. Interpretes omnibus quatuor locis, ubi hoc vocabulum צִי invenitur, illud vertere omisisse. Quod ita accidisse puto. Quum mediterranei ho-

mines essent illi LXX. Interpretes, qui rei maritimæ parvam notitiam habebant, loca, quæ de navibus, & quidem bellicis agunt, ab se non satis intellecta, omiserunt, ut domum reversi, ab maris accolis, Joppensibus, Jamnensibus, Ptolemaënsibus, sed præsertim ab Tyriis, Sidoniisque, expiscarentur, quod genus navis Hebræâ voce צי, quâ cùm Moses, tùm prophetæ usi sunt, intelligeretur. Nullam hujus omissionis aliam caussam comminisci possum. Manifestum autem est, & maximè notabile, illis locis interpretationem hujus vocis in LXX. Interpretum versione desiderari. Nec mirum videri debet, quarundam vocum Hebræarum significationes illis interpretibus ignotas fuisse. Quis enim in paullò cultioris vitæ populo natus, vel solertissimus patriæ linguæ excultor, omnes ejus voces cognitas se habere, gloriari possit? Omnes enim simul artes, omnemque gentis antiquam sapientiam, ritus, mores, se tenere fateretur. Spatio igitur interpretationi hujus vocis relicto, versionem suam regi Ptolemæo exhibuerunt. quæ toties descripta, nunquam suppleta fuit; donec Aquila, & Vulgatæ doctissimus auctor, hanc rem plenissime exploratam, Græcis Latinisque literis traderent. Aquilæ quidem interpretationem loci Esaiæ cap. XXXIII. solùm extare puto, ubi, ut paullo post videbimus, voce τριήρης reddidit Hebræum צי. Sed Vulgatæ veneranda eruditio omnibus quatuor locis conspicua est. Ubi tamen illud observandum, dictis quatuor locis, scriptum reperiri *triëris*, Græcâ formâ; non autem *triremis*, quod Romanum est. Cujus hanc fuisse caussam autumo. Cum Vulgatæ auctor rei navalis non satis magnam notitiam haberet, tanquam religiosus interpres, Græcum interpretamentum, quod ab omnibus laudatum nôrat, potius retinere voluit, quàm Latino vocabulo periculum non satis propriæ versionis incurrere. Verba illa Belgicè ita verto: Ende drie-riemers van Chithim. hoc est, naves bellicæ de Chithim. Per triremes enim sæpissime intelliguntur omnis generis bellicæ naves. Quod inde originem habet, quia antiquis temporibus, apud Græcos, atque barbaros, præter triremes majores aliæ, vel inventæ non erant, vel in usum non receptæ.

Alter locus est Esaiæ cap. XXXIII. v. 21. כִּי אִם־שָׁם אַדִּיר יְהֹוָה לָנוּ
מְקוֹם־נְהָרִים יְאֹרִים רַחֲבֵי יָדַיִם בַּל־תֵּלֶךְ בּוֹ אֳנִי־שַׁיִט וְצִי אַדִּיר לֹא־יַעַבְרֶנּוּ׃

LXX. Interpretes: ὅτι τὸ ὄνομα κυρίου μέγα ὑμῖν (ἐστὶν) τόπος ὑμῖν ἔσται, ποταμοὶ καὶ διώρυγες πλατεῖς καὶ εὐρύχωροι. οὐ πορεύσῃ ταύτην τὴν ὁδὸν, οὐδὲ πορεύσεται πλοῖον ἐλαῦνον. Vulgata & Hieronymus: *Quia solummodo ibi magnificus est Dominus noster: locus fluviorum, rivi latissimi & patentes: non transibit per eum navis remigum, neque triéris magna transgredietur eum.* Profundi spiritûs prophetam hîc agnoscimus. Nam &, qui amœnissimæ urbis situs sit, intellexit; &, quâ re maximè tuta ab hostili direptione esse possit, docet. Plurimas utique commoditates habent urbes maritimæ; sed omnes, quæ paullùm ab mari remotæ, præterlabentem vident magnum fluvium, per multos terrarum tractus descendentem. Harum enim incolæ non solùm omnes orbis terrarum insulas, & terras ad mare sitas, navibus adire possunt; sed & innumera navigia, mercibus onusta, quotidie per fluvium navigabilem descendere atque adscendere vident. Sed ut commoda illa maxima sunt; ita pericula, quibus hujusmodi urbes expositæ sunt, perpetuo metu civium tranquillitatem turbant. Omnes enim mari vicinos populos, tanquam felicitatis suæ æmulos, atque hostes, metuere debent, ut qui magna triremium classe repente eò accedere possint. Amœnitatem igitur beatæ urbis propheta fidelibus civibus suis à Deo certò promittit: contrà autem pericula, quæ à bellicis, omnis generis, navibus imminere possint, nulla timere jubet, quia Dei tutelâ munita erit. Judæi, mediterranea natio, nec amœnissimâ terrâ ubique gaudens, si quando ab montibus suis ad mare descenderent, ut Joppen, vel Jamniam, & Accam viserent; horum tunc oppidorum felicitati, quod ob portus minus commodos infrequentia essent, non magnopere invidere poterant. Sed alii, commerciorum etiam caussâ, longiùs profecti, Tyrum præcipuè, urbem veterem, & divitiis claram, celebrabant. Tyriarum enim navium, & peregrinarum, in utroque portu, tantam multitudinem, & merces ex omnibus mediterranei maris

locis eò advectas, præter totius orientis opes, quî non admirati essent Judæi, qui & naves, tanquam insolitum spectaculum conspicerent; & præter frumentum, & balsamum suum, atque resinam, non magni pretii aliis mercibus abundarent. At si quis mercator Judæus, aut curiosus peregrinator, in Ægyptum venisset, Nilum videns, & innumeros rivos, à fœcundissimo fluvio deductos; miratus dubio procul est, & locorum naturam, & incolarum solertiam. Aliis enim rivis magnarum urbium mœnia cincta vidit. Alios agrestium scaphis, cum omnis generis fructibus, ad urbes quotidie accedentibus, paratos. Aliis vicinas urbes junctas, magnæ ultro citroque commeantium civium commoditati, quibus & festis diebus, ad recreandos animos, uterentur; quando innumeris thalamiferis naviculis per fossas illas vecti, tympanis, fidibusque, omnia resonare faciebant. Hæc Judæus videns, admiratione obstupefactus, felices nimium, ac ter beatos, illarum urbium & locorum incolas prædicabat. Hæc, domum reversus, tanquam inaudita, & incredibilia narrans, cives suos, inter montes atque rupes educatos, duræque vitæ adsuetos, cupiditate incolendi talia loca implebat. Itaque locum hujusmodi atque urbem illis promittit divinus hic propheta, sed majore adhuc commodo amplificatam: quod nullæ unquam hostiles naves, quas Ægyptii metuere semper debebant, ad suam, fluviis, rivisque & fossis latissimis, beatam urbem accessuræ essent. Quippe nomen Domini (ut legunt LXX. Interpretes) fortissimo præsidio eam incolentibus erit. Non dubito, quin hac novæ urbis descriptione, ad celeberrimam ea tempestate Ægypti urbem, Memphin, respexerit propheta. Nisi claritatem urbis Alexandriæ prophetam prænuntiasse quis opinetur, quæ multis seculis post ab Alexandro M. ædificata est, & in qua multa millia Judæorum habitarunt. Certè præter Ægyptum, nulla alia terra, prophetæ huic cognita, tantis commoditatibus gaudebat, ut non modo fluvium magnum, qui multorum instar esset, haberet; sed & rivos, seu fossas latissimas, quas Græci διώρυγας vocant. Quod enim ad primam urbem attinet, ad Ni-

lum ea ſita fuit, paulùm ſupra Delta, ubi Nilus in duo magna brachia ſcinditur. Et certum eſt, vetuſtos Ægyptiorum reges in derivando Nilo, foſſisque latis fodiendis, incolarum commoditatibus magnopere ſtuduiſſe. De urbe Alexandria notum, quòd, quamvis centumviginti ſtadiis, ſeu quatuor milliaribus Germanicis, ab Nili occidentali maximè oſtio, quod ϛόμα ἡρακλειωτικὸν, ſeu Canopicum, vocabatur, diſtaret; omnibus tamen ejus commodis pleniſſimè frueretur. Quippe non modo brevi itinere per mare navigia dictum fluvium intrabant, ſed etiam ab pago Eleuſine, quæ medio milliari aberat ab Alexandria, Schediam uſque, quæ ad dictum fluvium ſita erat, per foſſam navigabatur. Sed & alia foſſa ab Alexandria ad urbem Canopum, quatuor milliaribus itidem diſtantem, ferebat. Præterea hæc urbs ab ſeptentrione habebat magnum mare; à meridie autem lacum magnum Mariam: ab occidentali parte etiam inſignem portum. Itaque commodiſſimum ſitum habuit Alexandria; & quod mirabile, etiam æſtatis tempore, aërem ſaluberrimum. Jam ad verborum conſiderationem veniam. Vocabulum אֳנִי generatim ſignificat navem, tam bellicam, quàm onerariam. Aquila vertit ναῦς. non autem σκάφη, aut ἀκάτιον. Myoparo, & lembus, ac priſtis, quæ ſummum quinquaginta viros habuére, inter minora bellica navigia recenſentur; ſed à nullo inter ſcaphas. Jam & illud maximè attendendum: Si propheta dicere voluiſſet, ſcapham nullam, quarum in fluviis foſſisque uſus eſt, per illos fluvios atque rivos, qui novam urbem alluent atque cingent, tranſituram; urbem revera miſerrimam Judæis promiſiſſet. Vehementi enim dolore quotidie confecti eſſent, ut qui profundos fluvios, latosque rivos ante oculos viderent, ſed in quibus ne ſcaphâ quidem navigare conceſſum eſſet. Mallent utique fluvium navigabilem non videre, quàm eo uti non poſſe. Quo argumento, à poſteriori, mea ſententia firmatur, prophetæ hoc loco ſermonem eſſe non de onerariis, & naviculis, quibus commercia exercentur, ſed de bellicis navibus, quæ ad damna inferenda ab diverſis mari vicinis populis mitti poſſent. Sed propius ad conſideranda prophetæ

verba accedamus. Verbo אני, ne perperam intelligeretur de oneraria, addit propheta alterum שיט; ut indubium redderet navigiorum genus de quo loquitur. Nemo enim illis temporibus, & sequentibus seculis, fuit, qui per *navem remi*, id est, navem remis actam, aliam intelligeret quàm bellicam. Hoc primum est. Sed alterum adhuc magis persuadet, & cogit lectorem, ut de bellicis navibus ipsum hîc loquentem intelligat. Quippe ab generali nomine bellicæ navis, ad speciale venit, exprimens formam navis, quæ fluvium illum non transitura sit. Nam vox צי, quâ utitur, Hebræis triremem significat. Ita enim Hieronymus se ab Hebræis accepisse scribit, triremem intelligi per Hebræam vocem צי. Ita & Aquila, vertendo hunc locum docuit. Ita sententia reliquorum trium locorum, ubi hoc vocabulum צי reperitur, ut accipiamus, persuadet. Accedit paraphrasis Chaldaica Jonathanis, quæ, quamvis significationem verborum אני שיט non rectè expresserit, ideoque in sententia prophetæ explicanda fallatur (neque enim סְפִינַת צַיָּדִין *navis piscatorum*, ullum locum hîc reperit) tamen Hebræorum traditionem, qui nomen צי semper intellexerant de navi triremi, mutare ausus non est, sed potius admirabili paraphrasi confirmavit. Quippe hæc duo verba צי אדיר duobus aliis, ipsius seculo maximè usitatis, & rem exprimentibus, egregie explicavit, substituendo בּוּרְנֵי רַבְּתָא burné rabbetá, *liburnæ magnæ*. Hanc ego posteriorem paraphrasin admirabilem merito voco, quod post navalem pugnam ad Actium, verbum *liburna* magis in usu fuerit, quam verbum *triremis*. ex ea caussa, quod forma triremium, qua Liburni utebantur, leviores adeoque celeriores faceret triremes, quam ad illud tempus in usu fuissent. Et cum illius formæ triremibus, in pugna navali ad Actium, præcipue victoriam consecutus esset Augustus, in posterum celebre illarum nomen fuit apud Romanos. Latinus hujus paraphrasis interpres, utitur verbo *triéris*, & quidem numero singulari; sed sensum prophetæ, & paraphrastæ verba expressurus rectius vertisset, *liburnæ magnæ*. LXX. interpretes hîc obscuri, & man-

ci ſunt, ex cauſſa pag. 95. dicta; forſan etiam nonnihil librariorum errore. Quippe pro ἐλαύνον, quod nihil hîc ſignificat, ſaltem ſcripſiſſe videri debent, ἐλαυνόμενον. Sed erudita eſt, & verè concinna verſio Aquilæ, quam Procopius Gazæus, cum non paucis ejuſdem auctoris aliis, commentario in hunc prophetam, nobis conſervavit. Quo vel ſolo nomine huic ſcriptori multum nos debere inficiari non debemus. Sic autem Aquila: οὐ μὴ πορευθῇ ἐν αὐτῇ ναῦς κώπης, καὶ τριήρης ὑπερμεγέθης οὐ διαβήσεται αὐτό. *Per ipſum* (fluvium) *non ibit navis remi, & eximiæ magnitudinis triremis ipſum non tranſibit.* quam verſionem Vulgatæ auctor & Hieronymus ſecuti ſunt. Iſidorus Originum lib. XIX. cap. I. hujus loci mentionem facit. *Triéris, navis magna, quam Græci dulconem vocant; de qua in Eſaia dicitur, Non tranſibit per eam trieris magna.* Sed addere debuiſſet, quod Græcorum *triéris* Romanis ſit *triremis.* Paullò pòſt tamen hæc habet. *Biremes autem naves ſunt, habentes remorum ordinem geminum. Triremes & quadriremes, trium & quatuor ordinum: ſic & penteremes, & hexeremes, quinos vel ſenos ordines habentes.* Ultima corrupta ſunt. quippe credere nequeo, ab ipſo eſſe inſcita vocabula, *penteremes, hexeremes*, pro *penteres*; quo tamen Latini uſi non ſunt, cum ſuum *quinqueremis* haberent; & *hexéres.* Peculiarem habet ſententiam de vocabulis *triéris, triremis*, Hugo Grotius, in hunc Eſaiæ locum ita ſcribens. *Aliud trieres, aliud triremes. Triremes tribus remis aguntur; trieres, ternis remorum ordinibus: ſed ſæpe in libris Latinis inſcitia librariorum hæc confudit.* Lectorem, qui Latinos Græcosque auctores non contulit, hujus viri auctoritas decipere poſſet. Notabile eſt, quod dicit, triremem eſſe (navemne an ſcapham dicere voluerit, ignoro) quæ tribus remis agatur. δίκωπον, videlicet πλοιάριον, ſcapham parvam, quæ duobus remis agatur, Græca lingua agnoſcit. Atque ita τετράκωπον, ἑξάκωπον, & ultra dici potuére ſcaphæ, quæ quatuor, ſex, pluribusve, æqualis numeri, remis ab utroque latere impellerentur. ſed τρίκωπον, πεντάκωπον, ἑπτάκωπον, remigandi uſus reprobat. Nec per tertium remum intelligi poteſt gubernaculum, quia hujusmodi ſcaphula

gubernaculo non eget. Nunc locis aliquot probabo, primum τὸ *trieris* idem esse quod *triremis*. Deinde, triremem fuisse navem trium ordinum, adeoque magnam. Asconius Pedianus in Verrem: *Trierarchus, navi triremi præpositus. Triremis ternos remorum ordines habet. ita & biremis, & quadriremis, & deinceps dicuntur.* Ecce *trierarchus*, id est, *trieris princeps*, seu *præpositus*, explicatur per Latina, verba, *triremis præpositus*, seu, *navi triremi præpositus*. Ita quoque Hesychius: τριήραρχος, τριήρους ἄρχων, ἤτοι πλοίων πολεμικῶν. Deinde dicit Asconius, uti & supra adducto loco Isidorus, quod ad alterum probandum pertinet: *triremis ternos remorum ordines habet.* II. Maccab. cap. IV. v. 20. εἰς τὰς τῶν τριήρων κατασκευάς. Vulgata rectè vertit: *in fabricam navium triremium*. Polybii hæc: καὶ παραυτίκα τούτοις μὲν ἡτοίμαζον δύο τριήρεις παραπομπούς. *Et statim his parabant duas triremes quæ prosequerentur.* Livius vertit: *Datæ triremes duæ.* Centena loca proferri possent, quibus probetur, triremem fuisse magnam navem, tribus remorum ordinibus actam. Vel unius Ciceronis locus in Verrem sufficeret: *Navem maximam, triremis instar ædificavit.* Glossæ: τριήρης, *triremis*. Et aliæ: *Triremis*, τριήρης. Accedit denique argumentum, quo vel solo ista opinio evertitur. Si triremis scapha est tribus remis acta; & quadriremis erit, quæ quatuor remis agebatur; & quinqueremis, quæ quinque. Quo modo ingentes illæ naves in scaphas, paucis remis contentas, mutarentur. Quod attinet ad ultima verba: *sæpe in libris Latinis inscitia librariorum hæc confudit.* scire vellem, quinam Latinorum scriptorum Græcæ formæ vocabulo *trieris* usi sint. Utique qui alicujus vetustatis sunt, Latino *triremis* utuntur. Sed, ut redeam ad prophetæ nostri locum, nihil ab Rabbinis hîc opis est, qui navium veterum nullam notitiam habuerunt. R. Selomo ben Melech, in Annotationibus hîc Amsterdami editis, id solùm dicit, *per navem remi, intelligi navem, quæ remis agatur.* פירוש אני שמוליכין אותו במשוטים. Ubi dubio procul erratum est, forsan ab typographo. quippe edendum fuerat שמוליחין. Vocem צי explicat per ספינה quod generatim *navem* significat. Un-

de ſatis adparet, Rabbinos hoc loco non intellexiſſe Targum Jonathanis; qui, ut vidimus, Romano vocabulo, ſuo tempore uſitatiſſimo, hoc nomen egregie explicavit. Porro hunc locum de bellicis navibus accipiendum eſſe, etiam inde perſpicitur, quod propheta, ex Symmachi interpretatione, triremem deſcribat, quæ in pugna navali valde vulnerata, mergi incipiat, & ab hoſtibus diripiatur. Belgicis interpretibus, qui אני שיט vertunt *roey-ſchuyte*, cùm vertere debuiſſent, *roey-ſchip*, errorem facile condonamus, quòd ad hoc uſque tempus, etiam inter eruditiſſimos nemo repertus ſit, qui, cujus formæ triremes, pluriumque ordinum naves, fuerint, oſtendere potuerit. Et novum vocabulum Belgicum, *drie-riemer*, triremis, ad Latinorum formam, & ſignificationem fictum, in poſterum, perſpicuitatis cauſſa, in pleraſque peregrinas verſiones tranſlatum iri ſpero. Neque enim vulgare *galeye*, veterum triremem, quam omnes gentes nunc ignorant, ſignificare poteſt: quod galéa nunc ſit unius ordinis, cum triremis, ut ſæpius dictum eſt, ternis remorum ordinibus navigârit. Ceterùm quot errores hinc prodierint, quod ignorarent interpretes, naves remis actas, & triremes, fuiſſe bellicas; ex diverſis in hunc locum commentariis videre eſt. Forerius bellicarum navium ne minimam quidem hîc mentionem facit. *Nomen* אני, inquit, *navem abſolutè ſignificat.* (hactenus bene; ſed erroneum eſt quod ſequitur) *ſed cum nomine remigum, naviculas deſignat.* Quid adferet, quo hoc probet? In Scriptura ſacra, aut vetuſtis interpretibus nihil quiſquam reperiet, quo hanc Forerii opinionem fulciat. Hinc autem ſequens explicatio derivatur. *Vix autem reperietur fluvius, quem navis remis impulſa* (naviculam, ſeu ſcapham, intelligit) *non tranſeat. Significat ergò apud Ieruſalem ingentes aquarum gurgites* (ſcilicet, per quos hujuſmodi navicula tranſire non audeat.) Ita colligit: Tam vaſtus fluvius difficulter reperietur, quem ſcapha tranſire nequeat. Atqui fluvium, quo civitas Dei cingetur, nulla ſcapha trajiciet. Ingentem igitur & vaſtum eſſe oportet. Unde ſatis liquet, prophetæ ſententiam non adſecutum eſſe hunc virum: ad quam tamen Aquila, Symmachus,

Vulgatæ Auctor, & paraphrastes Jonathan, ipsum quasi manu ducere potuissent. Hæc ergo est Forerii explicatio verborum אני שיט. Alterum quoque ejus errorem videamus. צי *quoque naves absolutè notat*. Hoc falsum esse, hactenus ostendi. Hieronymum magistrum sequi debuisset, qui commentario in cap. xxx. Ezechielis scribit, ab Hebræis se ita edoctum, nomine צי intelligi triremem. Pergit: *sed cum nomine* אדיר *non dubium, quin ingentes naves & onerarias designet*. Ultimum hoc ne minimâ quidem veritatis luce splendet. quippe oneraria vocatur אני aut ספינה. Quæ duo vocabula generalia sunt, & utrumque navigiorum genus, cùm bellicum, tùm onerarium significant. Alios errores nunc excutere non vacat. Belgicè hunc locum ita interpretor. *Maer de naeme des* HEEREN *sal by ons machtig zijn. Het sal zijn een plaetse van rivieren, van wijde met handen gegravene vaerten. Gheen schip met riemen sal daer op gaen; noch gheen machtigh drie-riemer sal daeroover vaeren.*

Tertius locus est Ezechielis c. xxx. v.9. בַּיּוֹם הַהוּא יֵצְאוּ מַלְאָכִים מִלְּפָנַי בַּצִּים לְהַחֲרִיד אֶת־כּוּשׁ בֶּטַח Interpretes LXX. Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἐξελεύσονται ἄγγελοι σπεύδοντες ἀφανίσαι τὴν Αἰθιοπίαν. Auctor vulgatæ: *In die illa egredientur nuntii à facie mea in trieribus, ad conterendam Æthiopiæ confidentiam.* Hunc locum intelligendum esse de navibus bellicis, firmissime adstruunt verba proximè adposita להחריד את־כוש ἀφανίσαι τὴν αἰθιοπίαν, *ad percutiendam Æthiopiam.* terram eorum invadendo magna classe, quæ ingentes militum copias adportet. Ita quoque egregie, ut pleraque omnia, explicavit hunc locum Jonathan. בְּעִדָּנָא הַהִיא יִפְּקוּן אִזְגַּדִּין מִן קֳדָמַי בִּלְגְיוֹנִין *In tempore illo egredientur nuntii à facie mea cum legionibus.* Explicationis autem caussâ verbum בצים interpretatum esse per בלגיונין adparet quoque ex præcedente loco Esaiæ, ubi proprio verbo, quamvis Romano, usus est. Hîc per metonymiam contenti pro continente explicare voluit nomen, admodum proprie ab propheta usurpatum. Neque enim illa eversio navibus, sed legionibus, ut Romani tunc loquebantur, hoc

est, magnis peditum equitumque copiis, quæ illis triremibus transportabantur, fieri potuit. Id autem notabile admodum hoc loco est, quod etiam ex multis aliis auctorum locis discimus, magnas militum copias triremibus, seu navibus bellicis, transportatas fuisse. Hieronymus commentario ad hunc locum, ex editione Parisina, anni 1643. *Et pervenerint nuncii, juxta Aquilam & Theodotionem* צים, *quos Symmachus transtulit festinantes : nos in trieres vertimus* (*ita enim ab Hebræis accepimus*) Hæc verba transposita videntur, hoc modo reponenda. *Et pervenerint nuncii, juxta Aquilam & Theodotionem, quos Symmachus transtulit* festinantes. בצים *nos, in trieribus, vertimus. ita enim ab Hebræis accepimus*. Hieronymus his verbis primum illud dicit : Aquilam & Theodotionem verbum מַלְאָכִים interpretatos esse, *nuncii* (id est, ἄγγελοι) Symmachum autem, *festinantes* (σπεύδοντες) deinde, צים significare triremes. uti didicerat ab Judæis. Credere nequeo, Symmachum בצים transtulisse *festinantes* (errore manifesto) sed id potius; Symmachum aut solo verbo σπεύδοντες, usum pro nomine ἄγγελοι; aut, uti LXX. conjunxisse, σπεύδοντες ἄγγελοι, ut ultimo exprimeret Hebræum מלפני, omissâ interpretatione vocis בצים, quam LXX. & hîc, & tribus reliquis locis prætererant. Hoc vocabulo ציים usus quoque est in Compendio historiarum Josephus, Gorionis filius, quod Sebastianus Munsterus Hebræo Latinoque sermone edendum curavit Wormatiæ, anno 1529. De Marco Antonio ita Josephus : ויצא להלחם בו בים באניות ובציים וביבשה בחיל ובפרשים : Interprete Munstero : *Egressusque est* (M. Antonius) *ut pugnaret contra eum* (Octavium) *in mari, in navibus. in insulis & in arida, cum exercitu & equitibus*. Vertit, *in insulis* ; ubi vertere debuisset. *triremibus*. *Terrâ marique bellum contra Octavium gessit Antonius* ; *mari, navibus* (longis atque magnis) *triremibusque* ; *terrâ, peditum equitumque magnis copiis*. Sed forsan altera editione, quam non vidi, hoc emendavit ipse Munsterus. Ita autem vertendum esse, ex historia Romana est certissimum. Præterea notandum hîc est, quod Gorionides primum ponat באניות, quo magnas Antonii bellicas naves significat, hexéres,

heptéres, octéres, ennéres: biremes, triremes, & quadriremes designat voce צ״ים. Idem auctor paullo post verbo ספינה utitur generatim, omnis generis bellicas naves eo designans: ויבא בספנות אל ארץ מצרים ויבא אל אי הנקרא רודוס *Venitque* (Octavius) *in Ægyptum navibus; & venit in insulam, quæ vocatur Rhodus.* Belgicè verto superiora: *Te dien daghe sullender boden van mijn aenghesichte in drie-riemers uytvaren, om de sekerheyt van Mooren-lant te vernielen.*

Quartus locus est, Daniel. cap. XI. v. 30. וּבָאוּ בוֹ צִיִּים כִּתִּים Interpretes LXX. καὶ εἰσελεύσονται ἐν αὐτῷ οἱ ἐκπορευόμενοι κίτιοι. Vulgata: *Et venient super eum trieres & Romani.* Belgicè: *Ende daer sullen drie-riemers van Chittim teghen hem komen.* Sermonem prophetæ esse de bellicis navibus, extra dubium est. Atque hæc quatuor illa loca sunt, ubi nomen צי, significans triremem, reperitur.

Nunc porro lectorem eruditum, atque curiosum, ducam ad visendam bellicam navem, cùm magnitudine, tùm fabrica admirabilem, quam prophetarum eloquentissimus Ezechiel descripsit cap. XXVII. v. 3. כֹּה אָמַר אֲדֹנָי יֱהֹוִה צוֹר אַתְּ אָמַרְתְּ אֲנִי כְּלִילַת יֹפִי׃ בְּלֵב יַמִּים גְּבוּלָיִךְ בֹּנַיִךְ כָּלְלוּ יָפְיֵךְ׃ בְּרוֹשִׁים מִשְּׂנִיר בָּנוּ לָךְ אֵת כָּל־לֻחֹתָיִם אֶרֶז מִלְּבָנוֹן לָקָחוּ לַעֲשׂוֹת תֹּרֶן עָלָיִךְ׃ אַלּוֹנִים מִבָּשָׁן עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ קַרְשֵׁךְ עָשׂוּ־שֵׁן בַּת אֲשֻׁרִים מֵאִיֵּי כִּתִּים׃ Interpretes LXX. Σὺ εἶπας, ἐγὼ περιέθηκα ἐμαυτῇ κάλλος μου, ἐν καρδίᾳ θαλάσσης τοῖς βεελείμ, υἱοί σου περιέθηκάν σοι κάλλος. κέδρος ἐκ σενεὶρ ᾠκοδομήθη σοι, ταινίαι σανίδων κυπαρίσσου ἐκ τοῦ λιβάνου ἐλήφθησαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστοὺς ἐλατίνους, ἐκ τῆς βασανίτιδος ἐποίησαν τὰς κώπας σου, τὰ ἱερά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος, οἴκους ἀλσώδεις ἀπὸ νήσων τῶν χεττιείμ. Auctor vulgatæ: *O Tyre, tu dixisti; Perfecti decóris ego sum, & in corde maris sita. Finitimi tui, qui te ædificaverunt, impleverunt decórem tuum. Abietibus de Sanir extruxerunt te cum omnibus tabulatis maris: cedrum de Libano tulerunt, ut face-*

rent tibi malum. Quercus de Basan dolaverunt in remos tuos : & transtra tua fecerunt tibi ex ebore Indico, & prætoriola de insulis Italiæ. Similitudinem Propheta proponit, quâ urbs Tyrus armatæ navi comparatur. Tu, ô Tyre, vocaberis navis bellica, perfectâ pulcritudine. Primùm enim, sicut navis bellica longa est & angusta ; Ita situs insulæ oblongus est, in qua tu, urbium validissima simul & elegantissima es ædificata. II. Sicut bellica navis in eum usum ædificatur, ut in mari consistat, stationem ante portum tenens, custodiendæ, defendendæque urbis caussa adversus inopinatos hostium accessus : Ita is tuus, ô Tyre, situs est, quæ mari undique allueris, ut cives tuos atque incolas, adversus hostilis classis, aut piratarum, accessum defendere possis. Limites autem tui ad medium maris pertinent, quia dominam maris potentiâ tuâ te fecisti. III. Sicut bellicæ navis fabri omnem operam atque artem conferunt, ut non modo valida, sed etiam decora ac magnifica ædificetur : Ita tu, ô Tyre, ædificiorum amplitudine ac magnificentia præstas. quippe optimis usa architectis, qui amplissimæ mercedis spe ad te confluxerunt, ut scientiæ suæ honorem curiosis hominum oculis commendarent. IV. Sicut bellicæ navis fabrica in ædificio parietum, qui navem ambiunt, & maris, tanquam hostis, ad interiora accessum arcent, maxime consistit ; illi autem ferme ex duobus longæ navis lateribus constant (quippe cùm longa navis sit, ideoque angusta, planum est, latera multum operæ, parum autem proræ puppisque rotunditatem poscere) Ita longi duo muri, quibus latera tua, ô Tyre, cinguntur, validi sunt & alti, ut externi hostis insidias atque vires, aut non metuant, aut facile repellant. V. Quemadmodum magna navis bellica magno quoque malo opus habet, qui ex proceris montis Libani cupressis rotundatur ; ut non modo antennam cum velis sustineat, signisque in altum tollendis inserviat ; sed etiam hunc usum præbeat, ut longissime inde in mare nautæ ac milites prospectent, & machinis bellicis inde suspensis hostem oppugnent : Ita tu, ô magnifica urbs Tyre, altis turribus superbis, unde terrâ marique adpropinquantem hostem longissime prospicias. VI. Sicut pinus in

monte Basan cæduntur, ex quibus remos bellicæ navi dolent; quibus licet vilibus, attamen necessariis instrumentis, hujusmodi navis placido mari, aut adverso flante vento, impellitur, ut ad propositum locum perveniat: Ita tu, ô Tyre, eodem pini levi ligno ad multa & necessaria instrumenta atque vasa uteris, quibus opifices tui commercia, adeoque publicum bonum, pacis empore promovent. VII. Sicut navis bellica totâ sua alvo ædificata habet remigum sedilia & transtra, justo spatio inter se distantia, per quorum medium portisculo via solùm pateat: Ita tu, ô Tyre, ab magnæ fossæ (quæ per medium urbis transit, magnificisque mercatorum tuorum ædificiis superbit) utroque latere, transversim directos & angustos habes vicos, velut remigum transtra, in quibus vicis omnis generis artifices tui, qui textoriam atque infectoriam exercent, habitant. VIII. Sicut navis bellica trierarchum vehit, aut classis præfectum, cui in puppi magnificum prætorium, velut domus, ædificatur è præstantissimo ligno insularum Græciæ: Ita tu, ô Tyre, regem habes, & ipsi ædificatum in altero urbis extremo magnificentissimum palatium, rarissimo insularum ligno ornatum, quod ille regali superbia inhabitat. IX. Sicut navis bellica non modo vela & aplustria, ad usum atque ornamentum, habet; sed etiam coloratâ lineâ veste superbit, quæ meridie expansa, milites super tecta nave versantes à Solis æstu defendit: Ita tu, ô Tyre, non solùm murice tinctâ purpurâ, omnisque generis serica ac byssina veste in ædibus tuis abundas; sed etiam tapetibus, quibus viæ publicæ usum civibus tuis amœnum reddis, & simul præcaves, ne nimio solis ardore morbos contrahant. X. Sicut navis bellica, parata, omnique ad navigandum armamento instructa, magna remigum copia indiget, qui suis viribus eam impellant: Ita tu, ô Tyre, non modo mercatoribus, velut thranitis, abundare debes, qui in omnibus terris, atque insulis, mercaturam exerceant; sed præcipuè etiam artificibus & operis, tanquam zygitis, & infimis remigibus, qui in lanificiis tuis, & infectorum officinis ministrent, qui publici commodi navem labore suo atque industria in tutum hujus vitæ portum deducere colla-

borent. XI. Sed ut magna navis non ſolo labore, viribusque remigum, magno numero in diverſis ſedilibus, tranſtrisque, conſidentium, in tutum portum perducitur, ſed maximè indiget prudentiâ ſapientis trierarchi, & vigilantiâ periti gubernatoris, & induſtriâ reliquorum, certis miniſteriis præfectorum: Ita tu, ô Tyre, curas quidem, ut plebe ac mercatoribus ſis frequens, ſed non minus in id ſtudio omni incumbis, ut ſapientem è civibus tuis præficias regem, qui gubernaculum publicæ ſalutis tractare norit; ut prudentes eligas ſenatores, qui juſtitiam ſine gratia adminiſtrent; ut ſanitatis publicæ curatores, pauperumque antiſtites conſtituas, qui te perpetuo juventæ flore validam conſervent. Hi enim omnes de ſalute tua ſolliciti, ſæpius oculos elevant, ut publicæ proſperitatis ventum omnem à Deo immiſſum urbis ſuæ muris atque aggeribus excipiant, & retineant. Et quamvis identidem conſilia ſua, velut clavum, parumper varient, nunquam tamen à recto curſu, qui ad honeſtæ, ideoque Dei gratiâ nixæ felicitatis portum perducere poſſit, vel minimùm deflectunt. XII. Sicut navis ejusmodi armata maximo decore in mari eminet; quam potentes amici honore adficiunt; & minores, ſibi præſidio optant: ad quam certatim merces ſuas vicini adportant, ut cum nautis ejus negotientur: Ita te, ô Tyre, minorum urbium incolæ magno ſuo lucro frequentant, & longe diſſiti populi amicitiam tuam, & commercia tecum, expetunt. XIII. Sicut navis bellica, parata & inſtructa remigibus, in altum non evehitur, niſi prius defenſores ſuos magno numero accipiat, qui vim omnem, quæ & ab piratis, & à magnis hoſtilibus navibus inferri poſſit, arceant: Ita tu, ô Tyre, cum ſolis commerciis vivas, & divitias ingentes adquiras, æmulos vicinos omnes & peregrinos populos metuis, & felicitati tuæ inſidiantes: Ideoque non modo Aradios, murorum tuorum cuſtodes adſciviſti, ſed & Perſas, Lydosque, & aliis ex gentibus milites conduxiſti, ut finibus tuis præſidio eſſent. Hanc puto ſententiam eſſe eloquentiſſimi prophetæ.

In mea explicatione id primum pro certo adſumo, inſulam, quam urbs Tyrus totam ædificiis ſuis expleverat, ſaltem hujus

prophetæ tempore, fuiſſe longam & anguſtam; cujus formæ erant veterum naves bellicæ. Hujus meæ opinionis duos nunc adſertores producere poſſum, qui ipſi oculis ſuis hanc, aliasque Phœnices, & Palæſtinæ, urbes viderint. Joannes Phocas, qui anno Chriſti 1185. illa loca vidit, de Tripoli ita ſcribit: τούτου (λιβάνου) περὶ τοὺς πρόποδας ἐστὶν ἡ Τρίπολις, ἣν ὁ δειμάμενος ἐπὶ χερσονήσου ἐπήξατο. καὶ γὰρ ἐκ τοῦ λιβάνου λεπτὸν ῥαχίον κατερχόμενον, γλωσσοειδῶς τῇ θαλάττῃ ἐμφύεται, κυρτούμενον περὶ τὸ ἀνατολικώτερον μέρος, ἐφ' οὗ τὸ ἄκρον ὁ τὴν πόλιν δειμάμενος τὰς βάσεις ταύτης ἐπήξατο. *Ad montis* (Libani) *pedes ſita eſt Tripolis; quam conditor in peninſula poſuit. Quippe ab Libano tenue dorſum deſcendens, linguæ forma in mare ſe extendit, curvatum ad partem, quæ magis in orientem vergit, in cujus extremitate conditor hujus urbis fundamenta poſuit.* Paullò pòſt idem de Tyro: αὕτη τῷ σχήματι τῆς Τριπόλεως ἐν ὁμοίᾳ χερρονήσῳ τεθεμελίωται. *Hæc* (Tyrus) *eádem formâ, quâ Tripolis, in ſimili peninſula fundata eſt.* Non ſolùm dicit, peninſulam eſſe Tyrum, qui & Tripolis ſitus ſit; ſed addit quoque, τῷ σχήματι τῆς Τριπόλεως, δηλαδὴ γλωσσοειδεῖ, *formâ linguæ, quam Tripolis habuerit, fuiſſe quoque Tyrum.* In eandem ſententiam ſcribit Wilbrandus de Oldenborg, canonicus Hildeshæmenſis, ex comitum Oldenborgenſium familia, qui anno Chriſti 1211. illas urbes vidit. *Ipſa verò civitas* (Tripolis) *in omni ſua diſpoſitione Tyro ſimillima, fere undique mari cingitur & munitur.* Idem de Tyro. *Hæc eſt civitas bona & fortis; maximum Chriſtianorum ſolatium; quia inter omnes ſeculi civitates ipſa, ut creditur, vero nomine fortiſſima nuncupatur: ex una enim parte munitur muro bono, & mari, in quo latentes ſcopuli, longe ſub aquis protenti, inſultum navium ex muro defendunt: ex alia parte defenditur foſſâ bonâ muratâ, & quinque muris turritis & validiſſimis; in quibus diſpoſitæ & tranſpoſitæ ſunt quinque portæ, quæ introitum civitatis adeo intricant & obſervant* (*obſcurant* videtur legendum) *ut, qui eas introëunt, in domo Dædali errare & laborare videantur.* Egregie & hic locus eundem ſitum Tyri confirmat. Duarum enim ejus partium tantùm mentionem facit: unius, quæ mari oppoſita ſit; alte-

rius, quà terram adſpiciat. Hæc igitur tria loca ſunt, quæ meam opinionem de oblonga urbis Tyri figura adſtruunt. Hiſpanus Judæus R. Benjamin, eaſdem urbes vidit circa annum Chriſti 1173. ſed quâ fide id quod ſequitur narret, eſſet inquirendum.

ועולה אדם בחומת צור החדשה ורואה צור המעטירה אשר כסה אותה
הים והיא רחוקה מן החדשה כזריקת אבן ואם ירצה אדם לבא באני
בים רואה המגדלים והשווקים והחוצות והארמונים בקרקע הים:

Novæ Tyri mœnia ſi quis conſcendat, Tyrum illam coronariam (Eſaiæ 23, 9.) *conſpicit mari obrutam : quæ à nova jactu lapidis diſtat. Quod ſi cui ſcapha ingredi mare collibitum fuerit, turres & foracum plateis, palatiaque in fundo deſpiciet.* Quod de portu intra urbem narrat, ex aliis notum eſt. Quod autem ad illam Benjaminis narrationem attinet, non legimus de magno terræ motu, qui poſt Alexandri M. tempora acciderit, quo pars urbis Tyriæ deſederit. Et vix credibile eſt, partem urbis ita ſubſidiſſe, ut non modo palatia, quorum mentionem facit, ſed etiam fora, ac plateæ conſpicerentur. Strabo quidem de magno terræ motu, ante ſua tempora ibi facto, ſcribit, quo hæc urbs periclitata fuerit, ne tota everteretur : idque ob altas ædes, quæ majori periculo, quàm humiles, ejusmodi tempore obnoxiæ ſunt, ut concidant, & omnia quæ in iis ſunt ſimul opprimant. Multis terræ motibus vexatam fuiſſe illam urbem, ſcripſit quoque Curtius. Crediderim potius, niſi majora omnia retulerit hic Judæus, cùm pars quædam urbis diruta eſſet, circa alterum ejus extremum, ubi regis olim palatium, aliaque magna ædificia, publica præſertim, fuerint; ſequentibus temporibus lapides ex ruinis ablatos fuiſſe, quibus in reficiendis ſuis ædibus, aut novis ædificandis uterentur. Et cum fundamenta ipſa cives auferrent, factum fuiſſe, ut mare totum illum locum tegeret. Ceterum cum hæc de ſitu urbis Tyriæ inquiſitio curioſa ſit, & prophetæ hujus loco illuſtrando utiliſſima; non poſſum non deſiderare veterum multorum monumenta, quæ hîc egregie juvare potuiſſent. Illud maxime doleo, cum Cyrilli in Ezechielem commentarius extaret in Scorialenſi bibliotheca, offer-

retque editioni ejus operam suam Balthasar Corderius; vir doctus & diligentissimus, qui cum aliis editis veterum monumentis, tum maximè tribus in Psalmos Græcorum patrum tomis, de Christiano nomine optimè meritus est; tanta invidia laborasse ejus cœnobii patres Hieronymianos, ut honestæ voluntati, & bene etiam de ipsis, & cœnobii celebritate, merendi studio, quidquid etiam Hispanorum magnatum nonnulli intercederent, nihil loci reliquerint. Hoc certe præter institutum illius sancti viri, cujus nomen adsciverunt, fecisse videntur. Nisi enim ingenii sui monumenta, ad docendum orbem Christianum, in lucem edidisset Hieronymus; quantum hodie in Sacris libris ignoraretur, quod ingenti illius labore feliciter est explicatum? Tantum abest, ut aliorum patrum erudita scripta ille pressurus fuerit. Ultrò doctos homines accersere debuissent divites illi Hieronymiani, qui edendorum hujusmodi scriptorum curam ac laborem suscipere vellent ac possent, ut non modo tineis pretiosissima Christianæ antiquitatis monumenta subtraherent; sed etiam incendiorum periculis, quibus omnia hujusmodi sunt obnoxia. Illud certe lucrati fuissent, ut, postquam orbis Christianus hoc tempore de incendio audivit, quo & cœnobii magna pars, & bibliotheca illa conflagravit, dolorem potius suum illis patribus testaretur, quàm invidiam execraretur: quasi in eum finem tot inedita eruditorum hominum monumenta conservassent, ut Vulcano aliquando consecrarentur, quæ Christo, ejusque fideli populo, ab beneficis editoribus, offerri debuissent. Ceterum curiosos lectores rogo, ut, si quos vel antiquos, vel recentiores scriptores habeant, qui illarum urbium mentionem faciunt, ad hanc rem illustrandam studium suum conferre velint. Illos autem hortor, qui ad visenda ea loca quotannis proficiscuntur, ut situm illorum, præsertim Tyri & Tripolis, diligenter observent, in quam cœli regionem singulæ earum partes nostro tempore vergant: ut gressibus suis (quorum centeni circiter ducentis triginta pedibus Romanis respondent) omnia dimetiantur. Ita enim fiet, ut quantum fidei quatuor supra positis locis tribuere debeamus, ipsi, qui rem suis oculis inspexerint, nos docere ali-

quando possint. Quod si doctus vir, & rerum naturalium diligens indagator in illa loca profecturus esset, ampla rerum observandarum, quæ ad sola Bibliorum loca illustranda pertinent, instructione ipsum dimittere possemus. Certè omnia, ad hoc tempus, edita itineraria, laboribus suis, doctus simul & laboriosissimus peregrinator, obscuraret.

Nunc ad verba ipsa prophetæ consideranda accedam. Primum est, & maximè observandum, quod pro voce אֲנִי, *ego*, rescribendum putem, אָנִי, *navis*. Literam nullam muto, & quod mirabile videri possit, minimam unius ex subjectis apicibus mutationem tantùm molior, faciendo cametz ex pathach : uti cuique ex literarum, & apicum omnium inspectione patet. Hanc ob caussam arbitror, nulla mihi excusatione hîc defungendum esse, quasi in sacro codice aliquid mutare instituam. Sexcenta loca proferre possum, in quibus major mutatio facta sit, cùm ab illis LXXII. tùm ab reliquis Græcis editoribus, Aquila, Theodotione, & Symmacho; præterea ab Hieronymo, aliisque patribus, & proximorum seculorum tot interpretibus; hanc solum ob caussam, ut sententiam claram, & ceteris juxtà positis verbis consonam, excuderent. Alterum est, quod verbum אמרת interpreter, *vocas*; aut potius, *vocabis*, *appellabis*. Cujus meæ versionis clarum exemplum est, Genes. cap. XXXII. v. 28. לֹא־יַעֲקֹב יֵאָמֵר עוֹד שִׁמְךָ כִּי אִם־יִשְׂרָאֵל Interpretes LXX. οὐ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου ἰακώβ. ἀλλ᾽ ἢ ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. Auctor Vulgatæ : *Nequaquam*, *inquit*, *Iacob appellabitur nomen tuum*, *sed Israël*. Itaque verba prophetæ hanc sententiam haberent : *Ipsa Tyrum vocas navem bellicam eximiâ specie.* Vos Tyrii cives ipsi vestram urbem magnæ armatæ navi comparabitis. Sed si in suppositis punctis mutationem faciendam putemus (quod sæpius ab aliis interpretibus, præsertim vetustis, etiam sine reprehensione factum legimus) non male conveniret אַתְּ אָמַרְתְּ *Tyrum tu* (propheta) *vocabis navem*. Aut, *Tyrus* (*tu* propheta *dices*) *est navis*. Verùm cum hæc versio aliquo modo coacta

videri poſſit, propterea quod junctum nomen צוֹר quarto caſu poſitum intelligatur (quamvis multa ſacræ Scripturæ loca duriori verborum conſtructione verſa inveniantur) duas hîc conjecturas & opiniones meas proponam, quarum alterutrâ hujus loci verba facilius conſtruantur. Primùm enim conjicere aliquis poſſit, vocem אני hîc excidiſſe, ita reſtituendam: צוֹר אַתְּ אָמַרְתְּ אֲנִי אֲנִי כְּלִילַת יֹפִי *Tu, ô Tyre, dicis; ego ſum navis bellica eximiæ formæ.* Hæc omiſſio fieri potuiſſet, quod interpres, codice uſus qui nulla vocalia puncta ſuppoſita haberet, ultimam vocem male repetitam crediderit. Loquendi forma alioqui uſitata eſt, ut, qui hujus linguæ aliquam notitiam habent, nôrunt. Verùm cum hæc integri verbi omiſſio minus probabilis quibuſdam videri poſſit, alteram conjecturam meam adferam, non parum etiam, uti ego puto, concinniorem; videlicet, pro verbo אָמַרְתְּ *dixiſti*, prophetam ſcripſiſſe נֶאֱמַרְתְּ *dicéris.* *Tu, ô Tyre, dicéris navis bellica eximia pulcritudine.* Hac conjecturâ litera excidiſſe ponitur. Pro *dicéris* probare aliquis poſſet, *dici potes.* Sed retineo verſionem uſitatam. Conſiderandum autem eſt, primam eſſe verbi literam, nun, mediocris magnitudinis, quæ, cum initio alicujus verſûs poſitum eſſet illud verbum, abraſa fuerit, aliove caſu perierit. Hanc ego conjecturam veriſſimam puto. ubi duo porrò ſunt monenda. Primum, hanc comparationem urbis Tyri cum magna & eleganti nave bellica, eſſe Dei verbum, huic prophetæ revelatum: ideoque novum, & antea inauditum ſermonem. Hoc ex præcedentibus prophetæ verbis perſpicuum. Deinde, connexionem horum tertii verſus ultimorum verborum, cum ſequentibus verſibus, in quibus cauſſas hujus comparationis ediſſerit, eſſe concinnam. Tu *dicéris* navis; quia fines *tui*: quia architecti *tui*: perfecerunt pulcritudinem *tuam*. Quæ omnia in ſecunda perſona efferuntur. Si verbum *amart* interpretemur *vocas*; perſonæ item reſpondent: ſed nec male illud convenit, quod propheta cauſſas allaturus eſſet comparationis, ab Tyriis civibus inſtitutæ. Hanc autem connexionem non habet vetus lectio: *Ego* ſum perfecti decóris; quia fines *tui*. Me-

lius enim reſponderet ; quia fines *mei* ; architecti *mei*, & ſic deinceps ; ac ſi Tyrum loquentem induceret propheta. Niſi & ſic prophetam cauſſas ediſſerentem introducere velimus. Sed maximè hîc conſiderandum, nullam cauſſam ſermonis, ſive comparationis, quam propheta inſtituit, hac veteri ſcriptura adferri.

Hîc mihi nunc longâ defenſione opus eſſe, multi putare poſſint. Certè multa hic adferre poſſem cum ex patribus, tum ex aliis vetuſtis auctoribus, quibus probarem, vetuſtos omnes libros, etiam ſacros, obnoxios fuiſſe corruptioni, tum temporis injuriâ, tum librariorum ſæpius errore, interdum pravo emendandi, quæ non intelligerent, ſtudio. Sed lectorem nunc uno atque altero loco, ex patrum, quos vocant, ſcriptis adducto, commonefaciam de erroribus, quos librariis magni judicii viri imputarunt. Cyrillus homiliâ xv. in Jeremiam, admodum laborat in explicando verſu decimo capitis xv. Duplicem enim verborum ſcripturam invenerat. Unam, quam plerique codices editionis LXX. haberent : οὐκ ὠφέλησα, οὐδὲ ὠφέλησέ με οὐδείς. *Non profui, neque profuit mihi quiſquam.* Alteram, quam reliquæ editiones ; Aquilæ, Theodotionis præſertim, & Symmachi, tuerentur : οὐκ ὠφείλησα, οὐδὲ ὠφείλησέ μοι οὐδείς. *Non debui, nec debuit mihi quiſquam.* Codicum diligenti collatione inſtitutâ, quamvis plerique editionis LXX. legerent, ὠφέλησα, in eam ſententiam inclinat, ut putet librariorum errore hanc ſcripturam irrepſiſſe, ſcribendumque eſſe, ὠφείλησα. Verba ejus hæc ſunt. Εἰ καὶ ἀνέγνωμεν οὕτως, ἀλλὰ καὶ δεῖ εἰδέναι, ὅτι τὰ πλείονα τῶν ἀντιγράφων τῆς ἐκδόσεως τῶν ἑβδομήκοντα οὐκ ἔχει οὕτως. ὕστερον δὲ ἐπισκεψάμενοι καὶ τὰς λοιπὰς ἐκδόσεις, ἔγνωμεν γραφικὸν εἶναι ἁμάρτημα *Licet ſic hunc locum vobis prælegerimus, ſciendum tamen pleraque editionis* LXX. *exemplaria non ita habere. Inſpectis poſtea reliquis editionibus* (Aquilæ, Theodotionis, &c.) *patuit librariorum hîc eſſe errorem.* Ita hæc Cyrilli verba explicamus. Idem homiliâ XIV. de eodem hoc loco ita diſſeruerat. διττὴ γάρ ἐστιν ἡ γραφή. ἐν μὲν γὰρ τοῖς πλείστοις ἀντιγράφοις. οὐκ ὠφέλησα, οὐδὲ ὠφέλησέ με οὐδείς. ἐν δὲ τοῖς ἀκριβεστάτοις, καὶ συμφωνοῦσι τοῖς ἑβραϊκοῖς. οὐκ ὠφείλησα, οὐδὲ ὠφείλησέ μοι οὐδείς. *Duplex eſt ſcriptura. quippe in pleriſque codicibus invenitur* ;

Non profui, nec profuit mihi quisquam. Sed in fidelissimis, & qui Hebraicis respondent, legitur; Non debui, nec debuit mihi quisquam. Et alia ex eodem hoc Cyrillo loca proferre possem, quibus de codicum variatione conqueritur: interdum etiam LXX. negligentiam in vertendo, aut ignorantiam, reprehendit. Sed alium videamus, qui in Novi Testamenti libris librariorum errores reprehenderit. Is est Isidorus Pelusiota, qui egregia illa epistola 112. libri IV. rationem invenire satagit emergendi ex ea difficultate, quam Pauli verba habent 1. ad Timoth. cap. 4. v. 3. κωλυόντων γαμεῖν, καὶ ἀπέχεσθαι βρωμάτων. *Prohibentium nubere, & abstinere à cibis.* Temerarium videri possit primum ejus judicium: εἰ μὲν οὖν καὶ ἀλλαχόσε τοῦθ' ὑπέμεινεν ὁ θαυμάσιος ἐκεῖνος ἀνήρ, δεδόσθω καὶ τοῦτο. *Sed & alibi hujusmodi culpæ adfinem fuisse admirandum illum virum, concedamus.* At nihil offendit hoc, quod sequitur. ὅρα δὲ, μήποτε παρ' ἓν στοιχεῖον, ἢ μίαν κεραίαν γέγονε τὸ σφάλμα. *Vide, num in una litera, aut apice error sit commissus?* Subjungit deinde duas ejusdem loci emendationes. Unam, quâ levi mutatione, videlicet unius apicis adpositione, putat scriptum fuisse ἀντέχεσθαι, pro eo quod legitur, ἀπέχεσθαι. Alteram, qua majore audacia, ex composito verbo facit simplex, rejiciendo præpositionem ἀπ tanquam superfluam. Paullò pòst, generali quadam excusatione hic defungi conatur: nimirum fieri non posse, ut in magno volumine describendo librarius non interdum erret; aut literam scribendo pro litera; aut etiam literam omittendo; aut denique literam addendo, quæ abesse debeat. Verba ejus hæc sunt: ὅτι δὲ πολλάκις ἓν στοιχεῖον ἢ μεταστοιχειωθὲν, ἢ παραλειφθὲν, ἢ προστεθὲν, τὸν νοῦν τῶν λεγομένων συνταράττει, δῆλόν ἐστιν ἐκ τοῦ φερομένου ἐν ταῖς πράξεσι τῶν ἀποστόλων. *Quod vero sæpenumerò una litera vel transposita, vel omissa, vel denique adjecta sensum dictorum conturbet, ex eo quod in Actis Apostolorum legitur notum est.* Legantur exempla, quæ ibi adfert. Illud autem notetur: quod à librario peccatum fuerat, id magis adhuc corruptum putat à sciolo. τινὲς δὲ ἴσως μὴ νοήσαντες ἔγραψαν, καὶ καθίεται (pro καθιεῖ, quomodo scribere librarius debuisset. omisit ergo literulam ἰῶτα) κύριος βασιλεὺς εἰς τὸν αἰῶνα. εἶτα ἄλλοι ὡς διορθούμενοι, κάθηται

ἔγραψαν. *Quidam fortè non intelligentes, ſcripſerunt*, καὶ καθίεται, & relaxat *Dominus rex in ſecula. Deinde alii, ut correcturi* (notandum quod dicit, librarios depravare, dum doctrinæ opinione corrigere ſtudent) κάθηται, ſedet *ſcripſerunt*. (Ita error ex errore naſcitur) Denique ſubjungit Iſidorus inſignem æquitate & modeſtia ſententiam. ταῦτα εἰπὼν, ἃ τὸν νοῦν τῶν γραφῶν οὐ μόνον οὐ λυμαίνεται, ἀλλὰ καὶ συνίστησι, βέβαιόν τε καὶ πάγιον ἀποφαίνει, καὶ τὴν δοκοῦσαν ἀσάφειαν διαλύει, καταπαύσω. τοῖς ἐντευξομένοις παραινῶν, ἄνευ φιλονεικίας συνιδεῖν. καὶ εἰ μὲν ὀρθῶς εἴρηται, τῷ θεῷ χάριν εἰδέναι. εἰ δὲ μὴ, τῷ γεγραφότι συγγνώμην νεῖμαι, τῷ μὴ ἀποφηναμένῳ, ἀλλὰ τοῖς ἐντευξομένοις ἐπιτρέψαντι τὴν ψῆφον. *Quum ea dixerim, quæ non ſolùm S. Scripturæ ſententiam non lædunt, ſed etiam ſtabiliunt, firmamque & immotam declarant, apparentemque diſſolvunt obſcuritatem, finem faciam, lectores prius obteſtatus, ſine contentione ut hæc inſpiciant; & ſi quid recte dictum, Deo gratias agant; ſin minus, veniam ſcriptori faciant, nihil præfracte definienti, ſed lectorum ea calculo permittenti.* Hæc verba mihi uſurpabo. Sententiam prophetæ hoc loco, non modo non deteriorem feci, ſed planam, & evidentem, ut toti illi capiti non parum luminis me intuliſſe faſſuri ſint pii atque eruditi viri, qui attento animo hæc legerint. Quod attinet ad vocem אֳנִי, cui vocalem Kametzchateph ſupponendam arbitror pro vocali chateph pathach; nulla me excuſatione indigere puto: quandoquidem notum eſt, multa eſſe verba, quæ ob vocalium punctorum variationem diverſas interpretationes receperint. Significatio navis, & quidem bellicæ, ſequentium verſuum commatis omnibus adeo bene convenit (ſicut planum eſt ex mea paraphraſi, quâ utrumque comparationis membrum expoſui) ut hanc unius apicis mutationem univerſali quadam eruditiſſimorum hominum adprobatione receptum iri ſperem. Longa & anguſta fuit urbs Tyrus: & hac formâ fuére naves longæ, id eſt, bellicæ, veterum. Inſula fuit urbs Tyrus, undique mari cincta: Præſidiariam, & tutelæ cauſſa ante portum urbis ſtantem, mari circumdari percipimus. Affabre factam fuiſſe navem Tyriam, non mirum. Sicut enim omnibus temporibus militari laude excellentes,

viri, armis illuſtribus corpus texére, quod vitæ honorique tutando induantur : Ita quoque naves bellicas fabre factas, & ornatas habuére, quod ad regni, ditionumque tutelam ædificarentur. Et credibile eſt, Tyrios tempore hujus prophetæ navem bellicam maximæ formæ habuiſſe ad quam hac comparatione, propheta reſpexerit : ſicut ducentis quinquaginta annis poſt, cùm Alexander M. hanc urbem obſidione premeret, quinqueremem illa habuit, Herculi ſuo conſecratam : cujus Arrianus libro II. mentionem facit his verbis. καὶ τὴν ναῦν τὴν τυρίαν, τὴν ἱερὰν τοῦ ἡρακλέους, ἥν τινα ἐν τῷ ἐπίπλῳ ἔλαβε, καὶ ταύτην τῷ ἡρακλεῖ ἀνέθηκε. *Navem etiam Tyriam, ſacram Herculi, quam navali incurſione cæperat, Herculi conſecravit.* Longa duo navis latera in belli uſum ædificatam fuiſſe maximè demonſtrant. Nec minus quàm oneraria, malum habuit bellica. Remis ſolæ naves longæ aguntur. Quare certiſſimum navis bellicæ argumentum eſt multitudo remorum. Tranſtra in ſolis longis reperiuntur : nulla vulgo habuere onerariæ. Prætoriolum in uſum prætoris, ſeu trierarchi ædificatur; ideoque in longa nave viſendum. Ingens copia remigum, Sidoniorum & Aradiorum, meam opinionem extra omnem dubitationem ponit. Nec quidquam à propheta de nave illa dicitur, quod bellicæ non conveniat. Verba omnia LXX. interpretum, & Auctoris vulgatæ, (in quibus eminet verbum *tranſtra*) opinionem meam adſtruunt. ut ex ſequentibus annotationibus liquebit. Nunc porro id probabo, nomen אֳנִי quod generatim navem ſignificat, ſive bellicam, ſive onerariam (quod etiam videre eſt ex Eſaiæ loco cap. XXXIII. v. 21. quem pag. 97. adduxi, ubi nomen אֳנִי tanquam commune & longæ, & onerariæ, determinatur per adjunctum nomen שַׁיִט ut ſolam longam, cujuscunque formæ, denotet) abſolute poſitum reperiri in ſignificatione navis bellicæ. Primus locus eſt, Deuter. cap. XXVIII. v. 68. וֶהֱשִׁיבְךָ יְהוָה מִצְרַיִם בָּאֳנִיּוֹת Interpretes LXX. καὶ ἀποστρέψει σε κύριος ὁ θεὸς εἰς αἴγυπτον ἐν πλοίοις. Vox πλοῖον, tempore LXX. interpretum, navem longam ſignificabat : uti & poſtea Polybio, Diodoro, aliisque ea ſignificatione uſurpata

legitur, qui onerariam vocant ὁλκάδα. Sed Atticis ſcriptoribus ναῦς eſt *navis longa*; πλοῖον autem, *oneraria*. Auctor vulgatæ egregie: *Reducet te Dominus claſsibus in Ægyptum.* Admirabilis eſt hæc verſio, ſententiam Moſis ante oculos ponens: nimirum regem Ægypti omnes ſuas naves, longas & onerarias, miſſurum, ut Judæos in Ægyptum deportent. Quippe centum millibus hominum (cùm ſexies & amplius hunc numerum gens Judæa ſuperaret) portandis, non ſolùm opus eſt magna longarum claſſe; ſed & onerariarum, quibus feminæ, & liberi, ac ſupellex omnis vehantur. Ex Targum Hieroſolymitano derivata Latina videri poſſit, ubi adhuc clariùs idem exponitur, בְּבוּרְנַיָּא וְאַלְפַּיָּא *liburnis & onerariis.* Liburnis vehentur viri, & robuſti juvenes; qui remulco trahant onerarias, quibus feminæ, pueri, & impedimenta impoſita ſint. Verè ingenioſam hanc paraphraſin dicere poſſumus. Jonathan ſolum habet באלפיא, *navibus longis.* Alter locus eſt Ezechielis cap. XXVII. v. 29. וְיָרְדוּ מֵאָנִיּוֹתֵיהֶם כֹּל תֹּפְשֵׂי מָשׁוֹט LXX. Interpretes: καὶ καταβήσονται ἀπὸ τῶν πλοίων αὐτῶν (δηλαδὴ πολεμικῶν) πάντες οἱ κωπηλάται σου. Auctor vulgatæ: *Et deſcendent de navibus ſuis omnes qui tenebant remum.* Remorum mentio, ſermonem eſſe de longis navibus, plane evincit. Tertius locus eſt Dan. XI. v. 40. בָּאֳנִיּוֹת רַבּוֹת LXX. Interpretes: ἐν ναυσὶ πολλαῖς (δηλαδὴ πολεμικαῖς) Vulgata: *claſſe magna.* Romana loquendi forma. Loqui prophetam de navibus longis, ex toto verſu, in quo de bellicis apparatibus ſermo eſt, perſpicitur. *Et in tempore præfinito præliabitur adverſus eum rex Auſtri, & quaſi tempeſtas veniet contra illum rex Aquilonis, in curribus, & in equitibus, & in claſſe magna; & ingredietur terras, & conteret, & pertranſiet.* Accedit locus Joſephi ben Gorionis, quem pag. 105. adduxi, ubi אניות magnas longas naves ſignificat, quibus Antonii claſſis ſuperbiebat.

Pinis de Senir] Ita vertendum arbitror. Nec tamen reprehendendos puto LXX Interpretes; ex ea cauſſa, quod Syri, abietis inopiâ, in ædificandis navibus longis uſi fuerint cedris. Hoc etiam

ex ſequenti commate perſpicitur, ubi malum propheta dolat ex cypreſſo, cum dubio procul abiegnus præſtet. Ubi porro monendum; primum, nomen ברושים hoc loco, & 2. Paral. cap. III. v. 5. LXX. Interpretes tranſtuliſſe κέδρος. Hoc quidem loco, magno judicio feciſſe id videri poſſint; quod univerſe Syri naves longas ex cedri ligno fabricarent: non ea ex cauſſa, quod cedri lignum putredini non eſſet obnoxium; quod hîc adfert Hieronymus; ſed, ut dixi, quod abiete carerent. Inſignis hac de re Theophraſti locus eſt Plantarum hiſtoriæ libro v. cap. 8. ἐλάτη μὲν, καὶ πεύκη, καὶ κέδρος, ὡς ἁπλῶς εἰπεῖν, ναυπηγήσιμα. τὰς μὲν γὰρ τριήρεις, καὶ τὰ μακρὰ πλοῖα, ἐλάτινα ποιοῦσι, διὰ κουφότητα. τὰ δὲ στρογγύλα, πεύκινα διὰ τὸ ἀσαπές. ἔνιοι δὲ καὶ τὰς τριήρεις, διὰ τὸ μὴ εὐπορεῖν ἐλάτης. οἱ δὲ κατὰ Συρίαν καὶ Φοινίκην, ἐκ κέδρου. σπανίζουσι γὰρ πεύκης. οἱ δ᾽ ἐν Κύπρῳ, πίτυος. ταύτην γὰρ ἡ νῆσος ἔχει, καὶ δοκεῖ κρείττων εἶναι τῆς πεύκης. καὶ τὰ μὲν ἔνιοι ἐκ τούτων. τὴν δὲ τρόπιν, τριήρεσι μὲν δρυΐνην, ἵνα ἀντέχῃ πρὸς τὰς νεωλκίας. ταῖς δὲ ὁλκάσι, πευκίνην. ὑποτιθέασι δὲ ἔτι καὶ δρύϊνον, ἐπὰν νεωλκῶσι. τοῖς μὲν ἐλάττοσι, ὀξύνη (ὀξύϊνον.) καὶ ὅλως ἐκ τούτου τὸ χέλυσμα. Egregius utique hic locus eſt de materia, ex qua veterum naves ædificabantur. *Abies, pinus, cedrus, ut generatim dicam, ligna ſunt ex quibus naves fabricantur. Triremes enim, ac majores longas naves ex abiete, levitatis cauſſa, faciunt. Rotundas* (ſeu onerarias) *ex pino; quod non putreſcat. Quidam triremes quoque ex ea fabricant; quod abiete careant. Qui Syriam, Phœnicenque incolunt, cedro utuntur; quod pinus apud ipſos rarior ſit. Cyprii picea utuntur : Hanc enim illa inſula habet. videturque pino præſtantior. Atque hæc quidam ex dictis fabricant. Carinam triremibus quernam ſubjiciunt, ut quando ſubducitur, reſiſtere poſſit. Pineam autem onerariis: quin & quernam ſubjiciunt, quando ſubducuntur. minoribus tamen illa eſt ex oxya. Porro omnibus navibus ex hac fit teſtudineum munimentum.* Primo loco, tanquam aptiſſimam materiem, ex qua naves bellicæ fabricentur, ponit abietem; ob eam cauſſam, quod levis ſit. Secundo loco ponit pinum, ex qua alioqui onerariæ fiebant; quod non facile putreſceret. Tertio denique loco cedrum adfert, quâ Syri utebantur; quod paucas pinos, & nul-

las abietes haberent. Confirmat idem Plinius lib. XVI. cap. 40. *At in Ægypto & Syria reges, inopiâ abietis, cedro ad classes feruntur usi.* Et idem Theophrastus lib. IV. cap. 6. Ἡ Συρία κέδρον ἔχει, καὶ ταύτῃ χρῶνται πρὸς τὰς τριήρεις. *Cedrum habet Syria, eâque ad triremes ædificandas utuntur.* Quare ad usum cum Syrorum gentis, tum Ægyptiorum respicientes LXX. non male transtulisse videntur, κέδροις ἐκ. στενείρ. *ex cedrina materie ædificarunt.* Reprehensi enim alioqui fuissent, non modo à suis popularibus; sed etiam ab Ægyptiis, si abietem, aut pinum, aptius quidem lignum; sed quo vulgo carerent, appellassent. Contrà autem reprehensus à suis Romanis fuisset vulgatæ auctor, si *cedris* hîc transtulisset: ac si naves longas ædificandas statueret ex materie, quâ & ipsi carerent, & quam omnes in longarum navium fabrica cum abiete non comparandam scirent. Omnis Græca, Latinaque antiquitas, celebrat abietem in navium longarum fabrica. Poëtæ Græci & Latini abunde testimonia suppeditant. Et Virgilius; ut obiter hoc moneam; idem exprimere voluit libro V.

— — furit immissis Vulcanus habenis
Transtra per & remos, & factas abiete puppes.

Non dubito verum verbum *factas* hoc loco, poëtæ accuratissimo me restituisse. Ineptum enim est *pictas*, quod huc usque illius loci sententiam depravavit. Frigida nimis sunt, quæ Servius, & reliqui interpretes, vulgatæ lectioni explicandæ adferunt. Naves ex abiete factas fuisse significare voluit, ideoque facile arsisse. Ob hanc igitur caussam recte vertisse videtur auctor vulgatæ. Deinde etiam, quod Esaiæ cap. XLI. v. 19. ברוש LXX. verterint, ἐλάτην, *abietem.* Accedit, quod non minimi momenti argumentum censeri debet, eximiam illam navem Tyriam, ex aptissima materie fabrefactam videri: quandoquidem urbis negotiatricis mercatores toto mediterraneo mari commercia haberent; ut vel ex Italia, vel ex Græcia, aliisque locis, ubi abietum copia esset, illas Tyrum deportandas curare possent. Nec sumtibus parsuros fuisse Tyrios: qui eâ magnificentiâ in hac nave ædificanda hîc usi leguntur, ut transtra eboris candore splendere

vellent. Ionathanis paraphrasin בִּירָן מִשְּׂנִיר interpretantur; *abietibus de Sanir* : sed nullâ certitudine. בְּרַת inter decem cedri genera Thalmudici recensent. Hieronymus hîc nihil juvat, ut qui antiquæ rei navalis, quod ex aliis quoque locis perspicitur, rudis fuerit. Ita autem ad hunc locum scribit. *Abietibus, sive cedris de Sanir, navis Tyriæ tabulata cæduntur, quibus texitur atque compingitur.* Paullò pòst : *Abietibus, propter levitatem, juncturasque tabularum mollius invicem se tenentium atque mordentium : sive cedris, quod lignum imputribile est.* Cedris, an abietibus, uterentur, perinde ipsi fuit. quod non dixisset, si Theophrastum legisset, & totius antiquitatis usum observasset. Illud autem in tanta interpretum incertitudine notandum est, quod cedro exteriore specie admodum similis sit abies, uti notat Bellonius lib. II. cap. 110. At ligna ipsa duritie, adeoque pondere admodum inter se distant. Hæc objici possunt, & forsan in eximia hac nave Tyria locum habent. Mea tamen opinio, quâ ברושים puto melius verti *pinis*, nititur primùm eo, quod *cedrus* sit ארז. Deinde, quod hoc ligni è monte Senir allatum legatur. Atqui cedrum è Libano abunde habere poterant. quid necesse fuisset in monte Senir cæsam, magno sumtu ad littus Tyrium deferendam curare? Et illud juvat, quod ex opinione nostra, navis illa Tyria in statione ante urbis portum constiterit. Quare ligno imputribili opus erat, quale etiam est pini. Porro, si *abies* hîc intelligi posset per *beroschim*, Theophrasti auctoritatem & Plinii nullam fore; quæ tamen meritò magna est. Iam & ipsi LXX. quinque locis *beroschim* transferunt, πεύκας, *pinus*; *aut* πεύκινα ξύλα, *ligna pinea*. I. Reg. cap. V. v. 10. καὶ ἦν Χειρὰμ διδοὺς κέδρους καὶ πεύκας. Ubi tamen Vulgata corrupta videtur : *Itaque Hiram dabat Salomoni ligna cedrina, & ligna abiegna.* quippe *pinea* legendum pro *abiegna*. Et Phocas testatur, in Libano crescere pinus. λίβανος πεύκῃ, καὶ κέδρῳ, καὶ κυπαρίττῳ καταδενδρούμενος. *Libanus pinum, cedrum, cupressumque arbores habens.* In Josepho puto mendum librarii esse, quando lib. VIII. cap. 5. nunc legitur : ξύλα κέδρου καὶ πίτυος, *ligna cedri & piceæ*. Interpres tamen vertit : *cedri atque pinus materiem.* Rectè quidem, si Græce esset πεύκης pro πίτυος· quas arbores interpretes

ex inscitia non distinguunt. *Pini ligna* Hebræis sunt עֲצֵי אַלְגוּמִּים sed illud admirabile, quod in monte Libano crevisse dicantur, II.Paralip. c.II. v.8. וּשְׁלַח־לִי עֲצֵי אֲרָזִים בְּרוֹשִׁים וְאַלְגוּמִּים מֵהַלְּבָנוֹן LXX. καὶ ἀπόστειλόν μοι ξύλα κέδρινα, καὶ ἀρκεύθινα, καὶ πεύκινα ἐκ τοῦ Λιβάνου. Vulgata: *Sed & ligna cedrina mitte mihi, & arceuthina, & pinea de Libano.* Ecce πεύκινα & *pinea*; quæ *algummim*, & *almyggim* dicebantur Hebræis, nata in Libano. Hîc non parva difficultas est, propter locum, ubi hæc ligna *almugim*, quæ *thyina* Vulgata quinque locis vocat, crevisse dicuntur. Nisi sacer codex esset, putarem hoc nomen אלגומים, ad explicandum alterum ברושים in margine adpositum, in ipsum textum irrepsisse. Quippe *beroschim* sunt πεῦκαι. & *almyggim* quoque; sed *Indicæ pinus*. Pretiosissimum enim fuit lignum *almyggim*, candore & levitate excellens, quod ex India Hierosolyma adportabatur navibus, quas navigationis Indicæ socii, Salomo & Chiramus, eo miserant. Hoc discimus ex Josepho, cujus verba lib. VIII. cap. 7. hæc sunt: Κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν κομισθέντων ἀπὸ τῆς χρυσῆς καλουμένης γῆς λίθου πολυτελοῦς τῷ βασιλεῖ, καὶ ξύλων πευκίνων· τοῖς ξύλοις εἰς ὑποστηρίγματα τοῦ ναοῦ καὶ τῶν βασιλείων κατεχρήσατο, καὶ πρὸς τὴν τῶν μουσικῶν ὀργάνων κατασκευήν, κινύρας τε καὶ νάβλας, ὅπως ὑμνῶσιν οἱ Λευῖται τὸν θεόν. πάντων δὲ τῶν πώποτε κομισθέντων αὐτῷ, κατ᾽ ἐκείνην τὴν ἡμέραν ἐνεχθέντα, καὶ μεγέθει καὶ κάλλει διέφερεν. ὑπολάβῃ δὲ μηδείς, ὅτι τὰ τῆς πεύκης ξύλα τοῖς νῦν εἶναι λεγομένοις, καὶ ταύτην ὑπὸ τῶν πιπρασκόντων τὴν προσηγορίαν, ἐπὶ καταπλήξει τῶν ὠνουμένων, λαμβάνουσιν, ἐστὶ παραπλήσια. ἐκεῖνα γὰρ τὴν μὲν ἰδέαν ἐμφερῆ τοῖς συκίνοις γίνεται· λευκότερα δέ ἐστι, καὶ στίλβοντα πλέον. τοῦτο μὲν, πρὸς τὸ μηδένα τὴν διαφορὰν ἀγνοῆσαι, μηδὲ τὴν φύσιν τῆς ἀληθοῦς πεύκης· ἐπεὶ διὰ τὴν τοῦ βασιλέως χρείαν ἐμνήσθημεν αὐτῆς, εὔκαιρον εἶναι καὶ φιλάνθρωπον δηλῶσαι νομίσαντες, εἰρήκαμεν. Quæ ita verto: *Sub id tempus quum ex aurea quam vocant Terra pretiosæ gemmæ, & ligna pinea adportarentur; lignis ad fulcra templi ac regiæ usus est, & ad Musicorum instrumentorum fabricam; psalteria & nablia; quibus Levitæ divinos hymnos decantarent. Omnia quæ unquam ante allata ipsi fuerant, hæc & magnitudine & pulcritudine vincebant. Nemo autem existimet, iis quæ nunc ita dicun-*

tur, & id nominis ab venditoribus ad percellendos emtores obtinent, vera *pini ligna similia esse. Hæc enim specie ficulneis similia sunt; sed candore & splendore longe superant. Hoc, ne quis veræ pinûs discrimen, naturamque, ignoret; quum usum pini in regiis operibus edisserere vellemus, explicare & tempestivum & humanum esse duximus.* Hic solus locus est, ex quo discamus, quod ligni genus fuerit, quod Salomoni ex Ophir, seu Terra aurea allatum est. Rarius fuit etiam Josephi ætate; curiosis tamen hominibus notum. Sed cum mercatores, lucri caussâ, imperitis imponerent, vulgare pini lignum colore albo tingentes, ut candorem & splendorem pinûs Indicæ mentiretur; ideo occasione hujus narrationis de operibus, quæ ex lignis almyggim, seu pineis, Salomo facienda curavit, monet curiosos lectores, quibus notis veram pinum Indicam discernant ab falsa impostorum. Primùm illud ex ipsius verbis discimus, magnitudinem hujus ligni almyggim raram, ideoque in pretio fuisse. Dicit enim, majora fuisse quæ tum adferrentur, quàm quæ unquam antea visa essent. Trunci igitur magni fuére, unde LXX. tribus locis transtulerunt, ἀπελέκητα ξύλα, *ligna rudia, non dolata.* Deinde, quod ad figuram attinet, similia fuisse lignis ficûs; sed pulcritudine, quæ in candore & splendore spectabatur, longè superasse. Rerum naturalium solertes investigatores illud considerent, quòd candori splendorem conjunctum habuit lignum *almug.* Candida ligna etiam varia habet nostra Septentrio; sed splendorem natura illis negavit. Hic longiorem sermonem de candidis arborum lignis ordiri possem, & quam caussam habeant, & facultatem, declarare. Illud certum puto; & videant curiosi homines; quò candidiora ligna fuerint, eò esse rariora, adeoque leviora. Omnium autem lignorum pretiosissimum foret, si quod alicubi terrarum inveniretur, quod candidissimum simul esset & ponderosissimum. Itaque non modo ob candorem Musicorum instrumentorum fabricæ adhibitum fuit illud lignum; sed vel in primis ob levitatem, quæ facit, ut instrumenta majore sono resonent. Ligna thyïna, citri fuisse videntur; de quibus in Apocalypsi. Sed vulgatæ auctorem falsum puto, quando Indi-

cas pinus putavit eſſe ligna thyïna. ita enim quinquies tranſtulit. Imperite de his quoque ſcribit Ioa. Bodæus in Commentariis in Theophraſtum, opere alioquin laudando : *Africam Græcis Homeri ſeculo ignotam fuiſſe, affirmare non auſim; maximè cum ſacra pagina doceat, Salomonem regem ſapientiſſimum miſiſſe in Ophir, id eſt, Africam, ut omnes fatentur interpretes, indeque recepiſſe ligna* אַלְמוּג, *quod* θύαν *ſeptuaginta interpretantur.* Ophir, non Africa; ſed India fuit, Ioſepho teſte. Non LXX. ſed vulgatæ auctor, interpretatur ligna thyïna. Abſurdiſſima de hoc ligno eſt Rabbinorum ſententia. וְאַלְגֻּמִּים כמו וְאַלְמֻגִּים והוא שקורין לו בלעז קוֹראל ויש מי שפירש אותו העץ שצובעים בו שנקרא בלשון ערבי אל בקם שקורין לו בלעז בראזיל: Algymmim, *idem quod* almyggim, *eſt, quod vulgo* Koral *vocant. Eſt etiam, qui lignum quo tingunt, interpretetur; quod Arabice* elbekem *vocatur, & vulgò* Braſilianum. Elias levita : בלא״ קוראלן וכן בלעז *Linguâ Germanica*, Coralen; *& ſic quoque peregrina.* Hæc quum nullo antiquitatis teſtimonio, aut ratione, nitantur, temeraria videri debent. Corallium lapis eſt, & ruber: almyggim, lignum candidiſſimum. Braſilianum lignum, rubrum eſt, & graviſſimum; ſed almyggim, candidum, &, ut planè arbitror, leviſſimum. Non dubito, quin, ſi Ioſephum, ſuæ gentis laudatum ſcriptorem vidiſſet hujus figmenti auctor, illa deleturus fuiſſet. Certè ſi lignorum Norvagicorum aliquam notitiam habuiſſet, majore ratione ſcripſiſſet, שנקרא בלשון דנורואגיא גראן Nec tamen putare poſſum, primum auctorem illius interpretationis *Koral*, intellexiſſe Corallium, quod קורלין ſcribunt. Patria, & illius linguæ arbores, eſſent conſiderandæ. Ex his igitur planum eſt, *beroſchim* Hebrȩorum eſſe, quas Grȩci πεύκας vocant; & Latini, *pinus*. Indicas autem pinus vocatas fuiſſe *almyggim*; *Indiaenſche pijnboomen*; aut *Indiaenſche grenen.* Fateor tamen aliquam hic difficultatem, quod ad ligna *almyggim* attinet, mihi ſupereſſe, quam idem ille Theophraſtus, cujus auctoritate maximè moti hæc ſtatuimus, ediſſerit. Ita enim Theophraſtus : διαφέρει δὲ ἡ ἐλάτη τῆς πεύκης, καὶ κατὰ τὸ ξύλον, οὐ μικρόν. τὸ μὲν γὰρ τῆς ἐλάτης, ἰνῶδες, καὶ μαλακὸν, καὶ κοῦφον· τὸ δὲ τῆς πεύκης, δαδῶδες, καὶ βαρὺ, καὶ σαρκωδέστερον.

CXXVI.

Nec parva inter abietem & pinum differentia est, ratione ligni. Quippe abietis lignum nervosum, molle, ac leve est: pini autem tedaceum, ponderosum atque carnosius. Cùm igitur lignum *almug* candidum admodum fuerit; candidius autem lignum sit abietis quàm pini, adeoque levius; eò ferme adducor, ut quam πεύκην Josephus appellat, credam esse ἐλάτην Theophrasti. Nomina enim rerum admodum similium à diversis populis facile permutantur. Ita Arcades πεύκην vocabant, quam ceteri Græci πίτυν. & contra πίτυν, quam illi πεύκην. Hæc opinio etiam illam difficultatem tolleret, quod pini lignum adeo magnificæ navis fabricæ non adhibitum fuisse videatur, sed abietis. Illud tamen Josephi sententiæ stabiliendæ adferri potest, quod saltem partes quædam pini, ligno candidissimo constent, nec quidquam δᾳδῶδες habeant. Ideoque hæc res ulterius est indaganda. Certè si pinus fuére, harum in monte Senir natarum lignum melius judicatum fuit, quàm earum, quæ in Libano crevissent. Quare linguâ Belgicâ ligna *almyggim* potius verterem, *Indiaensche witte grenen*, quàm *Indiaens-vueren-hout*, seu, *wit dennen-hout*. 1. Reg. x. v. 11. *brachten uyt Ophir*, (een landschap in Indien) *seer veel Indiaensche Witte grenen, ende kostelik gesteente.* Porro hoc loco notandum, Belgicos interpretes, qui vulgatæ auctorem sequuntur, omisisse vocem *wit.* vertere enim debuissent; *van wit dennenhout* (id est, *van vueren-hout) van Senir. Alle beyde boorten hebben sy getimmert van vueren-hout van Senir.* Abies enim est, *een wit dennen-boom:* picea, *een rood dennen-boom.* Docti rerum naturalium investigatores, qui Syriæ loca adeunt, utilem nobis operam præstare possent, si ligna earum arborum, quæ in montibus Libano, & Senir, ut & in terra Baschan, crescunt, accurate observarent. Illi autem, qui in Indiam navigant, repertâ terrâ, ubi arbores almyggim crescunt, dubio procul etiam reperissent terram auriferam, Ophir olim adpellatam.

Utriusque lateris omnes tabulas] את כל־לחתים. Rabbini hic ita scribunt. בא בו לשון רבוי ולשון שנים להורות כי הרבוי הזה בתכונת השנים. ור״אבע כתב כי הטעם שיש ספינות יעשו אותן משני לוחות: *Hoc & pluralis, & dualis intelligitur, ut doceat, plurale formâ dua-*

li contineri. R. A. Esra scribit, sententiam esse, quod naves sint facta ex duabus tabulis. Prior argutia rem non explicat; & altera, rem plane absurdam subjicit. Translatio mea perspicua est. Cum enim ex mea sententia propheta hic describat navem bellicam, id est, longam; non difficile est colligere, cur duali numero utatur. Ne autem sinistrè de duabus tabulis solùm hoc intelligeremus, addit voculam *col. omnes duas tabulas.* Omnes tabulas, quibus in utriusque lateris fabrica, quâ ferme tota longa navis constat, opus habent naupégi. Longæ navis speciem concipere quodammodo lector potest, si naviculas, quæ hippulco per fossas, in Hollandia præsertim, eunt, consideret. Longiusculæ enim cum sint; quamvis rationem sextuplam plurimæ non attingant, nullæ superent; laterum binorum fabrica plurimum operis habet; parum autem rotunditates circa proram & puppim. In LXX. interpretum versione nunc legitur : ταινίαι σανίδων. quod etiam ex vitioso Græco exemplari Hieronymus in Latinum sermonem transtulit : *tenues tabulas cypressinas.* Opinor illos interpretes scripsisse : τανεῖαι σανίδων. *longas tabulas, & crassas.* quod huic loco admodum convenit. Hoc verbi reperitur apud Theophrastum lib. IV. cap. I. ubi recte ita legit Rob. Constantinus: καὶ γὰρ δοκοὶ κάλλισται, καὶ τανεῖαι, καὶ κεραῖαι αἱ ἐκ τούτων. ἔπι δὲ ἱστοὶ τῷ μήκει διαφέροντες. *Quippe trabes ex his optimæ, & tabulæ longæ, atque antennæ; præterea mali, insigni longitudine.* Robertus, & cum ipso Stephanus vertunt : *porrecta tigna; vel etiam simpliciter tigna. nam tigna in directum solent porrigi; trabes autem, & transtra, in transversum.* Sed hæc disquirere nunc non vacat. Theophrastus dicit, abietes, quæ eo loco in Arcadia crescunt, ad subtilia opera non adhiberi, sed magis ad fabricam navium domorumque. Ex iis enim fieri trabes optimas, crassasque & longas tabulas (quarum usus in ædificandis navibus) & antennas : præterea longissimos malos; sed qui robore vincantur ab iis, qui in locis creverint, ad quæ sol pervenire potuerit. Hoc nomine egregie hic usi sunt LXX. Addunt autem, ne quis sinistre intelligat, σανίδων. Quod si verba, ταινίαι σανίδων *tæniæ tabularum*, paullò inferiùs legerentur, juxta verba, ἐξ ἐλέφαντος, aut, οἴκους ἀλσώδεις, à multis forsan

cum adprobatione retinerentur, ut qui *bracteas ligni* iis significari opinaturi essent. Sed ad binorum laterum navis longæ fabricam requiruntur crassæ & longæ tabulæ, præcipuè abiegnæ. Nec puto, apud ullum Græcum, Latinumve scriptorem vocem ταινία *tænia*, eâ significatione, quâ hic usurpatur, repertum iri. Jonathan in sua paraphrasi longiùs à vera sententia abit: בְּנוֹ לָךְ יַת כָּל גִּשְׁרָךְ *fabricarunt tibi omnes pontes tuos.* Unde videmus, hujus loci sententiam, quam hæc verba primariò subjiciunt, eum non esse adsecutum. In Vulgata nunc legitur: *cum omnibus tabulatis maris.* Sed cum hujus translationis nullam mentionem faciat Hieronymus, qui contrà disertè scribit: *navis Tyriæ tabulata cæduntur abietibus*: puto vocem *maris* corruptè legi pro *navis.* aut etiam ex præcedentibus verbis; *in corde maris sita*; repetitam. melius enim abesset. Parisina operum Hieronymi editio, anni 1643. habet; *tabulatis malis*; sed hoc inter typographorum errata, cujusmodi millena in ea editione inveniuntur, quamvis admodum hic offendat, recenseri debet. Porrò opinari nequeo, Auctorem vulgatæ, vel in suo exemplari invenisse vocem לֻחֹתָיִם divisam in duas, לֻחֹת יָם *tabulæ maris*; vel ita dividendam censuisse. quod hæ duæ voces ita constructæ sententiam sanam non absolvant. *Tabulata*, vel *tabulæ maris*, inepte dicuntur. quippe non mare, sed silvæ arbores producunt, ex quibus tabulæ secantur. Mira hic est interpretum peregrinorum varietas. Lutherus vertit: *Sie haben alle deine tafelwerk aus fladern holtz vom Sanir gemacht. Omnia opera mensarum oblongarum fecerunt ex acere de Sanir.* Vox Latina, *tabulata*, Luthero errandi occasionem præbuit, ut contra veterum interpretum sententiam de mensis hæc verba acciperet. Inde enim fecit *tafelwerk.* qui error statim alterum traxit; ut, cum magnifica omnia viderentur, quæ hic narrat propheta, mensam quoque eximii operis hic describi putaret, cujusmodi Germani censent, quas *fladern tische*, *mensas undulatas*, vocant. Si Lutherus Hieronymum hic consuluisset, cujus hæc sunt clara verba: *abietibus, sive cedris de Sanir, navis Tyriæ tabulata cæduntur:*

quibus majoris perſpicuitatis cauſſâ addit ; *quibus texitur atque compingitur* : hunc errorem vitare potuiſſet. Lutheri verſionem vetus Belgica partim ſecuta eſt, partim mutavit : *alle u ſchutz-werk van dennen-houte.* Quid his verbis interpretari voluerit, vix aliquem intelligere puto. Noviſſima Belgica verſio, etiam Tremellio ſuo, ac Junio præteritis; qui Vulgatæ interpretamentum hic retinent; novam opinionem excudit, ut de tabulis coaſſatis, quibus naves teguntur, hæc verba accipienda putaret. Quæ opinio, ſi de oneraria prophetam loqui monſtrare poſſent, aliquâ veri ſpecie hic adpareret. Sed & abſurde prophetam in tegenda nave occupatum inducit, cum nondum alvus ejus ædificata eſſet. Anglica verſio : *They have made al thy ship-boards of firtrees of Senir* : tabulas navis abiegnas rectè expreſſit; ſed dualis ſignificationem hic nullam agnoſcit, ut ad duo navis latera adhibitas monſtraret. Verùm ut videat lector, quanto majorem fabricandæ navis ſcientiam adeptus ſit noſter propheta; fabricæ deſcriptionem conſideremus. Primùm naupegos appellat; quos ob ædificandi artem celebrat. Deinde fabricandi initium illos feciſſe dicit, ab alvo navis, hoc eſt, ab utroque exteriori pariete, unde navis nomen accipit : quia hoc pariete abſoluto, in mari ſtare, atque ire poteſt. Hæc conſideratio firmandæ meæ ſententiæ admodum facit. Et reliquas navis partes fabricatas docet, prout maxime neceſſariæ videntur. Alvo enim ædificatâ, navis opus habet malo, ut ſecundo vento in altum evehatur. Sed quum navem bellicam deſcribat propheta, quæ ventum commodum exſpectare ſemper nequit, ſed ſæpius repente proficiſcitur; ideo remos navi dolat. Laborioſum autem foret remigibus, ſtando remos tractare; itaque ſedilia & tranſtra fabricata docet. Denique prætoriolum, navis præfecto ædificat. Ecce ingenioſum prophetam, qui magnificæ navis Tyriæ fabricam ordine adeo commodo deſcribit, ac ſi quid primò atque ultimò naupegis faciendum ſit, & conſiderandum, docere vellet. Abſolutâ denique navis fabricâ, deſcribit ea, quæ ad inſtruendam eam atque ornandam pertinent. Vela itaque aptat, & apluſtria; & denique remiges ex duabus urbibus accer-

ſit. Munſterus quid hic explicet ignorat. Satius fuiſſet Vulgatæ verſionem retinuiſſe, quàm inepta illa protuliſſe : *aut duas extremitates, puppim & proram.* Quod ſcribit : *alii vertunt tranſtra :* memoriæ peccatum eſt. quippe Vulgatæ auctor קרשך vertit, *tranſtra tua.*

Cupreſſum de Libano tulerunt] Ita cum LXX. Interpretibus vertendum puto. κυπάρισσον ἐκ τοῦ λιβάνου εἰλήφεισαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστόν. Hebræum ארז fere ubique LXX. transferunt, κέδρον. Solum quinque loca ſunt, ubi vertunt, κυπάρισσον. Cauſſa, cur hoc loco cypariſſum verterint potius quàm cedrum, hæc eſt : quod cedrus, quamvis inſigni altitudine excreſceret; malo tamen inde dolando inidonea eſſet. Primum enim craſſiore caudice ſurgit, quàm malo conveniat. Theophraſtus in Syriæ montibus tanta craſſitie cedros naſci ſcribit, ut tres viri exertis brachiis, manuum extremitates jungendo, comprehendere inferiorem caudicem nequeant. Deinde multis circum ramis à non magna altitudine ſtatim creſcit. unde malo ineptior merito cenſetur. Cupreſſi autem recto caudice in inſignem altitudinem ſurgunt, præſertim in Creta. Sed & Phocas ſcribit, in Libano (unde malum delatum propheta ſcribit) creſcere cupreſſos. Quare Hebræo *æræs* cupreſſum hic ſignificari, non puto dubitandum. ut optimè & hic verterint LXX. Quos nec Hieronymus reprehendit, ita ſcribens : *cedro, ſive cypariſſo de Libano, malus ejus erigitur.* Quamvis, ad Romanorum uſum reſpiciendo, melius ſcripturus fuiſſet : *abiete, aut cypariſſo de Libano.* Porro vellem, eruditiſſimum inter Latinos patres omiſiſſe hæc verba : *Cedrus de Sanir ædificata eſt tibi : tenues tabulas cypreſſinas de Libano tulerunt, ut facerent tibi malos abiegnos.* quibus corrupta LXX. Interpretum verba transfert. Illud tamen inde diſcimus, depravatam hujus loci ſcripturam, in LXX. Interpretum verſione, valde antiquam eſſe. Malum igitur ex cupreſſo factum propheta docet, quod Syri abiegnos non haberent. Hic enim aptiſſimi ſunt, quod & recto caudice longiſſimi ſurgant, & ſint leviſſimi. Levitatis autem maximam rationem habebant antiqui in ædificandis navibus longis. Plinius lib. XVI. cap. 39. *Navium malis antennisque propter levita-*

tem (malè ibi ſcribitur, *lævitatem) præfertur abies.* Theophraſtus lib. v. cap. 2. ἔστι δὲ καὶ μακρότατον ἡ ἐλάτη, καὶ ὀρθοφυέστατον. διὸ καὶ τὰς κεραίας, καὶ τοὺς ἱστοὺς ἐκ ταύτης ποιοῦσι. *Abies & longiſſimo, & rectiſſimo caudice excreſcit. Quare antennas, & malos ex ea faciunt.* Hoc judicium & noſtro tempore pleræque gentes uſu comprobant.

E quercubus de Baſan fecére remos tuos] Ita transferendum videtur, ſi Hebrææ vocis interpretationem communem retinendam cenſeamus. Quippe & LXX. & Vulgata ubique pro אלון habent δρῦν, *quercum.* Hoc ſolùm loco LXX. verterunt, ἐλατίνους, *abiegnos.* Optimè quidem, ſi rem ipſam hîc conſideremus : non tamen ſine opinione audacis tranſlationis hoc feciſſe videri debent. Quippe ab coniferis arboribus ad glandiferas tranſeunt. ברוש videtur ſignificare coniferas leviores, abietem & pinum. ארז, cedrum, cupreſſum, & alias, graviores. אלון glandiferas comprehendere videtur, inter quas eminent quercus, ligno gravi. Difficultas autem hoc loco non parva eſt, quod remi nunquam facti legantur è ligno querno. præcipue propter ejus gravitatem. Theophraſtus non ſemel laudat remos abiegnos. Heſychius : ἐλάτῃσι, κώπαις· ὅτι ἐξ ἐλατίνων ξύλων. *Abietibus, remis : quia ex abiegnis lignis fiebant remi.* Quod & aliis duobus locis idem dicit. Catullus : *Cærula verrentes abiegnis æquora palmis.* Et abſurdum maximè videtur, cum ob levitatem, ad alvum navis inde ædificandam adſumeretur abies ; remos, quos leviſſimos merito facere ſtudebant, non ex ea factos putare, ſed ex quercu, cujus lignum & gravius eſt, & labore flectitur, quod remigio incommodum eſt. Quare ex querno ligno, aut alio gravi, remos facere, nihil aliud fuiſſet, quàm gravem alioqui remigum laborem, ſtudio graviorem reddere. Hieronymus hîc nullam vidit difficultatem ; quinimò probat admodum remos quernos. *Quanta,* inquit, *pulchritudo navis, & ſupellectilis ejus, ut remos haberet cedrinos ; non undelibet, ſed de Baſan!* Hæc ſatis probant, parva navalis rei cognitione inſtructum fuiſſe ſanctum hunc virum. Ceterum pro *cedrinos* dubio procul Hieronymus ſcripſerat *quernos.* quod verbum in tranſlatione vulgatæ hic legitur : *quercus de Baſan dola-*

verunt in remos tuos. Sed ne quid diſſimulem, quum abſurdiſſimum ſit, & contra omnem antiquitatem, remos ex querno ligno factos ſtatuere; opinari nequeo, eruditiſſimum vulgatæ Auctorem hic lapſum eſſe; ſed potius puto, ab Hieronymo, aliove mutationem factam, qui vocis *allonim* ſignificationem, aliis locis probatam, etiam hic retinere voluerit. Optime igitur hic LXX. ſi rei navalis uſum ſpectemus, verterunt ἐλατίνας, *abiegnos* remos. Ut in eam opinionem aliquando venerim, LXX. illos interpretes, cum in Pharo inſula celeberrimæ Legis tranſlationi incumberent, ex habitante ibi nautico genere inquiſiviſſe de lignis, quibus ad præcipuas longarum navium partes naupegi uterentur. Certè cum antiquitate hæc eorum tranſlatio (quâ cedrum ad alvum navis; cupreſſum ad malum; abietem ad remos, Syri & Ægyptii adhibuerunt) egregie conſentit. ut merito hic locus inter antiquiſſima de re navali veterum, teſtimonia ſit referendus. Rabbini, quod nullam antiquitatis notitiam habeant, juvare nequeunt. Novant tamen aliquid, & optimos ſenes LXX. tacitè reprehendunt ob interpretationem vocis *allon*, quam non tàm *quercum*, quàm *caſtaneam* eſſe opinantur. אַלּוֹנִים · הם הנקראים בערבי בלוט ובלעז קשטאנייר והערמון נקרא בערבי שיך בלוט כלומר מלך האלונים והוא הערמון אם כן האלונים נקראים גם כן ערמונים הנקראים בלעז קשטאנייר ומאותן עושים קרשים ולוחות וכל בנין: *Allonim Arabico ſermone vocantur* belôt, *& peregrino*, caſtanier. Armon *Arabice appellatur* Scheig belôt, *id eſt, rex glandiferarum, ſeu caſtanea. Quare* allonim *quoque vocantur* armonim, *quas vulgo caſtaneas dicunt: unde tabulas, longas & craſſas, & omnis generis utenſilia conficiunt.* Sed & ratione, & totius antiquitatis teſtimonio vincunt hoc loco venerabiles illi ſenes. Veterum nemo remos ex caſtanea factos docet. Deſcriptionem ipſarum arborum adferre rabbini debuiſſent, ut ex notis foliorum, fructuum, ligni, arbores noſcerentur, & ab aliis diſcernerentur. Jonathan quoque *allonim* explicat per בְּלוּטִין. Ex ipſis Arabibus peregrinantes in Palæſtina exquirere deberent, quam arborem *belôt* adpellent.

Tabulam omnem tuam fecerunt ex ebore] Mirum videri non

debet, quod transtrorum mentionem facere voluerit Propheta. Hæc enim generali nomine remigum ſedilia omnia ſignificant, quæ bellicæ navis totam penè alvum occupabant. Multi igitur operis hæc tranſtra fuerunt, & præcipui uſûs : ſed recentioribus interpretibus magno offendiculo. Antiqua tranſlationis LXX. Interpretum exemplaria legunt conſtanter : τὰ ἱερά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος. *templa tua fecerunt ex ebore.* Certiſſimum puto, corruptè hoc loco unum vocabulum legi. Nec minorem gratiam ab divinarum literarum, quàm ab antiquitatis, ſtudioſis hominibus me initurum ſpero, ob reſtitutam veram hujus loci ſcripturam. Scribo igitur ζυγὰ, pro ἱερά. ut ſcripſerint illi LXX. τὰ ζυγά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος. *tranſtra tua fecerunt ex ebore.* Ubi primum notandum, vocem ζυγὰ æquè ut illud nothum ἱερὰ, quatuor conſtare literis. Deinde detritæ literæ ζῆτα ſuperiorem partem mutatam videri in ſpiritum aſperum ; mediam, abraſâ ultimâ parte, retinuiſſe formam ἰῶτα. Tertiò, literam υ facilè tranſiſſe in ε, ut quæ in MSS. quibuſdam, non nimium diſcrepantibus figuris exaratæ inveniantur. Reſtat ultima litera γ, quæ ſuperiore ſui parte ſemicirculi rotunditatem ab imperito librario nacta, totam veræ vocis transmutationem abſolvit. Hujus vocabuli ζυγὰ ſignificatio unice huic loco convenit. ut plane putem, Latinæ tranſlationis eruditiſſimum auctorem, in incorruptum verſionis LXX. Interpretum exemplar incidiſſe, in quo invenerit hoc verbum ζυγὰ quod recte interpretatus eſt *tranſtra.* Nec minimum repugnat Hebræum קֶרֶשׁ quod illi LXX. aliis quidem locis vertunt στῦλον, ſed Vulgatæ auctor, *tabulam.* Tranſtra, ut & cetera navis ſedilia, ſunt tabulæ. Et Rabbini non diſcedunt. לוח רוצה לומר קרש ספינתך והוא דרך כלל: *Tabulam ipſi vocare placet* kæræs *navis tuæ ; generali nomine.* Ceterum antiqua ejus vocis hæc depravatio videtur, quando & Theodoretus ita ſcriptum invenit ; cujus hæc ſunt verba : ἀντὶ δὲ τοῦ, τὰ ἱερά σου, οἱ ἄλλοι ἑρμηνευταὶ, τὸ κέρας σου, τεθείκασι, κατὰ τὴν προειρημένων ἀκολουθίαν. τῷ γὰρ ἱστῷ, καὶ ταῖς κώπαις, καὶ τὸ κέρας ἀκολουθεῖ. Verto : *Pro*, templa tua, *ceteri interpretes* (Aquila, Theodotio, & Symmachus) *poſuére*, antenna tua, *ſecundum ea quæ antè dicta ſunt. Quippe poſt malum, & remos, ſe-*

quitur quoque antenna. Verti, ac si κερaία legeretur, loco κέρας. Cornua enim ſunt extremæ partes antennarum. Hîc in eam opinionem venire aliquis poſſit, quod Aquila, & ceteri duo interpretes, transferendo Hebræum קרשך per κέρας σȣ, putarint, Hebræos in ſuam linguam tranſtuliſſe Græcorum κέρας, ex quo fecerint קרש *Karas.* Eaſdem enim hoc Hebræum literas, quas & Græcum κέρας, eundemque ferme ſonum habet. Sed ut abſurde quis illud opinaretur, veriſimilius tamen videri poſſit, quàm quod Druſius putavit, Aquilam, & ceteros interpretes, videri hîc legiſſe קרנך *cornu tuum*, pro eo quod conſtanter in omnibus exemplaribus reperitur קרשך *tabulam tuam.* In quem errorem hic incidit Druſius, quod non viderit, κέρας illos poſuiſſe, ut ſignificarent *κεραίαν, antennam.* uti non minus Theodoretus quàm Hieronymus hoc loco illam vocem acceperunt. Hieronymus, dubio procul ex Origene; ex quo & Theodoretus ſuperiora transſcripſit; hæc habet : *ut, poſtquam univerſam illius ſupellectilem deſcripſerit, malum, antennas* (τὰς κεραίας Origenem ſcripſiſſe potius arbitror, quàm κέρας) *remos, vela, proram, carinam, funes, opertoria, &c.* Hæc produnt abunde, nec primum eorum auctorem, nec exſcriptorem in re navali verſatum fuiſſe. Illud quoque hinc, uti ex multis quoque aliis locis, conſtare poſſit, Auctoris vulgatæ ſententiam non ſemper adſecutum eſſe Hieronymum. Tranſtra, & antennæ navium bellicarum commune nihil habent. Non ſanctos hoſce viros reprehendendi cauſſa hoc moneo, ſed ut noſtri temporis curioſi homines videant, quàm multa nobis, poſteriſque noſtris relicta ſint, quæ aut in veterum ſcriptis emendent, aut de novo inveniant; quando & patrum eruditiſſimis non ſemper commodiſſimæ ſententiæ, & explicationes in mentem venerint. Laudem autem hæc res potius, quam vituperium meretur, ſi modeſte, & veritatis ſolius ſtudio ſuſcipiatur. Utilitatem certe maximam ſolertes veri inquiſitores orbi terrarum contulerunt. Quod ſi noſtra hæc (ut nihil de tot aliis locis nunc dicam, quæ in ſacris libris feliciter emendavi) priſci illi patres, Græci pariter ac Latini, legere potuiſſent; Chriſtianæ veritatis ſtudio, & eruditionis amore motos, cum gratiarum actione,

& benedictione, ea susceptures fuisse, pii illorum labores persuadent. Sed ut ad Prophetam nostrum redeam, etiam Targum Jonathanis infeliciter hic laboravit. illa tamen verba; מְכַבְשִׁין בְּשֵׁן דְּפִיל *tecta* (tabulæ) *dente elephanti*; bene habent, & hic sunt sequenda. Adeo multo ebore distinxére tabulas tuas, seu transtra tua, ut plane eburnea viderentur. Plinii verba huc adducenda sunt ex libri XVI. cap. XLIII. *Excogitatæ sunt & ligni bracteæ; nec satis. cœpére tingi animalium cornua, dentes secari, lignumque ebore distingui, mox operiri.* Nunc porro recentiorum commentatorum unum atque alterum errorem tangam. Multos, in veterum scriptis non exercitatos, turbare hic posset Cornelius à Lapide, qui in hunc locum ita scribit. *Septuag. vertunt* ἱερά, *id est, templa. quia ut Sex. Pompejus, templum est tignum transversum, in quo sedent remiges.* Si verum esset, Sextum Pompejum Festum scripsisse, templum non modo ædem sacram significare, sed etiam transtrum; vanam merito emendationem meam, quâ ζυγά scribendum docui pro ἱερά, omnes judicaturi essent. Non interrogabo tam absurdæ sententiæ defensorem, quæ similitudo sit inter templum & transtrum; inter magnificum ædificium sacrum, & tabulam, in qua remex sedeat: sed solùm curiosum, eruditumque veritatis investigatorem ducam ad locum, unde Festi auctoritatem penitius inspiciat. Paullus Diaconus, qui Festi librorum epitomen fecit, hæc habet: *Templum significat, & ædificium Deo sacratum; & tignum, quod in ædificio transversum ponitur.* Sed mendosus dubio procul est hic locus. Quippe verba; *& tignum, quod in ædificio transversum ponitur*; sunt explicatio vocabuli *transtrum.* Scriptura, quam Cornelius adfert, corrupta est, extrusis quibusdam vocibus, & item aliis additis. Extrusa sunt verba; *quod in ædificio*: addita; *in quo sedent remiges.* Non possum videre, quid primum hujus scripturæ auctorem in hoc erroris impulerit, ut, si vel scriptum in Paullo ita reperisset, crederet templum veteribus etiam dictum fuisse, *tignum transversum, in quo sedent remiges.* Idem Paullus: *Contemplari dictum est à templo, id est, loco, qui ab omni parte aspici, vel ex quo omnis pars videri potest, quem antiqui templum nominabant.* Hunc locum

expendere debuisset Cornelius. Sed clarior adhuc est sequens ipsius Festi integer locus : *Minora templa fiunt ab auguribus, cùm loca aliqua tabulis, aut linteis sepiuntur, ne uno amplius ostio pateant, certis verbis definita. Itaque templum est locus ita effatus, aut ita septus, ut ea una parte pateat, angulosque adfixos habeat ad terram.* Videndus quoque idem in *tesca.* Hæc, & præterea Varronis, Livii, aliorumque veterum loca si legisset ac considerasset, alium suæ sectæ commentatorem, ex quo hæc sumsit, aut interpolavit, castigasset potius, quam ut calculo suo illius errorem adprobasset. Sed de altero vocabulo, cujus explicationem priori temerè hic adsutam habemus, videamus. Paullus : *Transtra, & tabulæ navium dicuntur, & tigna pro pariete in parietem porriguntur.* Hæc verba manifesto errore laborant. Falsum enim est, tabulas quascunque navium, dici transtra. Veterum nemo hoc dixit. Deinde etiamsi legas, *quæ à pariete*, falsum tamen est, tigna, quæ à pariete ædium porriguntur in parietem, dici transtra. Scribendum puto : *Transtra, tabulæ navium dicuntur transversæ, quæ à pariete* (navis videlicet, qui Græcis τοῖχος dicitur, & aliis Latinis, si rectè memini, paries quoque) *in parietem porriguntur.* Posterioribus verbis sciolus, aut minus attentus librarius adsuit, *in ædificio* (quæ suprà vidimus in voce *templum*) quod non nisi in ædificiis parietem inveniri putaret. Insignis est Isidori locus lib. XIX. *Transtra sunt tabulæ, ubi sedent remiges: quod in transverso sint, dicta. quæ Virgilius* juga *appellat.* Sed ponamus, Festum dicere : *Templum est tignum transversum, in quo sedent remiges :* Cornelio jam porrò probandum incumberet, etiam Græcam vocem ἱερὸν reperiri, ut significet δοκὸν, ἐν ᾧ καθῆνται οἱ κωπηλάται). Omnis enim hæc quæstio (quod maximè hic notandum) oritur ex Græcis, τὰ ἱερά σου. quæ LXX. illi habent; non autem ex Latina illorum versione, *templa tua.* quod Latinorum interpretum nullus eâ voce Hebræam hic reddiderit. Ubi ultimum hoc aliquis invenerit ; scilicet τὸ ἱερὸν significare quoque *transtrum* ; locum illum Paulli, in Jesuitæ hujus gratiam, integrum incorruptumque credemus. Liquet hinc, quàm absurdæ opiniones ex corrupto vocabulo ζυγὰ natæ sint : inter quas

etiam ſequens Druſii eſt referenda. *Templa tua,* τὰ ἱερά ϛου *Videntur legiſſe* קרשך *per daleth. Id ſignificat, templum. Vulgò ſanctuarium, ſive ſacrarium reddunt.* Longè diverſus hic error eſt à ſuperiori. Ex corrupto Græco verbo, conjecturam facit corruptæ hoc loco ſcripturæ Hebrææ. Sed qui totam hujus loci ſententiam, & ſermonis connexionem diligenter conſiderat, non difficulter colliget, remis longè rectius ſubjungi tranſtra, in quibus remiges ſedeant, quàm templa, & ſancta loca, quorum ne minimam quidem mentionem hîc facit Propheta. Ut quidem alter hic Druſii error non majori ratione nitatur, quàm præcedens Cornelii. Videamus tertium, quem Vatabli Annotationes habent. *Doctus inter Hebræos exponit caſtrum, ſive caſtellum navis.* Quod ſi doctus ille inter Hebræos ſciſſet, tectas naves veterum, utroque latere ad puppim, habuiſſe turrem, ex qua unus atque alter defenſor, pro navis magnitudine, pugnaret; hoc verè ſtolido figmento triumphaſſet. Sed hujus quidem ſomnii abſurditatem ex adjunctis verbis, *factum ex ebore*, ſtatim intelligimus. *Caſtrum tuum factum ex ebore.* in quem verò uſum? Num ut candido ſplendore hoſtium oculos percelleret? Nugaciſſimum hoc figmentum eſt, ne minima quidem veritatis ſuſpicione nixum.

Prætoriolum fecére *è lignis,* allatis *ex inſulis Græcorum.*] Nova hæc mea interpretatio multis videbitur. Sed ſpero doctos viros, ubi ſequentia legerint, judicaturos, opinionem meam, quam nunc vetuſtatis ſqualore purgatam in lucem profero, veram eſſe, utpote quæ omnium antiquorum interpretum auctoritatibus nitatur. In omnibus Hebræorum voluminum editionibus nunc legitur, בַּת אֲשֻׁרִים *filia greſſuum.* Ego ſcribendum cenſeo, בֵּית אֲשֻׁרִים *domus è lignis.* per quam domum intelligo, *prætoriolum*; ut Romani adpellarunt. quam nautæ Hiſpani vocant, *el alcoba de la nave*: Galli, *la chambre du navire*: Angli, *the cabin*: Belgæ, *de cajuyt.* In utroque vocabulo Hebræo mutationem factam ſtatuo. Primum lego בֵּית *domus,* pro בַּת *filia.* quatuor diverſarum editionum auctoritatibus motus. Prima eſt

Jonathanis, qui disertè in sua paraphrasi vocem בֵּית habet. בֵּית חוּפָּאָה לְאַתְיָטְרוֹן *domus operimenti, theatri formâ*. Primùm dicit בית *domus*. addit majoris evidentiæ caussâ, חופאה *operimenti*; quâ classis præfectus, seu prætor (quem *amiralium* in præcipua nave; & in ceteris *capitaneum* vulgò vocant) tegatur, à solis æstu, de die; & noctu, à frigore. in quam nec pluvia, nec ventus intrare possit. Addit præterea verbum, quo formam hujus in puppi ædificatæ domûs describit; nempe quod *theatralis* fuerit. Altera auctoritas est LXX. Interpretum, quos etiam בית hîc legisse, adparet ex ipsorum translatione: οἴκους ἀλσώδεις, *domos silvestres*, Hieronymo interprete; qui anagogica solùm explicatione hæc verba illustrat. Tertia est Aquilæ; teste Theodoreto; qui item vertit οἴκους ἀλσώδεις, *domos è lucorum arboribus*; id est, procéris. Ecce vetustissimos Græcos interpretes, qui voce οἴκους, procul dubio Hebræum בית expresserunt. Quarta auctoritas est Auctoris vulgatæ, qui eandem scripturam בית confirmat admirabili quadam interpretatione, & verè Romana. quippe domunculam prætoris in maxima navi ædificatam, *prætoriolum vocat. & prætoriola de insulis Italiæ*. Nemo ad nostram usque ætatem vulgatæ purissimam antiquitatem hoc loco intellexit. ne ipse quidem Hieronymus, ut postea videbimus. Prætorium Romani vocant, intelligentes tabernaculum prætoris. Diversis autem magistratibus, auspiciisque Romanos bella gessisse constat. A prætorio imperio, prætorium tabernaculum nomen accepit. Multa cum in aliis auctoribus, tum in Livio, loca de hac significatione habemus: quorum tria ex hujus XXX. libro hîc adferam. Primus est. *His sermonibus circumstantium celebratus rex* (Syphax) *in prætorium ad Scipionem est perductus*. Paullò pòst alterum hunc locum habemus. *Quos cùm pariter amico* (ita scribendum censeo, pro *ambo*) *& benigno vultu excepisset, & egregiis laudibus, frequenti prætorio, celebrasset. Frequenti prætorio* dixit, ut *frequenti concione*. Cùm, præter legatos & quæstorem, multi tribuni militum in tabernaculum Scipionis convenissent. Evidens maxime est locus ter-

tius. *Ex prætorio in tabernaculum ſuum confuſus* (Maſiniſſa) *conceſſit*. Ex prætorio tabernaculo, quò ad Scipionem cum Lælio venerat Maſiniſſa, in ſuum tabernaculum conceſſit. Atque illud nomen retinuit imperatoris tabernaculum, in quod legati tribunique conveniebant, ut & de bello proſpere gerendo conſilia caperent, & majores militum cauſſas diſceptarent; quamvis imperator, non prætorio imperio, ſed aut conſulari, aut proconſulari, ut hic Scipio, aliove, bellum adminiſtraret. Hoc Feſtus docet. *Initio prætores erant, qui nunc conſules, & ii bella adminiſtrabant: quorum tabernaculum quoque dicebatur prætorium*. Sequentibus temporibus locum, ubi ſupremum juris tribunal eſſet, præſertim militiæ, prætorium fuit adpellatum. unde *prætorio præfectus*. Iſidorus: *Prætorium, eo quod ibi prætor ſedeat ad diſcutiendum*. Hac de cauſſa quoque navis, quâ *prætor*, tanquam dux præfectusque claſſis, quem nunc *amiralium*, Arabico vocabulo dicimus, vehebatur, vocata eſt *prætoria*. etiamſi eſſet externæ gentis. Exemplum Livius libro XXXVII. ſuppeditat, ubi Eudami, præfecti Rhodiæ claſſis, *navem prætoriam* dicit. Tabernaculum in hujusmodi nave prætori ædificatum, ab vulgatæ auctore hic vocatur *prætoriolum*. dubio procul uſitato tum apud Romanos loquendi more. Diminutivâ autem formâ; non modo, quod Romani, tempore quo vulgatæ auctor vixit, *triremes* ſolum haberent, quas fere *liburnas* vocabant, in quibus prætorium non niſi parvum eſſe poterat; ſed etiam, quod vel heptéris prætorium, comparatum cum imperatoris terreſtris tabernaculo, parvum fuerit. Hanc meam opinionem, quod prætoriolum ſit domuncula imperatoris navalis, etiam Græcorum uſu firmare poſſum, qui præfecti navalis, aut trierarchi domunculam vocabant σκηνὴν, *tentorium*. Quod cum ex aliis, tum ex hoc Pollucis loco eſt perſpicuum. ἐκεῖ που (περὶ τὴν πρύμναν quod præcedit) καὶ σκηνὴ ὀνομάζεται, τὸ πηγνύμενον στρατηγῷ ἢ τριηράρχῳ. *Ibi* (circa puppim) *tentorium quoque vocatur, quod ſummo præfecto* (in prætoria) *aut triremis præfecto* (in aliis minoribus navibus) *figitur*. Proximæ ve-

ræ ſignificationi ſunt gloſſæ Iſidori : *Prætoriola*, *domuncula in navi*. Sed cur non ſingulari, *prætoriolum?* Nec dubium eſſe poteſt, quin gloſſarum illarum auctor reſpexerit ad hunc Ezechielis locum, à vulgatæ auctore ita verſum. Aliam ſignificationem apud Romanos non habet vox *prætorium*. nec diminutivum *prætoriolum* aliam recipere poteſt. Quamvis Hieronymus hic contradicere videatur. *prætoriola*, inquit, *ſive cellaria*, *in quibus merces pretioſiſſimæ reponuntur*. Hanc Hieronymi gloſſam commoda explicatione juvare vellem. Si voculam *ſimul* adjunxiſſet: *in quibus ſimul merces* &c. hoc modo illud excuſaremus, quod navis bellicæ præfecto magni pretii merces tradi poſſint, ut in prætoriolo ſuo illas reponat, & tranſportet. Sed meliorem eruditiſſimus ille patrum explicationem adferre potuiſſet, ſi in mentem ipſi veniſſet, prophetam hic loqui de nave bellica. Atqui ſatis adparet, ipſum hic intellexiſſe navem onerariam, *quâ merces vehantur*. Vir magnus hic ſcribit: *Prætorium*, *quod hic dixit Hieronymus*, *Hebræi* בת, *eſt conclave in navis prora*. quæ verba ibi non legi vellem. Ceterùm uſus vocis בית in hujusmodi ſermone nihil inuſitati habet, uti aliquis Orientalium loquendi modorum imperitior opinari poſſit. Ita enim dicunt, בית משכבה *cubiculum*. Ecce ſolum cubiculum, ubi dormit aliquis, *domus* dicitur. uti cubiculum prætoris in nave bellica, quod & Galli vocant, *la chambre du navire*. Ita בית קבורתא ſepulchrum. בית ספריא *Bibliotheca*. בית הנשים *Gynæcéum*. locus domûs, ubi ſolæ mulieres degunt. Unde etiam perſpicuum eſt, Hebræos, Syros, Chaldæos, prætoriolum in nave, aliter appellare nequiſſe. Hæc igitur ſunt, quæ probent, prophetam ſcripſiſſe בית pro בת, quod nunc legitur. Vulgatæ tranſlatio optima eſt. Paraphraſis Jonathanis, quod ad vocem בית attinet, veriſſima. Editiones tum LXX. ſenum, tum Aquilæ, conjecturam meam planè confirmant. Quod ad alteram vocem attinet; quæ nunc vocali ſchurek notata legitur, אֲשֻׁרִים *greſſuum*; eam LXX. & Aquila legerunt cum vocali Zeri, אֲשֵׁרִים *ex arboribus proceris : ex arboribus lucorum*, quæ proceræ erant. Verterunt enim, οἴκους ἀλ-

σώδεις, domos è lignis lucorum. Theodoretus: *οἴκους ἀλσώδεις, τουτέστι σανίσι κεκαλυμμένους. οὕτω γὰρ καὶ ὁ ἀκύλας ἡρμήνευσε. Domos è lignis lucorum, id est, tabulis tectas. ita enim & Aquila interpretatus est.* Theodoriti explicationem habent verba, *tabulis tectas*, commode satis adpositam, quod prætorio in puppi ædificando non nisi in tabulas sectæ proceræ arbores adhiberi possint. Ego vetustam lectionem אֲשֻׁרִים sine controversia verissimam, pro altera אֲשֻׁרִים, quæ nunc omnia formis expressa exempla occupavit, reducendam, & cum plausu quodam, & literati orbis gratulatione, antiquâ sede suâ reponendam judicavi. Primùm enim constructio verborum, quâ Propheta utitur, iis punctis notatum hoc vocabulum poscit. Bis autem eadem cum verbo עָשׂוּ eodem hoc versu præcedit. Primùm in his verbis: עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ אַלּוֹנִים *fecerunt remos tuos è quercubus*. Deinde, עָשׂוּ קַרְשֵׁךְ שֵׁן *fecerunt transtra tua ex ebore*. Tertio loco verbum עָשׂוּ repetere in eodem versu Propheta noluit; quia facile, ut bis in proximè præcedentibus duobus membris positum, intelligitur. Plenè enim foret, בֵּית עָשׂוּ אֲשֻׁרִים, *domum fecère è lignis lucorum*. Sed & eadem constructio, quinti versûs initio adparet, בָּנוּ אֵת לֻחֹתַיִם בְּרוֹשִׁים, *ædificarunt utraque tabulata tua è lignis pini*. Jam; quod ad probandam hanc scripturam non parum facit; non scripsit Propheta, מֵאַלּוֹנִים עָשׂוּ מִשּׁוֹטָיִךְ nec deinde עָשׂוּ קַרְשֵׁךְ מִשֵּׁן uti nec quinto versu scriptum reperitur, בָּנוּ מִבְּרוֹשִׁים. Deinde ad probandam hanc scripturam אֲשֵׁרִים, faciunt duo loca Esaiæ, ubi vocem אֲשֵׁרִים LXX. illi interpretati sunt *δένδρα*. Prior est cap. XVII. ℣. 8. לֹא יִרְאֶה וְהָאֲשֵׁרִים וְהַחַמָּנִים *οὐκ ὄψονται τὰ δένδρα, οὐδὲ τὰ βδελύγματα.* Vulgata: *Non respiciet lucos & delubra.* Alter locus est cap. XXVII. ℣. 9. לֹא־יָקֻמוּ אֲשֵׁרִים וְחַמָּנִים LXX. *καὶ οὐ μὴ μείνῃ τὰ δένδρα αὐτῶν, καὶ τὰ εἴδωλα.* Vulgata: *non stabunt luci & delubra.* Denique illud considerandum, quum magnifica fuerit illius navis Tyriæ fabrica; quod saltem ex eburneis transtris perspicuum est; Prophetam

hac voce אֲשֻׁרִים ligna procera, & levia intellexisse, quæ Syris & Ægyptiis rara, ideoque admirationi erant. Sed & luci fermè ex arboribus proceris, & non frugiferis fuere consiti. Insignis est Cyrilli Alexandrini hic locus. ἄλλο γὰρ τὸ ἀλσῶδες ξύλον· ἄλλο τὸ καρποφόρον. εἰς ἄλση ὅταν φυτεύωσι, ξύλα φυτεύουσιν οὐ τὰ καρποφόρα· οὐ συκῆν, οὐδὲ ἄμπελον· ἀλλὰ μόνον, τέρψεως χάριν, ἄκαρπα ξύλα. Verto: *Alia enim arbor est in lucis plantari solita; alia, frugifera. Quum in lucis plantant arbores, non frugiferas plantant, ut ficum, atque vitem: sed, delectationis tantùm caussâ, arbores non frugiferas.* Nihil autem obstat, quòd hac restituta veteri lectione tria commata hujus sexti versus futura sint; quandoquidem centenis aliis locis hujusmodi variationem probare possum, ut in Hebræa S. Scripturæ lectione paullò diligentiori notum est. Quod ad lignum attinet, unde hoc prætorium ædificatum, aut quo saltem ipsius parietes tectos fuisse statuamus, non male putabimus fuisse κυπάρισσον μιλησίαν, *Milesiam cupressum*, quæ antiquis temporibus ad hujusmodi opera adhibita legitur. Miletus, vetus urbs Joniæ, mari potens fuit tempore Ezechielis, & populosa: quod ex tot coloniis, quas ad interni maris, & ponti, loca misit, intelligi potest. ut per איי כתים *Græcorum insulas* hìc intelligendas putem. Aliam hujus loci explicationem, quam primò excogitaram, formis exprimendam librario dederam, eo consilio, ut hanc, quam nunc prodo, secundæ editioni servarem: sed, quod longè mihi verior hæc videretur, potius retractare, antequam ederetur, illlam volui, & quasi partum meum refingere, ne, qui forsan aliis, etiam hac in parte, non deformis judicari potuerit, nævo, saltem mihi, turpior adpareret. Ceterùm & illud hìc notandum, magnam dubio procul fuisse navem, ac prætoriam, cum qua tam magnifica urbs compararetur: sicut postea, Alexandri M. tempore, fuit illa Tyriorum quinqueremis, *Tyria* dicta. Jam magnum quoque prætoriolum prætoriæ navis esse debebat, in quod ceteri trierarchi ad præfectum classis convenirent, ut de navali sua expeditione consultarent, aliaque negotia, quæ in tantis remigum militumque copiis

occurrere solent, deciderent. Deinde verisimile videtur, locum in vulgari triremi, ubi ejus præfectus degeret, dictum simpliciter fuisse אֹהֶל *tentorium*. Quin etiam credibile est, apud Romanos prætoriæ duntaxat navis, utpote in tota classe maximæ, locum illum ad puppim vocatum fuisse *prætorium*; reliquarum autem, ut pote minorum navium, simpliciter *tentorium*. quemadmodum apud Græcos σκηνή. Ultimo loco hic adducam quatuor recentiorum interpretum opiniones. Prima est Lutheri, ita transferentis: *und die kœstlichen gestyle aus den insulen Chitim*. Ex præcedentibus clarum est, quod vulgatæ Auctorem toto hoc difficili loco secutus sit Lutherus; sed non intellexerit. uti nec quisquam omnis recentiorum interpretum chori. Ipse, & docti viri, quos de difficilibus locis, ut ipse scribit, consulebat, putarunt, sicut Euangelistis prætorium est locus judicii, *das richt-haus*; ita prætoriola hic esse sedilia, quibus judices considerent: quæ propterea elegantia dicenda putavit. neque enim adjunctum *kœstlichen*, firmamentum aut ex Hebræo, aut ullo veterum interpretum habet. Sed hanc sententiam latius nunc disserere non vacat. Altera est Rabbinorum, quâ duo commata, seu propositiones in unam contrahuntur. בַּת אֲשֻׁרִים רוצה לומר עדת אשורים Filia Assyriorum: *Dicere vult, congregatio Assyriorum*. Prima vox עדת aliquo modo ad domûs significationem, in qua cœtus fieri solent, tendere videtur. Sed adjunctum אשורים *Assyriorum* nulla commoda explicatione adplicare nôrunt. Auctores tamen Anglicæ translationis, cum antiquas hoc loco versiones non intelligerent, hanc Judæi hominis sententiam ceteris recentiorum interpretationibus prætulerunt. *The company of the Ashurites have made thy benches of Ivory, brought out of the Iles of Chittim.* Hanc interpretationem & sequens Hebræa annotatio confirmat. אֲשֻׁרִים כמשמעו שם איש ופירושו עדת אשורים· עָשׂו לך קרשי שן שהביאו אותו השן מאיי כתיים כי שם הפילים מצויים שעושים מעצם שלהם קרשים וכלים: Assyriorum: *Literalem sensum sequendo, nomen proprium est, quod ita explicant. Congregatio Assyriorum tabulas eburneas tibi fecit: quod quidem*

ebur ex insulis Chittiorum adportarunt. ubi elephanti inveniuntur, ex quorum ossibus (dentem solum nominare debuisset) *tabulas, aliaque opera, conficiunt.* Prioris annotationis sententiam prima verba repetunt. cetera impudentis temeritatis plena sunt; quæ pluribus refutare operæ esse non debet. Alium eorum errorem nunc non tangam. Tertia opinio ab his duabus plane diversa est; quamvis etiam duas illas propositiones in unam contrahat. *Transtra tua faciebant ex ebore tritissimo* artifices *ex insulis Chittæorum.* In margine additur. *Etsi ebur ex dentibus elephantorum aliquâ paratur arte; tamen illud demum germanum est ebur & præstantissimum, quod elephantes defodiunt in terram, & in ea per justum tempus pedibus tritum est. Quamobrem Hebræi hoc genus eboris, dentem filium gressuum nominarunt. Vide Plinium Naturalis Historiæ lib.* VIII. *cap.* 3. Hanc sententiam multis examinare hic nequeo. Plinii verba hæc sunt. *Prædam ipsi in se expetendam, sciunt solam esse in armis suis, quæ Juba cornua appellat; Herodotus tanto antiquior, & consuetudo, melius dentes. Quamobrem deciduos casu aliquo, vel senecta, defodiunt. Hoc solum ebur est. cetero, & in his quoque, qua corpus intexit, vilitas ossea. Quanquam nuper ossa etiam in laminas secari cœpére penuria.* Primùm mihi explicari vellem, quænam illa ars sit, quâ ex dentibus elephantorum paretur ebur? Vel auctorum, vel librarii, mendum est in his verbis. Nullâ arte humanâ opus est, quando natura opus suum perfectissime absolvit. Ipsi dentes sunt ebur. quo juniores, eò candidiores, eò pretiosiores. Deinde, quando dicunt, germanum esse ebur, & præstantissimum, quod elephantes defodiunt; primum, auctoritate Plinii nititur; alterum, de præstantia eboris, eidem adversatur. Sed nec hoc dicit Plinius; dentes casu, vel senecta deciduos, solum ebur esse; sed simpliciter dicit, dentes. ut opponat ossibus. Quippe ceteris elephanti ossibus, exceptis his dentibus, quos cornua Juba appellat, vilitas ossea. Monet Plinius lectores, ne se decipi patiantur, credendo, cum dentes ossa sint, ceteris quoque elephanti ossibus, quibus corpus tam vastum intexitur;

& dentibus, quibus mandunt; pretium majus ſtatui debere. Quod autem hi duo viri dicunt, præſtantiſſimum ebur eſſe deciduos dentes; id Plinius ſequentibus verbis refellit. quippe dentium candore, juventam intelligi: ideoque ſenectâ ſaltem decidui non ſunt præſtantiſſimum ebur, quia non candidiſſimum. Quare quod ad ea verba attinet: *& in ea* (terra) *per juſtum tempus pedibus tritum eſt*: nullâ mihi videntur egere refutatione. Interrogandi enim eſſent hujus ſententiæ ſectatores, utrum ut pulchriores fiant, dentes ſuos elephanti defodiant; an verò, ut planè intercidant, nec in manus hominum atque uſus veniant. quod poſterius Plinius hic innuit. Niſi ſtatuere quis velit, eò prudentiæ veniſſe hanc beſtiam, ut, cum ſciat, dentium ſuorum candorem in terra minui, uſum eorum ejuſmodi defoſſione planè tollere cogitet. Quod equidem veriſimilius puto, quàm ut defoſſione meliores fiant. Quod porro dicunt; Hebræos hoc genus eboris, ab elephantis defoſſi, pedibusque (elephantorum ſolum, an etiam aliorum animalium, dubium relinquunt) triti per juſtum tempus (quod aliis finiendum reliquerunt) nominare dentem, filium greſſuum; craſſo ſub aëre natis credendum relinquimus. Solo hoc, ab ipſis male intellecto Prophetæ loco nixi, tam abſurdam ſententiam Hebræorum genti, jam ſuis erroribus nimium gravatæ, adfricuére Tremellius & Junius. Quarta verſio eſt Diodati, quæ à tribus ſuperioribus longiſſimè recedit, & non minus grandibus erroribus conſpicua eſt. Præterquam enim quod verſu V. ab recepta verbi לחתים interpretatione recedit, fingendo novam, *tes navires*: etiam verſu ſexto, primùm vocem קרשך nimis audacter vertit, *tes lambris*. non ſolùm ſine ratione, ſed etiam ſine ulla veteris interpretis, aut explicatoris, auctoritate. Deinde duas voces, בת אשרים vertit, *de bois du bouis*; non minus inſcitè. quamvis targum Jonathanis eum hoc loco ſequi voluiſſe adpareat. Sed hic ad ſecundum hujus ſexti verſus membrum buxum retulit. Quippe verba קַרְשֵׁךְ שֵׁן explicat per hæc: תְּרוֹמֵי תַ״עֲךְ דַּפִּין דְּאֶשְׁכְּרוֹעִין מְרַבְּשִׁין בְּשֵׁן דְּפִיל *ſuper liminaria portarum tuarum ex tabulis buxeis ebore diſtinctis.*

Ex his liquido adparet, ex omnibus interpretibus, quum vetustis, tum recentioribus, nullum fuiſſe, qui hujus loci ſententiam plene ſit adſecutus. Itaque quomodo tranſlationes eorum legi vellem, hîc porro adſcribam. LXX. ſenum, ex vulgari traditione, interpretationem ita juvarem. τάδε λέγει κύριος κύριος. ὦ Σὸρ, σὺ κληθήσῃ πλοῖον, κάλλει διαφέρον. ἐν καρδίᾳ θαλάσσης τὰ ὅρια σου· οἱ οἰκοδομήσαντές σε, τὸ κάλλος σου ἐτελείωσαν. κέδροις ἐκ Σενεὶρ ᾠκοδομήθησάν σοι αἱ τανεῖαι σανίδων. κυπάρισσον ἐκ τοῦ Λιβάνου εἰλήφεισαν, τοῦ ποιῆσαί σοι ἱστὸν. ἐλατίνους ἐκ τῆς Βασανίτιδος ἐποίησαν τὰς κώπας σου· τὰ ζυγά σου ἐποίησαν ἐξ ἐλέφαντος· οἶκον ἐκ ξύλων ἀλσωδῶν, ἐνεχθέντων ἀπὸ νήσων τῶν Χετιείμ. Latinam, Hebræis verbis reſpondentem, hanc facerem. *Hæc dicit Dominus Deus : Tu, ô Tyre, vocaberis navis bellica eximiâ pulcritudine. In medio* enim *maris ſunt fines tui : architecti tui impleverunt decorem tuum. Pinis* (ex Romanorum uſu *abietibus*, quod etiam retineri poteſt. quemadmodum *cedris*, ex uſu Syrorum) *de Sanir extruxerunt utriusque lateris contabulationem. Cupreſſum* (Syris & Ægyptiis; quemadmodum *abietem*, aut *pinum*, Latinis) *de Libano tulerunt, ut facerent tibi malum. Abietes de Baſan dolaverunt in remos tuos : tranſtra tua diſtinxerunt ebore : prætoriolum* (Romanâ nomenclaturâ; ſed Syrâ, *domum*) *fecerunt ex proceris lignis*, allatis *ex inſulis Græcorum.* Gallicam tranſlationem ita reformarem. *O Tyr, tu ſeras dite un navire de guerre, parfaite en beauté.* Car *tes confins ſont au cœur de la mer; ceux qui t'ont baſtie, t'ont faite parfaitement belle. De planches de pins de Senir ils fabriquoyent toutes les deux coſtés : ils prenoyent un cyprés du Liban, pour te faire le maſt. Ils faiſoyent tes auirons des ſapins de Baſan : ils faiſoyent les bancs de rameurs* embellies *d'yvoire, & la chambre* du capitain *de cyprés*, venus *des iſles de Kitthiim.* Denique hanc Belgicam ſubjungam. *Ghy, ô Tyrus, ſult genoemt worden een oorlogs-ſchip, volmaekt van ſchoonheyt.* Want *in 't midde van de zee zijn uwe lantpalen : uwe bouwmeeſters hebben u ſeer ſchoon getimmert. Van grenen-hout van Senir hebben ſy getimmert*

alle beyde zijden des scheeps : een cypres hebben sy van Libanus gehaelt, om op u een mast te maeken. Uwe riemen hebben sy gemaekt van vueren uyt Basan : uwe roeye-bancken, ingeleyt *met elpenbeen : de cajuyt* gemaekt *van cypressen uyt de eylanden van de Grieken.* Hæc ad illustrandum divini Prophetæ obscurum locum promere volui, occasione restitutæ à me triremium, longarumque navium fabricæ. nec spero quidquam hîc scriptum esse, quod pium hominem offendere possit: sed potius profundæ Scripturarum scientiæ eruendæ, interpretumque quà diligentiæ, quà infelicitati demonstrandæ, non inutilem me operam insumsisse, judicaturum curiosum juxtà atque eruditum lectorem.

Sexta hujus meæ inventionis utilitas est, quod multis veterum auctorum locis, quà restituendis, quà explicandis, inserviat. Ex vetustis scriptoribus, quum Græcis, tum Romanis, qui de bellicis navibus mentionem faciunt, nemo fermè est, qui non, si vel librariorum inscitiam, aut temeritatem, effugerit, obscura tamen sententia lectorem fatiget. Sed & proximorum seculorum commentarii, etiam à doctissimis viris editi, multa habent, quæ ex hac nostra doctrina feliciter emendari possint. In hoc velut pelagus nunc non evehar. sed, quum ad portum properem, Latinam interim versionem viri, inter illos, qui doctrinæ laude, proximo seculo, claruerunt, dubio procul doctissimi, Isaaci Casauboni, examinare adgrediar. Polybium is ea perspicuitate, ac Romani sermonis elegantia transtulisse vulgo dicitur, ut nihil eo in genere perfectius prodierit. Laudi illi universim detrahere nolim. Ex nostra tamen sequentis historiæ translatione perspicuum erit, non solùm in sententia Polybii exprimenda sæpius illum virum aberrasse; sed etiam in ipso sermone quædam barbara aut solœca deprehendi, quæ Romanis auctoribus adsuetæ aures ferre nequeant.

Pugna navalis ad Chium; ex Polybii historiarum libro XVI.

Marco Meibomio interprete.

Ὁ δὲ Φίλιππος, τῆς μὲν κατὰ τὴν πολιορκίαν ἀντιπιπτόντων αὐτῷ, τῶν δὲ πολεμίων ἐφορμούντων πλείοσι καταφράκτοις ναυσὶν, ἠπορεῖτο, καὶ δυσχερῶς διέκειτο περὶ τοῦ μέλλοντος. οὐκ ἐπιδεχομένων δὲ τῶν παρόντων αἵρεσιν, ἀνήχθη παρὰ τὴν τῶν πολεμίων προσδοκίαν· ἔτι γὰρ αὐτὸν ἤλπιζον οἱ περὶ τὸν ἄτταλον προσκαρτερήσειν τῇ τῶν μετάλλων κατασκευῇ. μάλιστα δὲ ἐσπούδαζε ποιήσασθαι τὸν ἀνάπλουν αἰφνίδιον, πεπεισμένος καταταχήσειν, καὶ τὸ λοιπὸν ἀσφαλῶς ἤδη κομισθήσεσθαι παρὰ τὴν γῆν εἰς τὴν Σάμον· διεψεύσθη δὲ παρὰ πολὺ τοῖς λογισμοῖς. οἱ γὰρ περὶ τὸν ἄτταλον καὶ θεοφιλίσκον ἅμα τῷ συνιδεῖν αὐτὸν ἀναγόμενον, εἴχοντο τῶν προκειμένων εὐθέως. συνέβη δὲ τὸν ἀνάπλουν αὐτῶν γενέσθαι διαλελυμένον, ἅτε πεπεισμένων, τὸν Φίλιππον, καθάπερ εἶπον, ἔτι μένειν ἐπὶ τῶν ὑποκειμένων. οὐ μὴν ἀλλὰ χρησάμενοι ταῖς εἰρεσίαις ἐνεργῶς, προσέβαλλον. ἄτταλος μὲν τῷ δεξιῷ καὶ καθηγουμένῳ τῶν

PHilippus, quum quæ in hac obſidione machinatus fuerat, haud proſpere ceſſiſſent: & hoſtes cum pluribus tectis navibus, quàm ipſe paratas haberet, in ancoris ſtarent; incertus animi erat, quid porro conſilii caperet. Sed quum præſens rerum ſtatus cunctationem non admitteret, præter hoſtium expectationem in altum proceſſit (Verebatur enim Attalus, ne ab agendis cuniculis abſtrahi non poſſet.) Repente autem in altum evehi ſtudebat, quod celeritate ſe evaſurum confideret; & porro, præter terram, tutò Samum petiturum. Sed haudquaquam ad ſpem eventus reſpondit. Attalus enim & Theophiliſcus, ſimul ut in altum procedere ipſum viderunt, extemplo rei agendæ intenti erant. Quod autem perſuaſum haberent, Philippum, ſicut dixi, in urgenda obſidione permanſurum, ſoluto ordine in altum evehebantur. Sed quum acri remigio uterentur, Attalus invectus eſt in dextrum hoſtium

πολεμίων· θεοφιλίσκος δὲ τοῖς εὐωνύμοις. φίλιππος δὲ προκαταλαμβανόμενος τοῖς καιροῖς, δοὺς τὸ σύνθημα τοῖς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ, καὶ παραγγείλας ἀντιπρώρους ποιεῖν τὰς ναῦς, καὶ συμπλέκεσθαι τοῖς πολεμίοις ἐρρωμένως, αὐτὸς ὑπὸ τὰς νησίδας ἀναχωρήσας μετὰ τῶν λέμβων, τὰς μεταξὺ τοῦ πόρου κειμένας, ἀπεκαραδόκει τὸν κίνδυνον. ἦν δὲ τὸ μὲν τοῦ φιλίππου νεῶν τὸ πλῆθος τὸ συγκαταστὰν εἰς τὸν ἀγῶνα, κατάφρακτοι τρεῖς καὶ πεντήκοντα· σὺν δὲ τούτοις ἄφρακτα, λέμβοι δὲ σὺν ταῖς πρίστεσιν ἑκατὸν καὶ πεντήκοντα. τὰς γὰρ ἐν τῇ σάμῳ ναῦς οὐκ ἠδυνήθη καταρτίσαι πάσας. τὰ δὲ τῶν πολεμίων σκάφη, κατάφρακτα μὲν ἦν ἑξήκοντα καὶ πέντε, σὺν τοῖς τῶν βυζαντίων. μετὰ δὲ τούτων ἐννέα τριημιολίαι καὶ τριήρεις τρεῖς ὑπῆρχον. λαβούσης δὲ τὴν καταρχὴν τῆς ναυμαχίας ἐκ τῆς ἀττάλου νεώς, εὐθέως πάντες οἱ σύνεγγυς ἀπαραγγέλτως συνέβαλλον ἀλλήλοις. ἄτταλος μὲν οὖν συμπεσὼν ὀκτήρει, καὶ προεμβαλὼν ταύτῃ καιρίαν καὶ ὕφαλον πληγήν, ἐπὶ πολὺ τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος ἀγωνισαμένων, τέλος ἐβύθισε τὴν ναῦν. ἡ δὲ τοῦ φιλίππου δεκήρης, ναυαρχὶς οὖσα, παραλόγως ἐγένετο τοῖς ἐχ-

cornu, quod præcedebat; Theophiliſcus, in ſiniſtrum. Philippus temporibus ſe excluſum videns, poſtquam iis, qui in dextro cornu erant, teſſeram dediſſet, juſſiſſetque in frontem dirigere, pugnamque ex propinquo fortiter cum hoſtibus conſerere; ipſe ſub parvas inſulas, in medio trajectu ſitas, cum quibuſdam lembis ſe recepit, ut eventum prælii exſpectaret. In pugna illa aderant, Philippi naves tectæ, tres & quinquaginta: præterea apertæ

Lembi & priſtes, numero centum quinquaginta. Neque enim omnes, quæ Sami erant, paratas habere potuerat. Hoſtium autem naves tectæ erant ſexagintaquinque; cum iis quas Byzantini miſerant. præterea novem triemioliæ, ac triremes tres. Poſtquam Attalus ſua nave pugnæ initium feciſſet, repente proximæ omnes, non expectato ſigno, inter ſe concurrerunt. Attalus igitur quum gravi ictu octerem, quam indeptus fuerat, infra aquam vulneraſſet, defenſoribus diu pugnantibus, tandem eam demerſit. Philippi decéris, quæ prætoria erat, caſu quodam inopinato in hoſtium

θεοῖς ὑποχείριος. ὑποπεσούσης γὰρ αὐτῇ τριημιολίας, ταύτῃ δοῦσα πληγὴν βιαίαν κατὰ μέσον τὸ κύτος, ὑπὸ τὸν θρανίτην σκαλμὸν, ἐδέθη, τοῦ κυβερνήτου τὴν ὁρμὴν τῆς νεὼς οὐκέτι δυνηθέντος ἀναλαβεῖν. διὸ καὶ προσκρεμαμένου τοῦ πλοίου αὐτῇ, ἐδυσχρήστει, καὶ δυσκίνητος ἦν πρὸς πᾶν· ἐν ᾧ καιρῷ δύο πεντήρεις προσπεσοῦσαι, καὶ τρώσασαι τὴν ναῦν ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν, καὶ τὸ σκάφος, καὶ τοὺς ἐπιβάτας τοὺς ἐν αὐτῷ, διέφθειραν. ἐν οἷς ἦν καὶ δημοκράτης, ὁ τοῦ Φιλίππου ναύαρχος. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν διονυσόδωρος, καὶ δεινοκράτης, ὄντες ἀδελφοὶ, καὶ ναυαρχοῦντες παρ' ἀττάλῳ, συμπεσόντες· ὁ μὲν ἑπτήρει τῶν πολεμίων, ὁ δ' ὀκτήρει· παραβόλως ἐχρήσαντο τῇ ναυμαχίᾳ. δεινοκράτης μὲν πρὸς ὀκτήρη συμπεσὼν, αὐτὸς μὲν ἔξαλον ἔλαβε τὴν πληγὴν, ἀνασείρου τῆς νεὼς οὔσης· τὴν δὲ τῶν πολεμίων τρώσας ναῦν ὑπὸ τὰ δρύοχα, τὸ μὲν πρῶτον οὐκ ἐδύνατο χωρισθῆναι, καίπερ πολλάκις ἐπιβαλλόμενος πρύμναν κρούειν. διὸ καὶ τῶν μακεδόνων εὐψύχως ἀγωνιζομένων, εἰς τὸν ἔσχατον παρεγίνετο κίνδυνον. ἀττάλου δὲ ἐπιβοηθήσαντος αὐτῷ, καὶ διὰ τὴν εἰς τὴν πολεμίαν ναῦν ἐμβο-

potestatem venit. Quum enim sub proram ejus casu incidisset triemiolia, vehementi hanc ictu, medio alveo, sub scalmo thranitæ percutiens, hæsit. quod navis impetum gubernator retinere nequisset. Itáque navigio ab ea pendente, parvum sui usum præbebat, & difficulter ad omnem occasionem movebatur. Quo tempore quum duæ quinqueremes impetu adortæ, navem ab utraque parte vulnerassent, cùm ipsam, tùm omnes ejus defensores suppresserunt. inter quos & Democrates erat, Philippi navarchus. Eodem tempore Dionysodorus & Dinocrates, fratres, & navarchi Attali, quum ille concurrisset cum hostium heptere, hic cum octere; audacter navale certamen inierunt. Dinocrates enim, qui cum octere concurrerat, ictu extra aquam accepto, quod hostilis navis prora erectior esset; quum contrà hostilem navem sub carinam vulnerasset; primùm separari ab ea nequiit, quamvis sæpe, navem inhibendo, id conaretur. Quare, Macedonibus strenuè pugnantibus, extremum periculum adiit. Postquam autem Attalus auxi-

λῆς λυθείσης τῆς συμπλοκῆς τῶν σκαφῶν, ὁ μὲν Δεινοκράτης ἀπελύθη παραδόξως· οἱ δὲ τῆς πολεμίας νεὼς ἐπιβάται πάντες, εὐψύχως διαγωνισάμενοι, διεφθάρησαν. τὸ δὲ σκάφος ἔρημον ἀπολειφθέν, ὑποχείριον ἐγένετο τοῖς περὶ τὸν Ἄτταλον. ὁ δὲ Διονυσόδωρος, μετὰ βίας ἐπιφερόμενος εἰς ἐμβολήν, αὐτὸς μὲν ἥμαρτε τοῦ τρῶσαι· παραπεσὼν δὲ τοῖς πολεμίοις, ἀπέβαλε τὸν δεξιὸν ταρσὸν τῆς νεώς, ὁμοῦ συρραγέντων καὶ τῶν πυργούχων. οὗ γενομένου περιέστησαν αὐτὸν πανταχόθεν οἱ πολέμιοι. κραυγῆς δὲ, καὶ θορύβου γενομένου, τὸ μὲν λοιπὸν πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν ἅμα τῷ σκάφει διεφθάρη, τρίτος δ' αὐτὸς ὁ Διονυσόδωρος ἀπενήξατο πρὸς τὴν ἐπιβοηθοῦσαν αὐτῷ τριημιολίαν. τῶν δὲ λοιπῶν νεῶν τοῦ πλήθους ὁ κίνδυνος ἐφάμιλλος ἦν. καθ' ὅσον γὰρ ἐπλεόναζον οἱ παρὰ τοῦ Φιλίππου λέμβοι, κατὰ τοσοῦτον διέφερον οἱ περὶ τὸν Ἄτταλον τῷ τῶν καταφράκτων νεῶν πλήθει. καὶ τὰ μὲν περὶ τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ Φιλίππου, τοιαύτην εἶχε τὴν διάθεσιν. ὡς τ' ἀκμὴν ἄκριτα μένειν τὰ ὅλα· πολὺ δὲ τοὺς περὶ τὸν Ἄτταλον ἐπικυδεστέρας ἔχειν τὰς ἐλπίδας. οἱ δὲ Ῥόδιοι κατὰ μὲν τὰς ἀρχὰς εὐθέως ἐκ τῆς ἀναγωγῆς ἀπεσπάσθησαν τῶν πολεμίων, καθάπερ

lio venisset, factoque in hostilem navem impetu, illas separasset, Dinocrates præter omnem spem solutus est: sed omnes hostilis navis propugnatores, post acre certamen, interierunt. navem, defensoribus orbatam, Attalus cepit. Dionysodorus, magna vi rostro cum heptere concursurus, percutere aberravit. Inter hostes autem ablatus, dextram navis alam perdidit; trabibus quoque, quibus turres sustinerentur, confractis. quo facto ab omni parte hostes eum circumvenerunt. Clamore igitur orto, & trepidatione, ceteri defensores omnes cum nave interiére. ipse cum duobus ad triemioliam, quæ subsidio venerat, enatavit. Cetera navium multitudo æquo Marte decertabat. Quantum enim lemborum multitudine Philippus superior erat; tantum tectarum navium viribus præstabat Attalus. Itaque eo in statu erat dextrum cornu Philippi. ut de tota quidem re judicare adhuc nemo posset; spem tamen haud paullo majorem Attalus foveret. Rhodii initio, statim ut in altum procedebant, ab hostibus longius abfuére, sicut dixi: sed quòd celeritate hostes

ὀρθίως εἶπαι· τῷ δὲ ταχυναυτεῖν παρὰ πολὺ διαφέροντες τῶν ἐναντίων, συνῆψαν τοῖς ἐπὶ τῆς οὐραγίας μακεδόσι. καὶ τὸ μὲν πρῶτον ὑποχωροῦσι τοῖς σκάφεσι κατὰ πρύμναν ἐπιφερόμενοι, τοὺς ταρσοὺς παρέλυον· ὡς δ᾽ οἱ μὲν παρὰ τοῦ Φιλίππου συνεπιστρέφειν ἤρξαντο, παραβοηθοῦντες τοῖς κινδυνεύουσι· τῶν δὲ ῥοδίων οἱ καθυστεροῦντες ἐκ τῆς ἀναγωγῆς, συνῆψαν τοῖς περὶ τὸν θεοφιλίσκον· τότε κατὰ πρόσωπον ἀντιπρώρους τάξαντες τὰς ναῦς, ἀμφότεροι συνέβαλον εὐψύχως ὁμοῦ, ταῖς σάλπιγξι καὶ τῇ κραυγῇ παρακαλοῦντες ἀλλήλους. εἰ μὲν οὖν μὴ μεταξὺ τῶν καταφράκτων νεῶν ἔταξαν οἱ μακεδόνες τοὺς λέμβους, ῥᾳδίαν ἂν καὶ σύντομον ἔλαβε κρίσιν ἡ ναυμαχία. νῦν δὲ ταῦτ᾽ ἐμπόδια πρὸς τὴν χρείαν τοῖς ῥοδίοις ἐγίνετο κατὰ πολλοὺς τρόπους. μετὰ γὰρ τὸ κινηθῆναι τὴν ἐξ ἀρχῆς τάξιν ἐκ τῆς πρώτης συμβολῆς, πάντες ἦσαν ἀναμὶξ ἀλλήλοις· ὅθεν οὔτε διεκπλεῖν εὐχερῶς, οὔτε στρέφειν ἐδύναντο τὰς ναῦς, οὔτε καθόλου χρῆσθαι τοῖς ἰδίοις προτερήμασιν, ἐμπιπτόντων αὐτοῖς τῶν λέμβων, ποτὲ μὲν εἰς τοὺς ταρσοὺς, ὥστε δυσχρηστεῖν ταῖς εἰρεσίαις· ποτὲ δὲ πάλιν εἰς τὰς πρώρας· ἔστι δ᾽ ὅτε καὶ πρύμναν. ὥς τε παραποδίζεσθαι καὶ τὴν τῶν κυβερνητῶν, καὶ τὴν τῶν ἐρετῶν

longe vincerent, cum poſtremis Macedonis navibus pugnam inierunt. Primùm quidem, facto in puppes navium abſcedentium impetu, remos detergebant: at poſtquam Philippi naves ſimul ſe vertere incipiebant, ut periclitantibus ſubvenirent; Rhodiorumque eæ quæ poſtremò in altum evectæ eſſent, Theophiliſco ſe conjunxerant; tunc directis in frontem navibus, utrique ſimul, tubis quoque & clamore alii alios hortantes, fortiter concurrerunt. Quod ſi lembos inter tectas naves non ordinaſſent Macedones, facili ac brevi pugna tranſactum fuiſſet. Iam verò hæc res Rhodiorum conatus multis modis impediebat. Poſtquam enim primo concurſu navium ordo, quem initio fecerant, turbatus eſſet, omnes inter ſe miſtæ pugnabant. Unde nec per hoſtiles naves evehi facile, nec vertere ſuas naves poterant, nec omnino iis uti artibus, quibus aliis præſtabant. quod lembi jam in alas incurrerent, ut remigium inutile redderent: jam in proram; interdum in puppim, ut tam gubernatorum quam remigum miniſteria impedirentur. Roſtris autem

χρείαν. κατὰ δὲ τὰς ἀντιπρώρους συμπτώσεις, ἐποίουν τι τεχνικόν. αὐτοὶ μὲν γὰρ ἐν πρώρᾳ τὰ σκάφη ποιοῦντες, ἐξάλους ἐλάμβανον τὰς πληγάς· τοῖς δὲ πολεμίοις ὕφαλα τραύματα διδόντες, ἀβοηθήτους ἐσκεύαζον τὰς πληγάς. σπανίως δ' εἰς τοῦτο συγκατέβαινον. καθόλου γὰρ ἐξέκλινον τὰς συμπλοκάς, διὰ τὸ γενναίως ἀμύνεσθαι τοὺς μακεδόνας ἀπὸ τῶν καταστρωμάτων ἐν ταῖς συστάδην γινομέναις μάχαις. τὸ δὲ πολὺ κατὰ μὲν τοὺς διέκπλους παρασύροντες τῶν πολεμίων νεῶν τοὺς ταρσούς, ἠχρείουν. μετὰ δὲ ταῦτα πάλιν ἐκπεριπλέοντες, καὶ τοῖς μὲν κατὰ πρύμναν ἐμβάλλοντες, τοῖς δὲ πλαγίοις, καὶ στρεφομένοις ἀκμὴν προσπίπτοντες, οὓς μὲν ἐτίτρωσκον, οἷς δὲ παρέλυον ἀεί τι τῶν πρὸς τὴν χρείαν ἀναγκαίων. καὶ δὴ τῷ τοιούτῳ τρόπῳ μαχόμενοι, παμπληθεῖς τῶν πολεμίων ναῦς διέφθειραν. ἐπιφανέστατα δ' ἐκινδύνευσαν τρεῖς πεντήρεις τῶν ῥοδίων. ἥ τε ναυαρχίς, ἐφ' ἧς ἔπλει θεοφιλίσκος· μετὰ δὲ ταύτην, ἧς ἐτριηράρχει φιλόστρατος· τρίτη δέ, ἣν ἐκυβέρνα μὲν αὐτόλυκος, ἐπέπλει δὲ νικόστρατος. ταύτης γὰρ ἐμβαλούσης εἰς πολεμίαν ναῦν, καὶ καταλιπούσης ἐν τῷ σκάφει τὸ ἔμβολον, συνέβη δὴ τὴν μὲν πλη-

concurrentes, arte quadam uſi ſunt. Cum enim naves ſuas prorâ altius in aquam depreſſiſſent, vulnera ſupra aquam accipiebant; ſed hoſtes infra aquam feriebant, ut ictibus ſubveniri non poſſet. Rarò autem huc deveniebant. Concurſum enim navium omnino devitabant, quod in conſtratis navibus ſtantes Macedones, illis manu conſertis pugnis ſtrenue ſe defenderent. Sed identidem per hoſtiles naves evecti, deterſis remis, illas inutiles reddebant. Poſtea circumvecti, aliis puppim roſtro feriebant; aliis latus, vertentibus ſe invecti. Itaque aut vulnerabant aliquas; aut eorum quid, quæ ad navis miniſterium neceſſaria erant, inutile reddebant. Hoc modo pugnando plurimas hoſtium naves ſuppreſſerunt. Ceterum inſignis fuit pugna, quam tres Rhodiorum quinqueremes ſuſtinuerunt. Prætoria una, quâ Theophiliſcus vehebatur: altera, cui præerat Philoſtratus: tertia, cujus gubernator erat Autolycus; quæque vehebat Nicoſtratum. Hæc enim quum hoſtium navem percuſſiſſet, roſtrumque in nave reliquiſſet; factum eſt, ut icta

γείσων, αὔτανδρον καταδῦναι· τοὺς δὲ περὶ τὸν αὐτόλυκον, εἰσρεούσης εἰς τὴν ναῦν τῆς θαλάσσης διὰ τῆς πρώρας, κυκλωθέντας ὑπὸ τῶν πολεμίων, τὰς μὲν ἀρχὰς ἀγωνίζεσθαι γενναίως· τέλος δὲ τὸν μὲν αὐτόλυκον ἐκπεσεῖν τρωθέντα μετὰ τῶν ὅπλων εἰς θάλατταν· τοὺς δὲ λοιποὺς ἐπιβάτας ἀποθανεῖν μαχομένους γενναίως. ἐν ᾧ καιρῷ θεοφιλίσκος βοηθήσας μετὰ τριῶν πεντήρων, τὴν μὲν ναῦν οὐκ ἠδυνήθη σῶσαι, διὰ τὸ πλήρη θαλάττης εἶναι· δύο δὲ ναῦς πολεμίας τρώσας, τοὺς ἐπιβάτας ἐξέβαλε. ταχὺ δὲ περιχυθέντων αὐτῷ λέμβων πλειόνων, καὶ καταφράκτων νεῶν, τοὺς μὲν πλείστους ἀπέβαλε τῶν ἐπιβατῶν, ἐπιφανῶς ἀγωνισαμένους. αὐτὸς δὲ τρία τραύματα λαβὼν, καὶ παραβόλως τῇ τόλμῃ κινδυνεύσας, μόλις ἐξέσωσε τὴν ἰδίαν ναῦν, ἐπιβοηθήσαντος αὐτῷ Φιλοστράτου, καὶ συναναδεξαμένου τὸν ἐνεστῶτα κίνδυνον εὐψύχως. συνάψας δὲ τοῖς αὑτοῦ σκάφεσι, πάλιν ἐξ ἄλλης ὁρμῆς συνεπλέκετο τοῖς πολεμίοις, τῇ μὲν σωματικῇ δυνάμει παραλυόμενος ὑπὸ τῶν τραυμάτων· τῇ δὲ τῆς ψυχῆς γενναιότητι, λαμπρότερος ὢν καὶ παραστατικώτερος, ἢ πρόσθεν. συνέβη δὲ δύο γενέσθαι ναυμαχίας, πολὺ διε-

navis cum viris omnibus mergeretur; Autolycus autē (qui cum ſuis, mari per proram intrante, ab hoſtibus circumventus, initio ſtrenuè pugnabat) tandem ipſe vulneratus in mare cum armis decideret, ceterique defenſores fortiter pugnando interirent. Quo tempore Theophiliſcus, quum auxilio cum tribus quinqueremibus veniſſet, navem, quod mari plena eſſet, ſervare nequiit; ex duabus autem hoſtium navibus, quas vulneraſſet, defenſores ejecit. Sed quum repente plures lembi, tectæque naves ipſum circumſiſterent; plerique defenſorum, poſt acrem pugnam, interiére. Ipſe tribus acceptis vulneribus, quum mirâ audaciâ pugnaſſet, ſuam ægrè navem ſervavit, poſteaquam ipſi ſuccurriſſet Philoſtratus, præſentemque pugnam viriliter cum ipſo ſuſtinuiſſet. Deinde ſuis navibus conjunctus alio rurſus impetu cum hoſtibus concurrit. Quamvis autem corporis vires vulneribus debilitatæ eſſent; indefatigabili tamen animi generoſitate, multò quàm antea illuſtrior, pugnam conſerebat. Ceterùm duas navales pugnas eſſe contigit, longè

στώσας ἀλλήλων. τὸ μὲν γὰρ δεξιὸν κέρας τοῦ Φιλίππου, κατὰ τὴν ἐξ ἀρχῆς πρόθεσιν, ἀεὶ τῆς γῆς ὀρεγόμενον, οὐ μακρὰν ἀπεῖχε τῆς ἀσίας· τὸ δὲ εὐώνυμον διὰ τὸ παραβοηθῆσαι τοῖς ἐπὶ τῆς οὐραγίας ἐξ ὑποστροφῆς, οὐ πολὺ τῆς χίου ἀπέχον, ἐναυμάχει τοῖς ῥοδίοις. οὐ μὴν ἀλλὰ παρὰ πολὺ τοῦ δεξιοῦ κέρατος κατακρατούντων τῶν περὶ τὸν ἄτταλον, καὶ συνεγγιζόντων ἤδη πρὸς τὰς νησίδας, ὑφ᾽ αἷς ὁ Φίλιππος ὥρμει, καραδοκῶν τὸ συμβησόμενον· συνιδὼν ἄτταλος μίαν πεντήρη τῶν ἰδίων, ἐκτὸς τοῦ κινδύνου, τετρωμένην καὶ βαπτιζομένην ὑπὸ νεὼς πολεμίας, ὥρμησε παραβοηθήσων ταύτῃ μετὰ δύο τετρήρων. τοῦ δὲ πολεμίου σκάφους ἐγκλίναντος, καὶ ποιουμένου τὴν ἀποχώρησιν ὡς πρὸς τὴν γῆν, ἐπέκειτο φιλοτιμότερον, ἐγκρατὴς γενέσθαι σπουδάζων τῆς νεώς. ὁ δὲ Φίλιππος συνθεασάμενος ἀπεσπασμένον πολὺ τὸν ἄτταλον ἀπὸ τῶν ἰδίων, παραλαβὼν τέτταρας πεντήρεις, καὶ τρεῖς ἡμιολίας, ἔτι δὲ τῶν λέμβων τοὺς ἐγγὺς ὄντας, ὥρμησε. καὶ διακλείσας τὸν ἄτταλον ἀπὸ τῶν οἰκείων νεῶν, ἠνάγκασε μετὰ μεγάλης ἀγωνίας εἰς τὴν γῆν ἐκβαλεῖν τὰ σκάφη. τούτου δὲ συμβάντος, αὐτὸς μὲν ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν πληρωμάτων εἰς τὰς ἐρυθρὰς ἀπεχώ-

inter ſe diſtantes. Quippe dextrum cornu Philippi, quum, ut initio propoſuerat, præter terram navigaret, haud longe ab ora Aſiæ aberat: ſiniſtrum autẽ, quod ultimis, ſe convertendo, ſuccurrerat, haud procul ab Chio pugnabat cum Rhodiis. Enimverò quum Attali naves dextrum cornu longè viciſſent, & jam parvis inſulis adpropinquarent (ſub quas Philippus ſe receperat, ut eventum exſpectaret) Attalus conſpectâ ſuarum unâ quinqueremi extra pugnam, quæ vulneraretur, ac mergeretur ab hoſtium nave; cum duabus quadriremibus, illi ſuccurſurus, eò contendit. Ceterùm quum hoſtium navis curſum flecteret, tanquam ad terram fugeret, ſtudio intentiore ſequebatur, ſpe navis potiundæ. Philippus interim procul à ſuis abſtractum videns Attalum, quatuor quinqueremibus, tribusque hemioliis adſumtis, præterea lemborum proximis, eò feſtinabat. Viâ autem Attalo ad ſuas naves interclusâ, coëgit ipſum magnâ contentione naves in terram impellere. Quo facto, rex ipſe cum remigibus Erythras ſe recepit. naves autem,

ρησε· τῶν δὲ πλοίων, καὶ τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς ἐγκρατὴς ὁ Φίλιππος ἐγένετο. καὶ γὰρ ἐποίησάν τι τεχνικὸν ἐν τούτοις τοῖς καιροῖς οἱ περὶ τὸν ἄτταλον. τὰ γὰρ ἐπιφανέστατα τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς, ἐπὶ τὸ κατάστρωμα τῆς νεὼς ἐξέβαλον. ὅθεν οἱ πρῶτοι τῶν μακεδόνων συνάψαντες ἐν τοῖς λέμβοις, συνθεασάμενοι ποτηρίων πλῆθος, καὶ πορφυροῦν ἱμάτιον, καὶ τῶν τούτοις παρεπομένων σκευῶν, ἀφέμενοι τοῦ διώκειν, ἀπένευσαν ἐπὶ τὴν τούτων ἁρπαγήν. διὸ συνέβη τὸν ἄτταλον ἀσφαλῆ ποιήσασθαι τὴν ἀποχώρησιν εἰς τὰς ἐρυθράς. Φίλιππος δὲ τοῖς μὲν ὅλοις ἠλαττωμένος παρὰ πολὺ κατὰ τὴν ναυμαχίαν· τῇ δὲ περιπετείᾳ, τῇ κατὰ τὸν ἄτταλον, ἐπαρθεὶς, ἐπανέπλει, καὶ πολὺς ἦν συναθροίζων τὰς σφετέρας ναῦς, καὶ παρακαλῶν τοὺς ἄνδρας εὐθαρσεῖς εἶναι, διότι νικῶσι τῇ ναυμαχίᾳ. καὶ γὰρ ὑπέδραμέ τις ἔννοια καὶ πιθανότης τοῖς ἀνθρώποις, ὡς ἀπολωλότος τοῦ ἀττάλου, διὰ τὸ κατάγειν τοὺς περὶ τὸν Φίλιππον, ἀναδεδεμένους τὴν βασιλικὴν ναῦν. ὁ δὲ διονυσόδωρος, ὑπονοήσας τὸ περὶ τὸν αὐτοῦ βασιλέα γεγονὸς, ἤθροιζε τὰς οἰκείας ναῦς, ἐξαίρων σύνθημα. ταχὺ δὲ συλλεχθεισῶν πρὸς αὐτὸν, ἀπέπλει μετ᾽ ἀσφαλείας εἰς τοὺς κατὰ τὴν ἀσίαν ὅρμους. κατὰ δὲ τὸν αὐτὸν καιρὸν οἱ πρὸς

& privatum omne regis instrumentum in Philippi potestatem venit. Hoc enim tempore arte quadam usus est Attalus. quippe insigniora quæque instrumenti regii, supra tabulatum navis projicienda curavit. Quare Macedonum primi, qui lembis accesserant, quum poculorum multitudinem, palliumque purpureum, aliaque ad ea pertinentia instrumenta conspexissent, insequi destiterunt, ad hæc diripienda intenti. Itáque evénit, ut Erythras tutò se reciperet Attalus. Philippus, cujus res hoc navali certamine longe deteriores fuissent, hoc inopinato casu, quo illas Attali naves ceperat, elatus, & in altum rursus evectus, studio multo naves suas colligebat: & viros hortabatur, bono animo essent, ut qui navali prælio vincerent. Hoc enim, non sine veri quadam specie opinabantur homines, quasi Attalus perisset; quod Philippus, navem regiam trahens, rursus altum peteret. Dionysodorus, quid regi suo accidisset suspicatus, signo elato naves suas convocabat. Quas quum celeriter ad se recepisset, ad Asiæ stationes tuto navigavit. Eodem tem-

τοὺς ῥοδίους ἀγωνιζόμενοι τῶν μακεδόνων, πάλαι κακῶς πάσχοντες, ἐξέλυον αὑτοὺς ἐκ τοῦ κινδύνου, κατὰ μέρη ποιούμενοι τὴν ἀποχώρησιν, μετὰ προφάσεως, ὡς ταῖς οἰκείαις σπεύδοντες ἐπικουρῆσαι ναυσίν. οἱ δὲ ῥόδιοι, τὰς μὲν ἀναδεσάμενοι τῶν νεῶν, τὰς δὲ προδιαφθείραντες ταῖς ἐμβολαῖς, ἀπέπλευσαν εἰς τὴν χίον. ἐφθάρησαν δὲ τοῦ μὲν Φιλίππου ναῦς, ἐν μὲν τῇ πρὸς ἄτταλον ναυμαχίᾳ, δεκήρης, ἐννήρης, ἑπτήρης, ἑξήρης. τῶν δὲ λοιπῶν, κατάφρακτοι μὲν δέκα, καὶ τριημιολίαι τρεῖς. λέμβοι δὲ πέντε καὶ εἴκοσι, καὶ τὰ τούτων πληρώματα. ἐν δὲ τῇ πρὸς ῥοδίους, διεφθάρησαν κατάφρακτοι μὲν δέκα· λέμβοι δὲ περὶ τετταράκοντα τὸν ἀριθμόν. ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, καὶ λέμβοι σὺν τοῖς πληρώμασιν ἑπτά. τῶν δὲ παρ' ἀττάλου κατέδυσαν μὲν τριημιολία μία, καὶ δύο πεντήρεις, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος. τῶν δὲ ῥοδίων διεφθάρησαν μὲν δύο πεντήρεις, καὶ τριήρεις· ἥλω δ' οὐδέν. ἄνδρες δὲ τῶν μὲν ῥοδίων ἀπέθανον εἰς ἑξήκοντα· τῶν δὲ παρ' ἀττάλου, πρὸς ἑβδομήκοντα. τῶν δὲ Φιλίππου, μακεδόνες μὲν εἰς τρισχιλίους, τῶν δὲ πληρωμάτων, εἰς ἑξακισχιλίους. ἑάλωσαν δὲ ζωγρείᾳ, τῶν

pore illi Macedones, qui Rhodiis oppositi pugnaverant, jamdudum male resistentes, è prælio excesserunt; partibus receptum facientes, eo prætextu, quod suis navibus citò succursuræ essent. Rhodii, postquam captarum navium alias puppibus religâssent; alias rostris suppressissent, Chium navigarunt. E Philippi classe periére in certamine adversus Attalum, decéris, ennéris, heptéris, hexéris: è reliquis, tectæ decem, & triemioliæ tres. lembi cum suis remigibus, quinque & viginti: & in certamine adversus Rhodios, suppressæ sunt constratæ decem; & lembi, ad quadraginta. Captæ sunt duæ quadriremes, & lembi cum remigibus, septem. Porrò ex Attali navibus mersæ sunt, triemiolia una, & duæ quinqueremes. captæ autem sunt quadriremes duæ, & navis regia. E Rhodiorum navibus demersæ sunt quinqueremes duæ, & triremes Nulla capta est. Rhodiorum ad sexaginta viri interierunt: at è classe Attali, ad septuaginta. Philippus Macedonum suorum ad tria millia desideravit; remigum, ad sex millia. Capti sunt

μὲν συμμάχων καὶ μακεδόνων, εἰς δισχιλίους· τῶν δ' αἰγυπτίων, εἰς ἑπτακοσίους. καὶ τὸ μὲν τέλος τῆς περὶ χίον ναυμαχίας τοιοῦτο συνέβη γενέσθαι.

tum sociorum, tum Macedonum, ad duo millia. & Ægyptiorum, septingenti. Hujusmodi exitum habuit navale prælium ad Chium.

ANNOTATIONES
quædam ad præcedentem historiam.

Pag. CXLVIII. v. 4. *cum pluribus tectis navibus quàm ipse paratas haberet*] πλείοσι καταφράκτοις ναυσίν. addidi explicationis caussa, *quàm ipse hoc tempore paratas haberet.* Quippe vox πλείοσι, quæ dubio procul ad ea, quæ præcesserunt, spectat, confirmatur quoque ex sequentibus verbis pag. 149. v. 13. *In pugna illa aderant, Philippi naves tectæ.* Fortasse enim tot tectas naves unus Philippus habuit, quot simul Attalus & Rhodii. Sed quum illas, quas Sami habebat, parare nequisset, ut ceteris conjungerentur; Attalus & Rhodii tectarum navium numero superabant Philippum. Hanc explicationem firmant ea, quæ sequuntur pag. 151. v. 26. *tectarum navium multitudine præstabat Attalus.* Non vidit hoc Casaubonus, qui ita vertit: *multis cum navibus tectis.* Eum secutus est Rierius: *avec un grand nombre de vaisseaux de guerre.* quum vertere debuisset: *avec un plus grand nombre de vaisseaux couverts qu'il n'avoit aupres soy.* νῆες κατάφρακτοι, Latinis *tectæ*, vel *constratæ* dicuntur, videlicet tabulis, super quibus defensores stabant, & sub quibus remiges sedebant. Tectarum ferme minima fuit quadriremis: apertarum maxima, triremis. Nulla unquam quinqueremis aperta fuisse legitur. Majorum navium, quæ σκάφη adpellabant Polybii tempore, minima fuit hexéris. Vulgares enim erant quinqueremes & quadriremes. quamvis quinqueremi quoque vox σκάφος adposita inveniatur. Apertæ igitur naves erant triremes ferme, iisque minores; ut triemioliæ, lembi, myoparones, pristes. Tectæ naves magno commodo erant remigibus, qui tabulis supernè tecti, ab hostibus nullo telo lædi

poterant. In apertis autem navibus, uno remigum læso, jam ceterorum quoque ministeria impediebantur, quod, quum ita arcte sederent, ut omnes simul procumbere & recumbere deberent, læsus unus illum motum turbaret; deinde lateris sui remigium debilius redderet. Duo autem erant, quæ apertas triremes commendarent. Unum, quod thranitæ, seu summo loco considentes remiges, sub adventum hostium ad pugnam facile consurgerent. Alterum, quod humiliores, adeoque leviores essent. Ex hac historia quoque illud discimus; veteres tectarum, id est, majorum navium fermè solùm rationem habuisse. Hæ enim exercitatis remigibus instructæ, & fortibus propugnatoribus armatæ, minora navigia, remigum maxime ministeriis impediendis apta, magno numero facilè supprimebant.

V. 9. *Cunctationem non reciperet*] οὐκ ἐπιδεχομένων δὲ τῶν παρόντων αἵρεσιν, Casaubonus vertit: *Sed quoniam præsens status eligendi quod mallet facultatem ei non dabat.* Sequitur eum Rierius: *mais parce que l'estat present des affaires ne luy permettoit pas de choisir ce qu'il eust le mieux aimé.* Si præsens rerum status non dedit potestatem eligendi, quod optimum videretur, igitur coactus fuit Philippus: primùm tollere obsidionem; deinde, in altum evehi. Atqui prius refellit Attali opinio; in cuniculis agendis perseveraturum Philippum. posterius Philippi spes; quod repentina profectione se præventurum putaret. Non cogi putandus est, qui certo consilio quid agit. Quare diutius manere eo in loco potuisset Philippus. Quum igitur Attalus putaret, Philippum in agendis cuniculis perrecturum, ut obsessum locum expugnaret; interim visurum, ut ceteras, quas Sami habebat, naves ad se reciperet: aut, ut constituta die, quando navale certamen secum initurus esset, illæ quoque Samo adèssent, ut omnibus suis tectis navibus adversus hostes pugnaret: aliud consilium arripuit Philippus. ita ratiocinatus. In continuanda obsidione inutilem se operam insumturum. Ad hoc usque tempus conatus omnes elusisse obsessos: ad machinas, & opera, deveniendum fuisse. Quid facturos, postquam tam potentium amicorum clas-

ſem, cum octo millibus armatorum; & viginti millibus remigum, advoniſſe ſenſerint? Haud dubium eſſe poſſe, quin continuis, hinc eruptionibus; illinc valli oppugnationibus, milites & remiges ſuos, jam dudum continuis laboribus feſſos, defatigaturi ſint & abſumturi. &, quum multitudine ſuperent, in pugnis quoque fore ſuperiores. Ubi deſperatio ſemel exercitum invaſerit, quam ſpem reliquam eſſe? Agendo & audendo huc proceſſiſſe. obſtitiſſe conatibus fortunam, hoſtiumque virtutem. Quum hoſti par non ſit, ut qui pauciores magnas naves habeat, ideoque certamen cum victoriæ certa ſpe ſuſcipere nequeat; optimum videri, ut navibus clam deductis, repente in altum evehatur. Hoſtes primùm acceſſiſſe; paraturos omnia, ut obſeſſis auxilio veniant. Rhodios, qui diu domo abfuerint, multisque neceſſariis indigeant, in agros dilapſuros. Spem minime dubiam eſſe, ſe cum claſſe Samum, ad reliquas tectas naves perventurum, antequam hoſtes conſequantur. Si tamen adſequantur, & pugnare cogant, ingentium navium robore, lemborumque copia; & virtutem hoſtium, remigumque ſcientiam, eluſurum. Agite igitur, inquit, ô amici mei; hoc conſilium exſequi conemur. Fortunæ, veſtræque virtuti res meas trado. Ex his liquere poſſit, Græca verba non adſecutum hoc loco Caſaubonum. (neque enim ἐπιδέχεσθαι eſt, *facultatem dare*. ut de ceteris taceam) &, quomodo emendanda eſſent, ignoraſſe. Scribendum puto. οὐκ ἐπιδεχομένων δὲ τῶν παρόντων ὑπέρθεσιν. quod interpretando ſum ſecutus. Putare quis poſset, emendandum: οὐκ ἐπιδεχόμενος δὲ (ὁ Φίλιππος) τῶν παρόντων (φίλων) αἵρεσιν. ſed malè.

v. 11. *In altum proceſſit*] ἀνήχθη. quod perperam Caſaubonus vertit: *claſſe eſt profectus*. &, eum ſequens, Rierius: *il partit*. Græcum verbum, de re navali uſurpatum, ſemper ſignificat, ex portu, aut ſtatione, *in altum evehi. in altum procedere. altum petere*. ut Romani ſcriptores id interpretantur. Sic iterum v. 21. ut in altum procedere ipſum viderunt. Caſaubonus male: *ut oram ſolvere Philippum ſenſerunt*. Gravius adhuc

postea peccavit, quando hæc verba, ποιήσασθαι τὸν ἀνάπλουν αἰφνίδιον, vertit; *vela subito fecit.* Non solùm, quod verbum *vela* hîc locum non habeat (remis enim tali tempore, non autem velis utebantur) sed etiam, quod adversam sententiam hic loquendi modus proferat. Vela enim facere, in pugna navali, est, fugere, ex certamine discedere. *Vela subito fecit.* significat, *fugâ repente evasit.* Itaque barbarus hoc loco sermo ille censendus est. Quæ sequuntur Rierii hæc verba: *& les autres preparatifs d'un siege:* inepte ab ipso adsuta, Græci codices non adgnoscunt.

v. 29. *Attalus invectus est in dextrum hostium cornu*] Excidit vox κέρατι, ita reponenda. τῷ δεξιῷ κέρατι, καὶ καθηγουμένῳ. Quod quum non animadvertisset Casaubonus, vertit: *dextram classis hostilis partem.* Cum Latinis scriptoribus, etiam de navali certamine, melius dixisset, *dextrum cornu.* Hæc emendatio sequenti loco firmatur. δοὺς τὸ σύνθημα τοῖς ἐπὶ τοῦ δεξιοῦ (δηλαδὴ, κέρατος) pag. 151. v. 27. τὸ μὲν περὶ τὸ δεξιὸν κέρας τοῦ Φιλίππου.

Pag. CXLIX. v. 5. *postquam tesseram dedisset*] δοὺς τὸ σύνθημα. Græcum vocabulum & signum significat, & tesseram. Polybius epitome lib. VIII. αὐτὸς δὲ διελὼν τοὺς ἐπιτηδειοτάτους ἐπὶ τῶν πραγμάτων, ἐφῆκε διαρπάζειν τὰς τῶν ῥωμαίων οἰκίας, σύνθημα δοὺς, πολεμίους νομίζειν τοὺς ἀνεπιγράφους (plane scrib. πολεμίας νομίζειν τὰς ἀνεπιγράφους) Casaubono interprete: *Ipse partitus copias, quos norat maxime idoneos rei agendæ, ad diripiendas Romanorum domos dimisit; dato signo, ut quæ inscriptæ non essent, pro hostilibus eas haberent.* Eâ significatione & in hujus pugnæ descriptione usurpatur pag. 156. v. 31. ubi scribo, ἐξαίρων τὸ σύνθημα, articulo addito. nisi enim certum fuisset signum, quî ceteræ intellexissent? Deinde Græcum σύνθημα significat verbum, aut sermonem, qui ante prælium militibus, remigibusque datur, ut amicos ab hostibus eo discernant. Necessaria hæc tessera erat etiam in navali certamine. Utriusque enim classis plerique, quum milites, tum nautæ, Græci erant. Lemborum ministerio repente ad omnes naves utriusque cornu tessera perferri potuit.

v. 6. *jussissetque in frontem dirigere*] Philippus, gravis ar-

maturæ Macedonum suorum, qui in tectis navibus stabant, virtute fisus, ex propinquo confertâ pugnâ se prævaliturum sperabat. Quum enim hostes, præsertim Rhodii, & navium celeritate, remigumque scientia, longè præstarent, utilius nihil adversus illa excogitari poterat, quàm ut rostris maximo impetu impactis, ferreis porro manibus indissolubiles naves redderent, pugnamque ex propinquo cum hostibus fortiter consererent. Prudens hoc erat consilium Philippi. Verùm quum res ipsi esset cum hoste, qui non modo celeritate navium, remigumque scientia niteretur, sed etiam virtute militum; haudquaquam ad spem eventus respondit. Hanc rem non satis expressit Casaubonus. συμπλέκεσθαι est, *ex propinquo pugnam conserere. luctari cum hoste.* Navibus enim per impacta rostra, & manus ferreas, hærentibus, transcendere alterutri nitebantur, ut eas occuparent.

v. 11. *Cum quibusdam lembis*] Scribendum enim in Græco codice, μετὰ τινῶν λέμβων. Hoc non advertit Casaubonus, vertendo; *cum lembis.* Rierius, conjectando, melius: *avec quelques vaisseaux legers.* nisi quod vox *vaisseaux* hîc tolerari nequeat. Ex sequenti narratione satis adparet, magnam vim lemborum in hoc certamine adfuisse. Fuére lembi navigia, quibus quinquaginta viri veherentur, uti existimo, præter remiges. Usitatum navigii genus, quum in pugnis navalibus, tum ad piraticam exercendam. Ex virorum numero, aliquo modo eorum magnitudinem ratiocinamur. Forsan sexaginta pedum longitudine fuerunt; & octo, latitudine. Quare his centumquinquaginta lembis vecti fuissent septem millia & quingenti viri. Lembis Illyrii maria olim infestarunt. Longe enim dissita loca repentino terrore perculerunt; obsidionesque horum navigiorum virisaut susceperunt, aut, amicis auxilia ferendo, sustulerunt. Ita quondam Illyriorum rex Agro, urbi Mydioniæ, ab Ætolis obsessæ, centum miserat lembos, cum quinque millibus virorum; qui profligatis Ætolis, sublataque illius urbis obsidione, cum maxima præda brevi reverterunt.

v. 15. *præterea apertæ*] Numerus apertarum in Græco codice excidit. Quod nostra hac editione, relicto vacuo spa-

tio, indicatum. Pagina enim 157. v. 14. ubi merſæ & captæ naves ab utraque parte recenſentur, ſuppreſsæ quoque tres triemioliæ Philippi memorantur. In tranſlatione Gallica tres hîc errores adparent. Primùm enim verba, τὸ πλῆθος τὸ συγκαταστὰν εἰς τὸν ἀγῶνα, ad utramque claſſem referre videtur interpres; quum ad Philippi naves tantum referenda ſint, ob cauſſam primâ adnotatione allatam. Deinde vocem ἄφρακτα male trahit ad ſequentia verba, *centumquinquaginta lembos*. Denique vocem *galleres* ponit, pro *priſtes*. quæ ſatis magno diſcrimine diſtabant.

v. 30. *defenſoribus diu pugnantibus*] τῶν ἐπὶ τοῦ καταστρώματος, hoc eſt, τῶν ἐπιβατῶν. Quippe ſub tecto navis ſedentes remiges, ſola, ad juſſum gubernatoris, remigandi cura tenebantur. Non diſcrevit hoc Gallus interpres: *ceux qui eſtoient dedans*.

v. 32. *Philippi deceris*] Rierius: *le vaiſſeau de Philippe*. navis formam non exprimendo. quod Gallica lingua forſan non male ita fieret, *le vaiſſeau de Philippe de dix ordres*, ſeu, *de dix rangs*. exprimendo Romanos loquendi modos, *navis decem ordinum*, ſeu, *decem verſuum*.

Pag. CL. v. 2. *Quum ſub proram ejus caſu incidiſſet triemiolia*] Caſaubonus hoc loco ita vertit: *Subierat ipſam trieremiola quædam navis. in hanc ictu violento impacta, circa medium alveum ſub ſcalmo ſupremorum remigum (thranitas vocant) illigata hæſit*. Rierius: *Une petite galliote s'en eſtoit approchée, & ſe rompit en la choquant, mais comme elle ſe prit par une des chevilles à laquelle on attache les avirons, elle y demeura ſans qu'on l'en pûſt degager*. Ex hoc loco; & forſan multis aliis; ſi quis cum Græcis conferendi laborem ſuſcipere velit; liquere poteſt; hunc Gallum interpretem tanto ſcriptori transferendo parem non fuiſse. Non quidem magnifica ille promittit. quod nec ſine rubore potuiſset, ut qui ſæpe ne Latinam quidem Caſauboni verſionem, quam transferre ſtuduit, intellexerit: tantum abeſt, ut Græcum Polybii codicem, difficilibus locis contulerit, quod utique omni interpreti, qui Græcum ſcriptorem in quamcunque linguam, vertere ſuſcipiat, faciendum eſt. Nunquam

bona Græci auctoris interpretatio prodibit, nisi in Græca lingua æque versatus sit interpres, atque in illa, in quam vertere voluerit. Nec accurata solùm illius sermonis cognitione instructus esse debet; sed etiam omni illorum literatura. Scientias omnes, & ceteram antiquam eruditionem, nisi longa exercitatione didicerit, utcunque sermonis alioquin peritus, puerili ingenio in plerisque difficilibus locis, quà interpretandis, quà explicandis, versatus deprehendetur. Itaque dubium esse non potest, quin solùm eruditissimus quisque, ad interpretandos Græcos, Latinosque scriptores, studium suum conferre debeat. Ut vel hinc adpareat, quàm paucæ Græcorum auctorum versiones extent, quibus fidere lector, in Latina lingua duntaxat exercitatus, possit. Argumento esse possit hic Polybius, qui virum nactus, utriusque linguæ peritiâ cum quibusvis sui seculi doctissimis hominibus comparandum, ita tamen male, non paucis locis, toga Latina vestitus incedit, ut, nisi suo, hoc est, Græco vestitu illum conspicere daretur, quis, aut unde esset, quidve vellet, non intelligeretur. Quod si doctissimis viris tantam interpretandi negotium difficultatem peperit, quid de vulgaribus illis, Gallicis præsertim, Græcorum auctorum versionibus, quæ Latinis quoque ab vulgo præferri solent, statuendum existimabimus? Vulgo tamen, qui aliquam vetustarum rerum cognitionem ambit, & sæpe fallendi temporis caussa veteres scriptores legit, satisfacere versiones illæ possunt. Sed ad Polybii hunc locum veniamus. Primùm illud dicit Polybius: decérem illam, maximo impetu actam, laborasse, ut triemioliam, quæ præter proram ejus transire vellet, devitaret. Deinde, quum gubernator illius decéris frustra id conaretur, ictam fuisse triemioliam mediâ alvo, sub thranitæ scalmo, ita ut rostro decéris navigium illud hæserit. Decéris illa, si remigum justo numero instructa fuit, octingentos saltem habuit remiges. unde impetum tantæ navis æstimare licet. Hæc decéris forsan concurrere cum hostili nave voluit, sed quum tantæ navis concursum hæc devitaret, casu triemioliam; quæ fortassis, ob intercedentem aliam navem, non vidit ingen-

tem illam decérem (alioquin enim facile evitasset) aut, si vidit, celeriter se prætervecturam speravit; proræ illius decéris objectam fuisse. Decéris gubernator, quum triemioliam prætervecturam conspiceret, de navi sua sollicitus, ne rostro illam feriret, laboravit. Hoc aliter facere nequiit, quàm ut juberet remiges suos omnibus viribus inhibere. id est, ut contrario motu remigarent versus puppim, eoque modo navis tantum impetum saltem frangerent. Neque enim tam brevi spatio fieri potuit, ut decéris, gubernaculo obediens, ita in latus flecteretur, ut obliquum occursum triemioliæ vitaret. Hac spe sua frustratus prætoriæ gubernator, ob parvum inter ipsam & triemioliam spatium, percussit triemioliam. Hoc, quod maximè considerandum hîc est, omisit Gallicus interpres. Percussa igitur ab decéris rostro est triemiolia. Ubi duo porro notanda sunt. Primum, quod mediæ navi, secundum longitudinem, rostrum impactum sit. qui casus admirationem habet. Sed maximè alterum mirabile, quod ictus ad tantam navigii altitudinem supra aquam, videlicet ad duossemis pedes, pertigerit. Hæc res quum non parvam difficultatem habeat, ita est explicanda. Primùm enim cogitandum est, mare ferme nunquam quiescere. Deinde, in fretis; cujusmodi erat, ubi hoc navale certamen stetit, inter Asiam & Chium insulam; propter æstum majorem, mare inquietius esse. Sed tertiò, ponamus, serena tempestate, marique tranquillo, pugnam hanc factam fuisse: at quadraginta millia remigum in utraque classe, tantam vim, & quidem magnarum navium; huc illuc tendentium, occursus vitantium, cum impetu magno concurrentium, remos inhibentium; iis viribus impulerunt, ut vel tranquillum ventis mare, fluctibus altioribus undaret. Itaque eo momento, quo triemiolia decéri objiceretur; & proram decéris fluctus parum attollere potuére, quando cum aliis cadentibus fluctibus triemiolia humilior facta esset. Quam rem mente comprehendere possunt, qui agitato ventis mari, in Vliæ ostio, aut Tesseliæ, magnæ parvæque navis motum observarunt. tunc præsertim, quando ad magnæ latus parva navis se adjunge-

re laborat. Illa igitur triemiolia, media alvo percussa, eâ altitudine, decéri adhæsit. Hanc explicationem confirmare, ac clariorem reddere possum, alio insigni ejusdem Polybii loco, ubi de re haud valde dissimili loquitur, lib. II. ὅτε δὲ προσεγγίσαντα καὶ δεθέντα, κατὰ τὰς ἐμβολὰς, ἐδυσχρήστουν τὰ τῶν ἀντιπάλων σκάφη, προσκρεμαμένων αὐτοῖς περὶ τοὺς ἐμβόλους τῶν ἐζευγμένων λέμβων· τότ' ἐπιπηδῶντες ἐπὶ τὰ καταστρώματα τῶν ἀχαϊκῶν νεῶν, κατεκράτουν διὰ τὸ πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν. Casaubono interprete: *sed postquam appropinquaverant adversæ naves, atque impressione facta sese illis alligaverant, dum ipsæ impeditæ hærebant, ut ex quarum rostris vincti inter se lembi dependerent: tunc Illyrii in tabulata Achaïcarum navium insilientes, ob classiarii militis multitudinem superiores evadebant.* Hæc meliora fieri possent. Dicit rostrorum ictibus, navibus hæsisse lembos. ideo inutiles illas factas, difficulter se movisse reperit, circa magnarum navium rostra hæsisse junctos illos lembos. Si istum locum expendisset Casaubonus, hîc tam graviter labi non potuisset. Sed ipsa Casauboni verba aliquanto accuratius consideremus. Primùm dicit, *subierat.* quod verbum Polybio adversum est. qui *casu objectam fuisse* dicit. Non consilio, sed casu, triemiolia in rostrum decéris incidit. Et absurdum valde esset, opinari, parvum navigium unquam studuisse, ut magnæ navis rostro feriretur. Nec enim, si vel hostilis illa triemiolia fuisset, nocendi animo illata, sperare potuit, se hæsuram; sed metuere debebat, ne sub aquam vulnerata, repente ipso ictu mergeretur. Deinde non consideravit Casaubonus eam partem navis, ubi rostrum esset, quo ictus fieret. Inde enim cetera haud difficulter adsecutus esset. Tertiò admodum errat, quando triemioliam magnæ navis lateri hæsisse putavit. Ita enim sequentia verba transfert: *Itaque decéris, è cujus latere navigium pendebat, magnis incommodis affecta.* Ex quibus omnibus adparet, non perspexisse illum virum, quid hîc verteret. cujus, sicut dixi, præcipua caussa illa fuit, quod rostri locum, atque usum, in magnis navibus, non satis considerasset. Ita commodissimâ sententiâ versionem hanc Casauboni aliquan-

do acceperam. Sed postquam ultima hæc verba; *decéris, è cujus latere navigium pendebat*; diligentius consideravi, longe aliam vidi, & adhuc ineptiorem, prioribus verbis, sententiam subjici. *Subierat ipsam triemiolia quædam navis. in hanc* (decérem) *ictu violento impacta* (triemiolia,) *circa medium alveum* (decéris,) *sub scalmo supremorum remigum* (ipsius decéris, *thranitas vocant*) *illigata hæsit.* Si triemiolia rostro suo impegit in decerem, & quidem circa medium decéris alveum, sequitur triemioliam è decéris latere pependisse: quæ sunt posteriora Casauboni verba. Hunc errorem imbibit Schefferus, qui lib. de Militia navali ita scribit: *Sed tollit dubitationem Polybius, quando de decére, seu navi decem ordinum Philippi; plagam accepit* ὑπὸ τὸν θρανίτην σκαλμὸν, *sub ordine thranitarum.* Concedamus, rostratam fuisse triemioliam. Altitudinem decéris considerandam propono, & humilitatem triemioliæ. Si summos thranitas, ut illi faciunt, decéris intelligamus, sub quorum scalmis, mediâ decéri, triemiolia, rostro suo hæsit; sequitur fluctum aliquem, ad novem pedum altitudinem, triemioliam illam sustulisse. quâ tempestate certus sum, de navali certamine non cogitaturos vel acerrimos hostes. Deinde à fluctibus magis, quàm à remigibus ictus ille fuisset. Denique putandum, non omissurum fuisse Polybium monere, triemioliam fluctibus in dextrum aut sinistrum decéris latus ejectam fuisse, adeoque latus illud, fractis plurimis remis, debilitasse. Ex versione Rierii nemo hîc Polybium intelliget. Primùm enim Polybii sententiæ adversantur verba: *s'en estoit approchée.* quibus transfert Latinum *subierat.* Deinde, *se rompit en la choquant.* nusquam hoc dicit Polybius: Tertiò, *elle se prit par une des chevilles à laquelle on attache les avirons.* hæc quis ineptissima esse negabit? Quartò, *elle y demeura, sans qu'on l'en pûst degager.* præter Græci codicis fidem adsuuntur. Denique pag. 150. v. 11. verbum τρώσασαι, *vulnerantes* malè vertit, *l'ayant brisée.* Aliud est vulnerare navem, seu ictu lædere; aliud frangere. quod non ita facile fieri potuit. Etiam veterum naves aliquam firmitatem habuére,

quamvis cum nostris hac quidem in re comparari non possent. Nisi vulnus rostro factum sub aqua esset (hoc enim exitium adferebat, mare intrante) non tantum non mergebatur, sed & pugnam cum hostibus continuare poterat. Ceterùm ex hoc loco discimus, quæ sit navalis certaminis conditio: quando etiam maximæ naves, fabricæ robore, virtuteque militum inexpugnabiles, ab levi adeo caussa exitium inveniunt. & simul tanta remigum militumque copia, qui nullo virtutis suæ experimento facto miserabiliter, momento temporis, profundo merguntur. Hoc considerare deberent reges, ac quicunque potentes rerum arbitri, ne bello aut frivolam ob caussam, aut eam, quæ pacis tractatibus tolli posset, incepto, divinam vindictam, navali præsertim bello, ubi illa omnibus temporibus mirabilis & justa fuisse cognoscitur, experiri vellent. Sed & illud hinc perspicimus, grandiores naves in utramque partem plurimum momenti habere. Feliciter enim pugnantes, victoriæ maxima caussa merito censentur: adversâ autem pugnâ, suis animos deprimunt; & hostes, alioquin debiliores, ad consequendam victoriam magnopere incitant. præsertim, si ipse classis præfectus, uti hîc Democrates, simul pereat. Ut consilium, etiam olim usurpatum, vanum videri non debeat: ne classis præfectus semper maxima navi vehatur, sed hostium conatus eludendi caussa interdum minorem conscendat.

V. II. *Quo tempore quum duæ quinqueremes, impetu adortæ, navem ab utraque parte vulnerassent*] Hæc verba evidentissime ostendunt; quæ fuerit actio, qua rostrum navis bellicæ alteram navem vulneravit, &, per vulnera intrante mari, mersit. Ingens hæc prætoria maximè impedita erat per triemioliam, ab prora ejus pendentem, ut movere se difficulter posset. Quod autem magna propugnatorum copiâ potens esset, hostes cum tanta nave certamen detrectabant. multo enim sanguine redimendam illam victoriam videbant. Quare consilio celeriter capto, antequam hostes hærenti navi auxilio venirent, & facto in triemioliam impetu illas divellerent, duæ quinqueremes ab utroque

latere adortæ sunt. Rostris enim suis, magno impetu impactis utrinque illam vulnerabant. Deinde remos inhibendo retro cedentes, denuo impetu illatæ, alia vulnera faciebant: ut tandem per multa vulnera intrante mari demergeretur. Ita enim, velut hirci cornibus, illatæ rostris naves, & retro inhibendo, ut majore rursus impetu concurrerent, vulnera dabant sub aquam, quibus subveniri non posset. Quo tempore duarum illarum quinqueremium propugnatoribus nihil aliud agendum incumbebat, quàm ut conferti clypeis suis corpora defenderent ab hostibus, qui in extremo periculo constituti, omni telorum genere illos avertere studebant.

v.20. *quum ille concurrisset cum hostium heptere*] Reposui πολεμίων pro πολεμικῶν, quod male in utraque Polybii editione legitur, & erroneæ sententiæ caussam præbere posset. Non video quid Gallico interpreti errandi caussam hîc præbuerit. Clariora sunt verba, quàm ut difficultatem parere possint. Pro his verbis: *freres, l'un avec un vaisseau*: reponenda alia sunt in hanc sententiam: *freres attaquerent, l'un un vaisseau.*

v.25. *quod hostilis navis prora erectior esset*] Omnium in Polybio corruptorum, ac intellectu difficilium locorum, hic facile primus est. ut aliquanto majorem antiquæ navalis rei scientiam poscat, quàm quâ Casaubonus præditus ad interpretandum Polybium accessit. Ejus hæc est versio: *Dinocrates cum octere congressus, quia proram cum parte carinæ ad feriendum vehementer erexerat, quum in ea parte navis suæ, quæ aquis extabat, vulnus accepisset; hostilem verò contrà infra aquam sauciasset.* Rierius ita transtulit. *Dinocrate ayant attaqué un vaisseau ennemy, le perça en un endroit où il faisoit eau, & l'ayant acroché avec le sien qui avoit esté percé un peu au dessus de l'eau.* Tria sunt quæ his erroribus implicuére Casaubonum. Primùm enim comminisci nequiit navis subsultationem, ab commoto fluctibus mari factam. Deinde non vidit, ex Græcis Polybii verbis unum excidisse, vel maximè ad rem explicandam pertinens. Denique, quod verum Polybii verbum, pro corru-

pto βίαχα substituendum, excogitare non potuit. Ex his difficultatibus ut nos expediamus, illa explicatio, quam ad pag. CL. V. I. adduxi, hîc repetenda est. Videlicet, proram hostilis octéris ab adscendente fluctu sublatam fuisse, ut rostrum supra aquam aliquantum extaret: contrà autem navem Dinocratis, prorâ profundius in aquam subsidisse; aut casu, cum cadente fluctu: aut simul arte, subito multorum militum ad proram concurrentium impetu & pondere: ideoque necessario accidisse (quum rostra omnium navium, inferiori proræ parte sub aquam starent) ut navis Dinocratis ictum acciperet supra aquam; contra autem hostilis octéris ictum acciperet sub aqua. Pono, navem Dinocratis, casu, aut arte, prorâ profundius in aquam subsidisse. Utrumque fieri posse, nemo qui mobile admodum aquæ elementum consideret, negabit. Primùm enim, prorâ navem cum adscendente fluctu attolli posse, & rursus cum cadente fluctu subsidere, ut velut subsultare navis videatur; nemini ignotum, nisi qui commoto ventis mari navem progredientem non viderit. At verò cœlo sereno, quieto mari, fluctus quosdam volvi posse, non omnes fortassis comprehendent, qui rei navalis nullam habent experientiam; qui fluctuum caussam, & quid subitus grandis navis impetus efficere possit, ratiocinari nequeunt. Mare enim hîc considerandum, ab centum octodecim grandibus navibus, quæ ab quadraginta millibus remigum impellerentur, motum fuisse. Et quamvis duobus locis: quum prope Asiam, ab Attalo, & Philippi dextro cornu; tum non procul Chio, ab sinistro ejusdem cornu & Rhodiis, pugnaretur; simul tamen viginti millia remigum, plus minus, ab utraque parte, uno loco, mare remis commovisse. Subitum earum navium fuisse impetum, (quod in antiquorum navali certamine celeritas ferme caussa victoriæ esset) quô huc illuc, & quidem non admodum lato freto, ferrentur; ut aut majorem hostilem navem duabus pluribusve minoribus circumsisterent, & momento temporis, interdum rostris navem supprimerent, interdum defensores ejus, brevi pugna vincerent, aut dejicerent; aut ut laborantibus ami-

cis repente auxilio venirent. Hunc subitum navium bellicarum motum, ab remis factum, si ex rei natura perspectum non haberemus, ex Virgilio discere possemus, qui quinto Æneidos ita cecinit.

adductis spumant freta versa lacertis.
Infindunt pariter sulcos. totumque dehiscit,
Convulsum remis, rostrisque stridentibus, æquor.

Non facit Virgilius mentionem ventis commoti maris, quando ludicrum illud navale certamen fuit institutum. Tranquilla omnia erant, ut virtus remigum, & gubernatorum scientia, evidentior esset. Illud tranquillum mare remis divulsum fuisse dicit, ita ut magni fluctus volverentur, & inter altos fluctus mare dehiscere videretur. Præterea naves quædam grandiores, rostrorum ictibus mersæ, etiam fluctus quosdam excitarunt. Sed si vel ista omnia parum momenti facere viderentur, illud sumere possem, navalis illius certaminis tempore, vento mare aliquanto commotius fuisse, & fluctus excivisse; qui fluctus subito tantarum navium impetu aucti sint. Hoc nec negatur à Polybio. & credi debet, in freto eo factum fuisse, quod æstu reciprocetur, & ponti exoneratione mare semper inquietum habeat. Hæc adferre volui, ut monstrarem, naves etiam sine adhibita arte, pugnæ tempore, subsultare potuisse; ideoque, quando duæ illæ naves rostris concurrerent, fieri potuisse, ut altera supra aquam, altera sub aquam vulneraretur. Hoc igitur primum est. Alterum, videlicet, navem arte quadam profundius prora in mare deprimi potuisse, indubitabile facit ipse Polybius, sequentibus paullo post verbis: *Rostris autem concurrentes, arte quadam usi sunt. Quum enim naves suas prorâ altiùs in aquam depressissent, vulnera supra aquam accipiebant; sed hostes sub aquam feriebant, ut ictibus subveniri non posset.* Hanc proræ aliquanto altiorem in mare depressionem ita factam puto, ut plerique militum, in constrata navi stantium, cursu ad proram contenderent, ibique conferti starent eo momento, quando sua navis hostilem percussura esset. Sed & alio modo eandem proræ altiorem de-

ſcenſum fieri potuiſſe, docere poſſem. Motus igitur ille cum impetu factus, & armorum gravitas, rem illam efficere potuerunt. Poſt factum ictum conferti illi milites in prora, rurſus loca ſua per totum navis conſtratum occupabant, ne mare per acceptum vulnus, quod illo navis poſitu neceſſariò ſub aqua erat, intraret. Fieri autem hoc potuiſſe etiam in magnis illis navibus, inde colligi poteſt, quod anguſtæ fuerint, & admodum longæ. Octéris, longitudine CLXXX. pedum, habuerit latitudinem pedum XX, Nunc ad ipſa obſcuri hujus loci verba veniam. ubi primò conſideranda ſunt hæc, ἀναστείρου τῆς νεὼς οὔσης. Pollucis inſignis eſt hic locus: δρύοχον. τρόπις. τρόπιδες. τροπίδια. στεῖρα. τρόποι. τὸ δὲ τῇ στείρᾳ προσηλούμενον, φαλκίς. ἀφ' οὗ ἡ δευτέρα τρόπις. καλεῖται δὲ οὗτος καὶ λέσβιον, καὶ χαλκήνης, καὶ κλειτοπόδιον. τὸ δὲ καταλῆγον αὐτοῦ ἐπὶ τὴν πρῶραν, προεμβολίς. τὸ δὲ ὑπ' αὐτὴν ἔμβολον. μέσον δὲ τῆς προεμβολίδος καὶ τοῦ ἐμβόλου, ἡ στεῖρα καλουμένη. Habent hæc aliquam difficultatem. Primùm, vocabulum τρόποι hinc ejicerem. Deinde videri poſſit ſcribendum, ἀφ' οὗ, videlicet προσηλουμένου. Porro pro οὗτος (quod forſan natum ob præcedens οὗ) ſcribendum αὕτη, ſcilicet ἡ δευτέρα τρόπις. Pro χαλκήνης planè ſcribendum, χαλκήρης. Verum nec ita omnem difficultatem ſuſtulimus; ut potius putem, inſerta voce ἔμβολος hîc ſcribendum: ἀφ' οὗ ἡ δευτέρα τρόπις. ἔμβολος. καλεῖται δὲ οὗτος. Ut hoc dicat Pollux, ἔμβολον, *roſtrum*, aliis nominibus vocari λέσβιον, χαλκήρης & κλειτοπόδιον. Et ſequentia admodum juvant: τὸ δὲ καταλῆγον αὐτοῦ (videlicet, ἐμβόλου) ἐπὶ τὴν πρῶραν. Roſtri (prout totum corpus ejus, ex ligno & ferro conſtans, eo vocabulo accipitur) ea pars, quæ proræ proxima eſt, vocatur προεμβολίς. Deinde ſequitur ipſa στεῖρα, lignum craſſum. Denique extrema ejus pars, ipſum ferrum, quod ἔμβολος, aut ἔμβολον ſpeciatim dicitur. Ceterum & Heſychii locus evidenter rem explicat, quando στεῖραν vocat, prominens ad proram lignum, circa carinam. στεῖρα, τὸ ἐξέχον τῆς πρώρας ξύλον, κατὰ τὴν τρόπιν. Etymologia quoque juvat, quod στεῖρα dicatur ἀπὸ τοῦ στερροῦ, *à robore, & firmitate*. Craſſum enim & robuſtum lignum illud eſſe debuit, quod & ro-

ſtrum ferreum, ſæpe multiplex, caperet; & totius navis impetum, ictum faciendo, ſuſtineret. A στεῖρα factum eſt ἀνάστειρος, quod ratione compoſitionis aliud nihil ſignificare poteſt, quàm roſtri illud robuſtum lignum fuiſſe altius, & extra aquam elatum. Quare hæc Polybii verba, ἀναστείρου τῆς νεὼς οὔσης, ſignificant, navem toto roſtri ligno extra aquam ſublatam fuiſſe. quod idem eſt ac ſi dixiſſet, τῆς στείρας τῆς νεὼς ἄνω οὔσης. Unde porro colligitur, hanc navem, quæ roſtrum non parum ex mari extans habuerit, alteri navi, cum qua concurriſſet, vulnus feciſſe ſupra aquam: contrà autem ictum ab ea accepiſse ſub aquam. Certiſſima hæc res eſt: ſed aliud tamen dubium, ex iiſdem verbis natum, habet: quod Polybii verba non declarent, utra harum navium roſtrum ſupra aquam elatius habuerit. Ex mea ſententia, ea fuit navis hoſtilis. Contrà putavit Caſaubonus, Dinocratis navem fuiſse. *quia* (Dinocrates) *proram cum parte carinæ ad feriendum vehementer erexerat*. Quod, ut ſupra explicavi, aliter fieri non potuiſset, quàm ut multitudo militum ad puppim curſu contenderet. Sed hanc rem plane non adſecutus eſt Caſaubonus. Neque enim vidit, navis præpoſitum, qui magno impetu cum hoſte concurſurus, proram arte altiorem faciat, nihil aliud agere, quàm qui flammæ vitandæ cauſſa cautè incedens, in medium ignem ſtulta temeritate ſe injiciat. Hæc quum abſurdiſſima ſint, in eam aliquando opinionem veni, Caſaubonum, quamvis Polybii ſui editioni ipſe adfuerit, forſan ſcripſiſſe *quæ*, pro *quia* quod formis expreſſum eſt. ut ad præcedens octéris ea particula referretur. Sed nec ea ſcriptura commodam ſententiam abſolveret, quod *proram erigere*, in navali certamine, ſtolidum videatur, utpote cum evidenti periculo conjunctum. Et tota ſermonis connexio eam mutationem, quamvis ex parte meliorem ſententiam adferret, rejicit. Deinde magnopere quoque in eo errat Caſaubonus, quod contra Græci codicis fidem, ubi nihil hujuſmodi reperitur, adjungit: *ad feriendum vehementer*. Quod non dixiſſet, ſi vel levi Mechanicorum ſcientia fuiſſet inſtructus. Ictus ille graviſſimus fuit, qui prorâ navis minimè ſublatâ, vel

arte, vel per fluctus ſubſultatione; æqua navis latione factus eſt. Præterea verbum ἔξαλον malè tranſtulit: *in ea parte navis quæ aquis extabat*. Græcum enim ſignificat, ictum illum, ſi navis ſine ſubſultatione progrederetur, eâ parte proræ fuiſſe, quæ aquis extaret. Fieri enim potuit (quum ob caſu factam proræ depreſſionem, tum ob eam quæ arte fieret) eo momento temporis, quando Dinocratis navis vulnus ſupra aquam acciperet, eum proræ locum ſub aqua ſtetiſſe. Denique expendendum relinquo, quid ſit, *proram cum parte carinæ*. ac ſi alterutrum ſine altero erigi poſſet. Gallica item verſio paucis verbis multos errores condit. Primùm enim, pro verbis, *un vaiſſeau ennemy*, ſcribendum fuiſſet, *un vaiſſeau de huit ordres*. Deinde falſam ſententiam habet verbum, *le perça*. Neque enim vulnus, quod periculum adferre poſſet, accepit. Tertio inepta ſunt, *où il faiſoit eau*. Quartò, *& l'ayant acroché*, quin inſulſa ſint nemo, qui hæc noſtra expenderit, negabit. Denique quod maximè hîc conſiderandum veniebat, omittit. *quòd hoſtilis navis prora erectior eſſet*. Ex his denique planum eſt, in Græcis verbis deeſſe vocabulum πολεμίας, ita inſerendum: ἀναστείρου τῆς πολεμίας νεὼς οὔσης. quod interpretando expreſſi. Eadem autem conſtructio, ναῦς πολεμία. πολέμιον σκάφος, ſæpius hîc reperitur. Nunc tandem ad alterum eo loco graviſſimum mendum venio, quod certiſſimo remedio tollere poſſum, ſcribendo δρύοχα pro βίαχα (quod nihili verbum eſt, nullâ ſignificatione, & nuſquam lectum) hoc modo: ὑπὸ τὰ δρύοχα, *ſub carinam*. Quam emendationem, ſi, quæ hactenus explicavi, omnia expendantur, certiſſimam docti viri invenient, ut etiam ſine dubitatione, reliquæ Polybii orationi inſerendam exiſtimaverim. Tribus ſolùm locis, ne longior ſim, illius vocabuli uſum porro ſum monſtraturus. Polybii unus eſt lib. I. οὐ βουλόμενοι τὸ καθάπαξ εἴκειν, αὖθις ἔγνωσαν ἐκ τῶν δρυόχων, εἴκοσι καὶ διακόσια ναυπηγεῖσθαι σκάφη. *Sed qui ſemel decreviſſent hoſti non cedere, iterum naves ædificare* CCXX *ab ipſis carinis, conſtituunt*. Non dicit, ἐκ δρυόχου. ſed ἐκ δρυόχων, plurali numero. ſicut etiam iſto Polybii loco ſcriptum fuiſ-

se, corruptum *βίαχα* ostendit. Alter locus est Pollucis, paullò antè adductus: *δρύοχον. τρόπις.* Tertius est in Archimeli epigrammate, quod habet Athenæus libro V. narrans de ingenti illa oneraria, quam ædificandam curaverat Hiero.

> πῶς δὲ κατὰ δρυόχων ἐπάγη σανίς; ἢ, τίνι γόμφοι
> τμηθέντες πελέκει, τοῦτ' ἔκαμον τὸ κύτος;

Quomodo carinis impactæ sunt hæ tabulæ? quâ securi clavis dolatis ingens hoc ædificium perfectum fuit? Juvat etymologiæ verbi *δρύοχα.* quasi, *δρῦν ἔχοντα.* quod Theophrastus lib. V. cap. 8. scribat (quem locum suprà, pag. CXX. adduxi) omnium longarum, hoc est, bellicarum, navium carinas fuisse quernas; ut, quando naves subducerentur, resistere possent. *τὴν τρόπιν, τριήρεσι μὲν δρυΐνην, ἵνα ἀντέχῃ πρὸς τὰς νεωλκίας· ταῖς δὲ ὁλκάσι, πευκίνην.* qui locus maxime notandus est. Ex iis quæ hactenus explicavi, non difficulter intelligitur, quomodo acciderit, ut ictus, quo Dinocratis navis hostilem octérem percussit, sub hujus carinam factus sit; quo ictu octéris illa hæsit. Sed nullius periculi fuit hoc vulnus, quòd eadem octéris, postquam ab ea divulsus esset Dinocrates, capta sit ab Attalo.

v. 30. *quamvis sæpe, navem inhibendo, id conaretur.*] Impingit hîc Casaubonus: *quantumvis retro puppim inhibere sæpe esset conatus.* quum vertere debuisset: *quamvis sæpe, puppim inhibendo, id esset conatus.* Diversæ sententiæ sunt: *Conari puppim inhibere*; &, *puppim inhibendo aliquid conari.* Ad puppim inhibendam non opus erat conatu; quod id in proclivi esset: sed puppim inhibendo separationem velle facere navis suæ ab hostili nave, id certè erat conari rem difficilem, quam tum Dinocratis remiges exequi non poterant. Parvum in Græcis verbis mendum erroris caussam huic viro præbuit. Scribendum enim, *πολλάκις ἐπιβαλλόμενος, πρύμναν κρούων.* Intelligitur autem, *ἐπιβαλλόμενος χωρισθῆναι.* quod præcedit. Rierius rem non exprimit. nec, quid sit *remos inhibere* adsecutus est. Navium præfecti, qui magno impetu rostra altè impegerant, iisque ictibus

hæserant, navium inhibitione, id est, puppim versus remigando, & retro navem impellendo, divelli studebant.

Pag, CLI. V. II. *Inter hostes autem ablatus*] παραπεσὼν δὲ τοῖς πολεμίοις. Casaubonus : *quum præter hostes transcurreret.* Rierius magistrum sequendo : *passa au travers des ennemis.* Male uterque. πίπτειν non significat *currere* , sed *cadere. quum in hostes incidisset.* Sed quî potest dici transcurrisse præter hostes, cui alter remorum ordo detergitur?

V. 13. *trabibus quoque , quibus turres sustinerentur , confractis.*] Græcæ editiones, quum Basileensis, tum Casauboni, male habent, πυροούχων. Scribendum enim sicut hîc edendum curavimus. Hesychius: πυργοῦχος (Leidensis editio turpissimo mendo hoc vocabuli obscuravit) μέρος τι τῆς νεώς. Pollux horum tignorum usum egregie explicat. ἐὰν δὲ ᾖ κατάφρακτον τὸ πλοῖον, ἐπιναυπηγοῦν) πυργοῦχοι. καὶ ἐπ' αὐτῷ, (scrib. αὐτῶν) πυργίδια δύο, δεξιὸν καὶ εὐώνυμον, ὧν μέσον τὸ κατάστρωμα. *Si constrata fuerit navis , tigna supra ædificantur , & supra iis turriculæ duæ , dextra & sinistra. quarum medio constratum est.* Duobus illis auctoribus corrigere hoc mendi potuisset Casaubonus.

V. 23. *Quantum enim lemborum multitudine*] Græcæ editiones habent, οἱ παρὰ τοῦ Φιλίππου πολέμιοι. Sed jam olim recte animadverterat Fulvius Ursinus, pro πολέμιοι scribendum esse λέμβοι. quod vertendo etiam recte secutus est Casaubonus.

Pag. CLII. V. 25. *Unde nec per hostiles naves evehi facile*] Casaubonus: *ut neque liberè inter ordines discurrere.* Pejus adhuc Rierius: *ny s'eslargir aisement.* Quid autem movit Casaubonum, ut scriberet, *inter ordines*, quum præcedenti versu navalis aciei ordinationem turbatam scribat Polybius? quum passim permistis navibus pugnaretur? Cautus esse debet interpres, & rem diligenter inspicere, quam interpretari conetur. Librarii mendo Casauboni versio paullo post obscurata est: *modò in navim* (scripsit, *navium*) *remos impingebantur.*

Pag. CLIII. V. 2. *Quum enim naves suas prorâ altiùs in aquam depressissent,*] Casaubonus: *qui suarum navium proras*

hoſtibus continenter obvertentes, vulnera ſemper extra aquam accipiebant. Rierius: *ils faiſoient ſi bien qu'en abaiſſant tousjours leurs proües vers l'ennemy.* Hic locus manifeſtiſſime oſtendit, non incuriâ quâdam, aut feſtinatione, toties in hoc navali certamine interpretando erraſſe Caſaubonum; ſed rem difficiliorem fuiſſe, quàm ut Græcorum verborum ſententiam adſequeretur. Quam autem rem mente conceperit, quum hunc locum verteret, comminiſci nequeo. Rhodiorum certè artem, quam paullo ante multis explicavi, nullam, aut fatuam, iis verbis prodidit. Primùm dicit, obvertentes proras. quod eſſet, ἀντίπρωρα τὰ σκάφη ποιοῦντες. Polybius autem hîc ſcribit: ἐν πρώρᾳ τὰ σκάφη ποιοῦντες. Proras quidem hoſtibus opponere debebant Rhodii, ſi roſtris ferire vellent. Sed hanc rem, ut pote facile intellectam, hic ſignificare noluit Polybius. Deinde verbum *continenter*, quod nullum in Græcis reſpondens habet, ineptiſſimam ſententiam ſubjicit. Quæ enim connexionis ratio: Qui navis ſuæ proram continenter hoſti obvertit, vulnus extra aquam accipit? Rierius conjectando ferme magiſtrum hîc ſuperaſſet. Sed verba, *vers l'ennemy*, quæ inſcitiam ipſius ſatis produnt, omittere debuiſset.

v. 14. *deterſis remis, illas inutiles reddebant.*] Caſaubonus: *remos illis detrahentes.* Adeo difforme hoc eſt mendum, ut, ſi vel librarii errore admiſſum eſset (uti humaniter id interpretabimur) videre tamen nequeam, quî non formarum compoſitoris hunc tam inſignem errorem, quicunque etiam corrigendo operi præfuit, emendârit? Forſan, antequam chartis formæ imprimerentur, non perlegit omnia folia ipſe Caſaubonus. Hujusmodi tamen errorum emendationes quædam in fronte ipſius operis poſita inveniuntur; inter quas etiam verſionis loca quædam emendata referunt. ubi & hujus loci mentio fieri debuiſſet. Hîc legi deberet, *remos illis detergentes.*

v. 22. *Hoc modo pugnando plurimas hoſtium naves ſuppreſſerunt.*] Hæc verba incuriâ quâdam omiſsa ſunt in edita verſione Caſauboni: ideoque nec Rierii tranſlatio quidquam habet, quod

illis respondeat. Hinc igitur, sicut etiam ex multis aliis locis, perspicitur, Græco exemplari non usum fuisse Rierium, sed Latinam Casauboni versionem transtulisse.

Pag. CLV. v. 7. *haud procul Chio pugnabat cum Rhodiis.*] Basileensis editio habet: οὐ πολὺ τῆς χίας ἀπέσχον. At Casauboni: οὐ πολὺ τῆς χίας ἀποσχόν. In tam paucis verbis duo errores: quorum posterior, ἀποσχὸν, turpior est eo, qui in Basileensi editione adparet. Nec comprehendo, cur Casaubonus, qui non pauca in sua editione correxit, quæ malè habebat editio Basileensis (partim ex Fulvio Ursino, partim etiam ex libris Mss.) priorem, ut pote manifestum, non emendarit; & alterum irrepere passus sit. Hîc scribendum fuerat: οὐ πολὺ τῆς χίου ἀπέχον. Hoc navale prælium ad Chium commissum est, unde & vocatur, ἡ περὶ χίον ναυμαχία. Livius quoque lib. XXXII. mentionem hujus pugnæ facit: quamvis omnes editiones male habeant *Cium.* quum scribendum sit, *Chium. Naves captivosque, quæ ad Chium navali prælio capta essent.*

v. 21. *tanquam ad terram fugeret*] ποιουμένου τὴν ἀποχώρησιν ὡς πρὸς τὴν γῆν. Casaubonus vertit: *seque in terram recepisset.* Rierius: *& qu'il se retira vers la terre.* Quænam hæc oratio, aut sententia; *navis se in terram recipit?* Deinde neuter voculam ὡς expressit. *tanquam si terram peteret. comme s'il se retiroit vers la terre.*

v. 33. *rex ipse cum remigibus*] Græca hæc sunt: ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν πληρωμάτων. Ubi vocem quis excidisse putare possit, ita reponendam: ὁ βασιλεὺς μετὰ τῶν ἐπιβατῶν καὶ πληρωμάτων. *rex cum militibus, nautisque.* Nautæ non solùm contentissima sua opera navem in littus ejiciebant, adeoque ultimi ad fugam è navibus erant parati; sed ea quoque difficultate impediti erant, quod inclusi sub constrato navis sederent. Quod si igitur remiges fugâ elapsi sunt, multò magis fugere potuére milites. qui interim, dum navis in terram ejiceretur, gravi armatura se facilè liberârunt, ut ad fugam expeditiores essent. Remiges autem, qui tanta multitudine sub tabulato sedebant, & summùm quatuor ostia

in magnis navibus habuiſſe videntur, per quæ intrarent & exirent; tantillo temporis ê navibus exſilire omnes non potuiſsent, niſi, dum ipſi ſumma contentione remis incumbunt, milites gladiis ſuis, aliisque telis, conſtratum effringerent, ut exilire omnes celeriter poſsent. Niſi conſtratum navis ita fabricatum ab quibuſdam aliquis exiſtimet, ut diverſis locis aliqua ejus pars tolli commodè poſset, ut nautæ cito intrarent & egrederentur. Ceterùm vix puto, Polybium, quando remiges effugiſse dicit, hoc indicare voluiſse, tanto magis, intellecturum lectorem, effugere potuiſse navis defenſores. à majori difficultate ad minorem ratiocinando. Quamvis huc trahi poſſit locus qui præceſſit: τὸ λοιπὸν πλῆθος τῶν ἐπιβατῶν ἅμα τῷ σκάφει διεφθάρη. quando ſcribere debuiſſet: ἅμα τοῖς πληρώμασι καὶ τῷ σκάφει. Verùm ut vocabulo σκάφει ibi videtur incluſiſſe remiges; ſic hoc loco voce ὁ βασιλεὺς, omnes, qui circa regem erant.

Pag. CLVI. v. I. & 5. *privatum omne regis inſtrumentum*] Græca priore loco habent, τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς, *regius apparatus*. altero autem loco, τῆς βασιλικῆς κατασκευῆς, *regia fabrica, confectio, opus*. Prior ſcriptura negligentia quadam irrepſit, & forſan quibuſdam in Græca lingua minus exercitatis tolerabilis videri poſſit: altera ſine dubio falſa eſt. quod innumeris locis ex omni ſcriptorum genere monſtrare poſſem. in quibus non pauca veræ lectioni ſimul reſtituerentur. Quibuſdam locis, ut brevior ſim, nunc ero contentus. Dionyſius Siculus lib. XIX. de exitu prælii, quo Ptolemæus & Seleucus adverſus Demetrium pugnarant: οἱ δὲ περὶ Πτολεμαῖον καὶ Σέλευκον, δόντες τὴν ἀναίρεσιν τῶν νεκρῶν, τήν τε ἁλοῦσαν βασιλικὴν ἀποσκευὴν, καὶ τῶν αἰχμαλώτων τοὺς περὶ τὴν αὐλὴν εἰωθότας διατρίβειν, χωρὶς λύτρων ἀπέστειλαν πρὸς δημήτριον. *Ptolemæus & Seleucus non modo conceſſêre hoſtibus, ut ſuos ſepelirent; ſed & captum regium inſtrumentum, & ex captivis eos, qui in regiæ aulæ miniſterio erant, ſine pretio ad Demetrium mittebant.* Rectè hoc Dionyſii loco ſcriptum invenimus, τὴν βασιλικὴν ἀποσκευήν. Sed his Polybii locis male reperitur, priore quidem τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς. altero, τῆς βασιλικῆς κατασκευῆς.

quum tamen de simili re loquantur Polybius & Dionysius. Egregius plane Polybii locus est libro I. ubi de Annonis expeditione adversus seditiosos milites. ἐκυρίευσαν δὲ τῆς ἀποσκευῆς ἁπάσης, καὶ τῆς τῶν πολιορκουμένων παρασκευῆς, ἣν Ἄννων πρὸς τοῖς ἄλλοις, ἐκκομίσας ἐκ τῆς πόλεως, ἐποίησε τοῖς ἐχθροῖς ὑποχείριον. Casaubono interprete : *potiti sunt omnibus impedimentis, & obsessorum commeatu : quem Hanno quum ex urbe exportasset, ut & ipse in potestatem hostium veniret effecit.* Duo hæc verba, ἀποσκευὴ & παρασκευὴ, uno hoc loco rectè usurpata leguntur ; quamvis posterius male hîc verterit Casaubonus. quippe pro *commeatu*, scribendum *apparatu.* ἀποσκευὴ est, *impedimentum*, *instrumentum.* παρασκευὴ, *apparatus.* Qui autem ille fuerit apparatus, paullo ante dixerat. κομίσας γὰρ ἐκ τῆς πόλεως τοὺς καταπέλτας, καὶ τὰ βέλη, καὶ συλλήβδην ἁπάσας τὰς πρὸς τὴν πολιορκίαν παρασκευὰς, καὶ στρατοπεδεύσας πρὸς τῇ πόλει, ἐνεχείρησε προσβάλλειν πρὸς τὸν τῶν ὑπεναντίων χάρακα. Hujus loci sententiam Casaubonus plane invertit : *Catapultis namque & tormentis, omnique oppugnandarum urbium apparatu Carthagine afferri jussis, & ad oppidum Uticam castris locatis, vallum hostium adoriri cœpit.* Hunc doctorem suum sequitur Rierius : *Car apres avoir fait amené de Carthage toutes les machines, & tout l'appareil de guerre dont on se sert pour prendre les villes, & s'estre campé assez prés d'Utique, il attaqua les retranchemens des ennemis.* Duos, certe grandes, errores admisit in vertendis paucis iis verbis Casaubonus. Primum, quod scribat, apparatum illum Carthagine allatum fuisse. Contra enim ego, non Carthagine, sed Uticâ adparatum illum elatum dico, ante cujus urbis portam castra locaverat Hanno. Quæ mea opinio primum eo nititur, quod hoc loco Polybius, non de Carthagine, sed de Utica loquatur. Deinde ad eam firmandam hoc adfero, quod verbum, τῆς πόλεως, non minus intelligendum sit de Utica, quàm sequens, τῇ πόλει, quod etiam Casaubonus de Utica accipiendum putavit. Denique, quod præcedentia verba hanc meam sententiam plane confirment. Alter error, quem hîc commisit Casaubonus, is est, quod putavit, verba, τὰς πρὸς τὴν πολιορκίαν παρα-

σκευάς, hoc loco, quemadmodum multis aliis, transferenda esse, *oppugnandarum urbium apparatu.* Contrà ego, hoc loco, ea vertenda censeo, *defendendæ urbis adparatu.* Quæ duæ sententiæ maximè inter se pugnant. Meam interpretationem locus ille poscit: quam & alio ejusdem Polybii loco sum firmaturus, ex libro XIV. τινὲς δὲ ταύτας μὲν ἔφασαν μηκέτι φέρειν τοὺς καιροὺς, τὴν δὲ πόλιν ὀχυροῦν, καὶ παρασκευάζεσθαι πρὸς πολιορκίαν. Casaubono ipso interprete, rei evidentia adducto. *Disputabant alii, in occasione tam præcipiti nullum ejusmodi consiliis esse locum; sed ipsam urbem esse muniendam, & ad sustinendam obsidionem omnia comparanda.* παρασκευάζεσθαι πρὸς πολιορκίαν, rectè transfert, *ad sustinendam obsidionem omnia comparanda.* apparatus defendendæ urbis, non autem oppugnandæ. Quare Casauboni versionem illam ita reformandam existimo. *Catapultis enim telisque, & cetero omni ad urbis defensionem adparatu ex urbe* Utica *elato, castrisque ad urbem positis, vallum hostium oppugnare cœpit.* Hinc certa est prior mea correctio, quâ docui, pro *commeatu* Casaubonum scribere debuisse *apparatu.* Unum præterea & alterum locum sum adducturus. Polybius libro I. de urbis Agrigenti expugnatione: καὶ πολλῶν μὲν σωμάτων, πολλῆς δὲ καὶ παντοδαπῆς ἐγένοντο κατασκευῆς ἐγκρατεῖς. Casaubono interprete: *ac multis mancipiis, multoque omnis generis apparatu potiuntur.* Ita habet Casauboni editio paginâ XIX. fine. Inter emendationes errorum, fronte operis positas, hujus loci nulla fit mentio; quum tamen inter maxima menda hoc referendum esset. Quippe pro κατασκευῆς omnino scribendum, παρασκευῆς. quemadmodum recte habet Basileensis editio pagina VIII. v. 43. Quin & ipse Casaubonus vertit *apparatu.* ut præter voluntatem ipsius hoc mendi irrepsisse videatur. Neque enim aut ex Ms. libro repositum esse κατασκευῆς credere possum; aut tantâ inscitiâ hîc peccasse Casaubonum, ut quid κατασκευὴ & παρασκευὴ differrent, ignoraret. Itaque utroque hoc Polybii loco, quos hac annotatione explicamus, concludo scriptum fuisse ἀποσκευῆς. Priore loco sic: τῶν δὲ πλοίων, καὶ τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς, ἐγκρατὴς ὁ Φίλιππος ἐγένετο. Hac loquendi

forma idem Polybius usus est libro II. de sublata urbis Mydioniæ obsidione scribens: τῶν δ' ὅπλων, καὶ τῆς ἀποσκευῆς ἐγένοντο πάσης ἐγκρατεῖς. *arma, ceteraque impedimenta omnia in potestatem eorum venerunt.* Altero loco: τὰ γὰρ ἐπιφανέστατα τῆς βασιλικῆς ἀποσκευῆς. Libro Judith cap. VII. v. 2. χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς, καὶ τῶν ἀνδρῶν, οἳ ἦσαν πεζοὶ ἐν αὐτοῖς, πλῆθος πολὺ σφόδρα. Vulgata: *præter præparationes virorum illorum, quos occupaverat captivitas, & abducti fuerant de provinciis & urbibus universæ juventutis.* Quid hic sequutus sit interpres, fateor me non intelligere. Nimium discessit ab Græcis verbis. Pro πεζοὶ videtur invenisse αἰχμάλωτοι. Belgica quoque translatio hîc impegit: *behalven de Krÿghs-rustinge, ende daer was een zeer groote menichte van mannen die onder haer te voet waren.* Duo in his verbis sunt animadvertenda. Unum, quod ἀποσκευῆς, verterint, *Krÿghs-rustinge*, quum vertere debuissent, *den tros.* Alterum, quod sequentia verba disjungant, novamque sententiam proferre statuant; quum manifesta in Græcis sit illorum cum præcedentibus conjunctio. Idem enim est, ac si ita scriptum reperiretur: χωρὶς τῆς ἀποσκευῆς, καὶ χωρὶς τῶν ἀνδρῶν. Evidens quoque eorum est sententia. videlicet, præter centumseptuaginta millia armatorum, & duodecim millia equitum, magnam calonum turbam, & servorum, in castris illis adfuisse. illorum ingentem numerum, se non inisse. Hanc sententiam habet solum vocabulum, ἀποσκευῆς. Ceterùm commodam sententiam reciperent sequentia verba, si pro πεζοὶ legeremus, ψιλοί. πεζοὶ erant centumseptuaginta millia, ἄνδρες πολεμισταί. sed, ni fallor, indicare voluit scriptor ille, velitum præterea ingentem numerum adfuisse. Vertendum igitur: *behalven den tros, ende de licht-ghewapende mannen, die een zeer groote hoop maekten.* ἀποσκευὴ significat *den tros, bagagie.* παρασκευὴ, *krÿghs-rustinge.* Ita autem certa est hujus loci ea versio, ut, si pro ἀποσκευῆς, quod nunc sine variatione eo loco recte scriptum est, repertum fuisset, παρασκευῆς, non dubitassem id, tanquam ineptum hoc loco, rejicere. Hanc autem adfinium vocabulorum confusionem; ut & hoc moneam; ab notarum, quas abbreviaturas

vulgo vocant, damnoſo uſu, plerunque originem habuiſse puto. Porro κατασκευὴ ſignificat, *maekſel, bouwinge.* 2. Maccab. cap. IV. V 20. εἰς τὰς τῶν τριήρων κατασκευάς. Vulgata benè: *in fabricam navium triremium. tot het timmeren van drie-riemers*, dat is, *oorloghs-ſchepen.* Malè Belgica: *aen de toeruſtinge der galeyen.* Creber hujus vocis uſus eſt apud Galenum in libris, περὶ χρείας τῶν ἐν ἀνθρώπου σώματι μορίων.

V. 27. *quod Philippus, navem regiam trahens, rurſus altum peteret.*] Græcè hîc editum legitur: διὰ τὸ κατάγειν τοὺς περὶ τὸν Φίλιππον ἀναδεδεμένους τὴν βασιλικὴν ναῦν. Caſaubonus vertit: *qui videbant Philippum regiam Attali navim ſuis alligatam in portum deducere.* Edita Græca verba ſic rectè vertit Caſaubonus. κατάγειν enim eſt, *in portum deducere.* Alia tamen Polybii videtur eſse ſententia; videlicet, Philippum cum capta regia nave, ab terra, ubi illam ceperat, ad ſuas naves, quæ adhuc pugnabant, in altum receſſiſse, ut hoc facto animos illis adderet. Itaque pro κατάγειν, plane ſcribendum, ἀνάγειν. Hæc mea emendatio firmatur; primùm, verbo præcedente, ἐπανέπλει. quum alioqui eſſe deberet, κατέπλει. Deinde eo, quod Philippus naves ſuas colligeret, quæ viſâ captâ Attali nave ad fortiter pugnandum rurſus animabantur.

Pag. CLVII. V. 4. *partibus receptum facientes*] Græca utraque editio transpoſita habet verba, ἐκ τοῦ κινδύνου, μετὰ προφάσεως, κατὰ μέρη ποιούμενοι τὴν ἀποχώρησιν, ὡς. quæ, ut reſtituenda ſunt, edimus.

V. 9. *alias roſtris ſuppreſſiſſent*] In Græcis eſt: τὰς δὲ προδιαφθείραντες ταῖς ἐμβολαῖς. Caſaubonus: *alias roſtrorum ictibus quaſſatas relinquentes.* Num roſtrorum ictibus quaſsari potuére naves? Ignoravit hîc, ſicut tot aliis locis, quid ſcriberet, Caſaubonus. Ex hac certè verſione perſpicitur, roſtri actionem ipſum non comprehendiſse: quam addiſcere potuiſset ex pag. CL.V.II. Naves illæ merſæ ſunt, mari per vulnera, ab roſtris facta, intrante. Neque enim vehementi illo concurſu facta concuſſio admodum nocuit navibus; ſed vulnera roſtris data; per quæ, intrante mari, mergebantur.

De Fabrica Triremium

CLXXXIV.

v. 24. *captæ autem ſunt quadriremes duæ, & navis regia.*] Caſaubonus: *Attalus verò è ſuis deſideravit trieremioliam unam, & duas quinqueremes, quæ ſunt ſubmerſæ, & regiam ipſam navem.* Primùm oblitus eſt Caſaubonus, non modo Attali navem, ſed etiam duas quadriremes; quas adſumſerat Attalus, laboranti ſuæ quinqueremi ſuccurſurus; captas fuiſse ab Philippo. Deinde ſaltem ſcribere debuiſset: *ſubmerſæ, & ſuam navem, quæ fuit capta.* quod tribus diverſis locis dicitur. Primus eſt: τῶν δὲ πλοίων (δηλαδὴ, τοῦ βασιλικοῦ, καὶ τῶν δύο τετρήρων) καὶ τῆς βασιλικῆς παρασκευῆς ἐγκρατὴς ὁ Φίλιππος ἐγένετο. Alter: διὰ τὸ ἀνάγειν τοὺς περὶ τὸν Φίλιππον ἀναδεδεμένην τὴν βασιλικὴν ναῦν. Ultimus: ἐγκρατὴς τῆς νεὼς ἐγεγόνει. Denique verbum κατέδυσαν jungi nequit ſequentibus verbis, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος. quandoquidem falſam plane ſententiam gigneret. Quare hoc loco omiſſa ſunt hæc verba: ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, ita inſerenda: μία, καὶ δύο πεντήρεις. ἥλωσαν δὲ δύο τετρήρεις, καὶ τὸ τοῦ βασιλέως σκάφος.

Hæc in difficillimam Polybii navalis pugnæ deſcriptionem nunc edere volui. cetera, quæ ſuperſunt in hac ipſa deſcriptione emendanda, & caſtiganda in verſione Caſauboni, alio tempore prolaturus. His perlectis ſpero judicaturum lectorem, antiquitatis peritum, interpretationem, quam ipſe edidit Caſaubonus, & caſtigatiorem fieri poſſe, & Romani ſermonis perſpicuitate aliquanto ornatiorem. Notas hujus viri in primum librum, quod poſt obitum ſint editæ, rigidius excutere nolim. An præſtare poſſim in ceteros, quantum ab illo fuit expectatum, mallem, ſi otium eſſet, in publicum prolato hoc ſcriptore, perpetuis commentariis illuſtrato, probare, quàm vana pollicitatione doctos homines ſuſpenſos tenere. Wolfgangum Muſculum, qui ante Caſaubonum hæc interpretatus fuerat, adducere nolui; ne viro puerum, eruditione, adjungerem. qui, ſi non omnibus locis, quæ difficultatis aliquid habent, aberravit, non judicio, ſed felicitate id adſecutus cenſeri debeat. Laudes tamen, quas aliis commentariis meritus videri poſſit vir diligentiſſimus, & probus, deterere nolim. Nec Græci, nec Romani ſermonis eâ peritiâ fuit; ut taceam antiquitatis cognitionem, quâ inſtructus interpres eſſe debet; ut ad illum auctorem interpretandum feliciter, accedere poſſet. Gallicam interpretationem ſimul examinavi, ut errorem eximerem, non quidem doctis viris; qui iſtiuſmodi verſionibus legendis tempus impendere nolint; ſed vanis quibuſdam Gallici ſermonis admiratoribus, qui verſiones illas ceteris omnibus præferunt, quas nec in Gallia præſtantes eruditione viri valde æſtimant.

FINIS.

de fabrica triremium

DE FABRICA TRIREMIUM

De fabrica triremium

DE FABRICA TRIREMIUM

